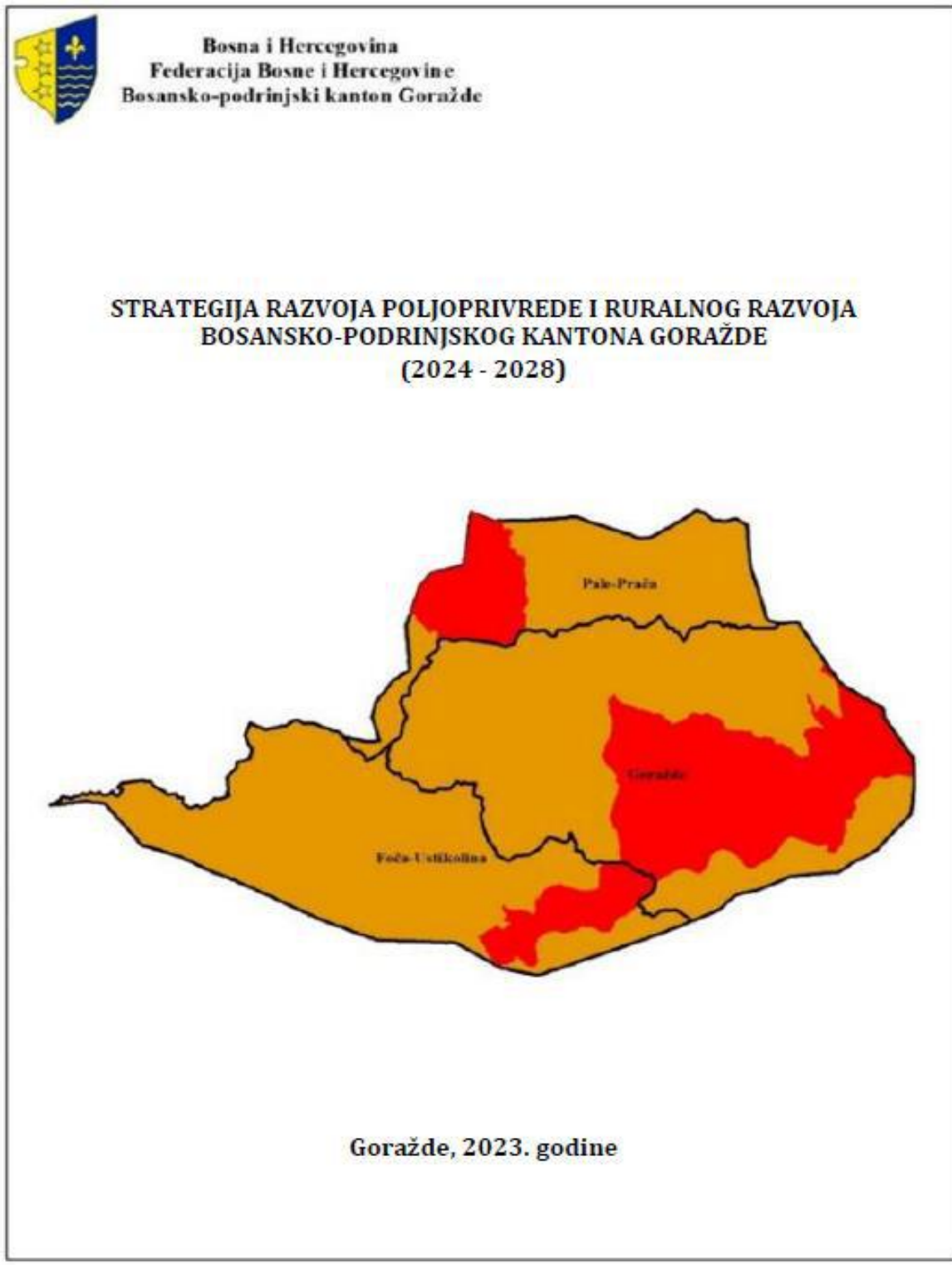

654a)

Bosna i Hercegovina
 Federacija Bosne i Hercegovina
 Bosansko – podrinjski kanton Goražde

**STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA
 BOSANSKO-PODRINJSKOG KANTONA GORAŽDE
 (2024 - 2028)**

Naručilac:	Vlada Bosansko – podrinjskog kantona Goražde Ministarstvo za privredu
Naziv projekta	Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde (2024 - 2028)
Datum	Autor
Maj, 2023. godina	Prof. dr. Nezir Tanović
Učesnici i konsultanti u izradi Strategije – specijalnosti	
Prof. dr. Nezir Tanović	Ruralni razvoj, organska proizvodnja, ljekovito bilje
Dr. Omer Kurtović	Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo (povrće)
Dr. Đenan Vukotić	Federalni zavod za agropedologiju Sarajevo (zemljište)
Dr. Ahmedin Salčinović	Federalni zavod za agropedologiju Sarajevo (zemljište)
Mr. Damir Behlulović	Federalni zavod za agropedologiju Sarajevo (GIS)
Mr. Sanid Pašić	Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo (ratarstvo i povrće)
Mr. Lavić Dževad	Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo (voćarstvo)
Saradničke institucije	
Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo	
Federalni zavod za Agropedologiju Sarajevo	
Ministarstvo za privredu – sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde	
Stručna poljoprivredna služba Grad Goražde	
Stručna poljoprivredna služba Foča u FBiH	
Stručna služba Pale u FBiH	
Lokalni saradnici	
Bešlija Ermina, dipl. inž. polj.tehnologije.; Laković Indira, dipl. inž. polj.tehnologije.; Sijarčić Rasim, dipl. inž. polj.; Raščić Medžida, dipl. inž. polj.tehnologije.; Hodović Emir, dipl. Pravnika; Hadžiomerović Melida, dipl.ing.tehnologije.; Kožo Fahrudin, dipl. inž. polj.tehnologije.; Dr.Sci. Berin Kulelija, dr. poljoprivrednih nauka; Nihad Hadžiahmetović, dipl. inž. polj.tehnologije.; Čutuk Almin, dipl. inž. polj.tehnologije	

Goražde, 2023. godine

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Svrha i značaj strateškog dokumenta	1
1.2. Regulatorni okvir	4
1.3. Proces izrade i konsultacije	5
1.4. Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima	5
1.4.1. Usklađenost sa strateškim dokumentima ostalih nivoa vlasti	5
1.4.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima iz procesa EU integracija	6
1.4.3. Usklađenost s globalnim ciljevima održivog razvoja	8
1.5. Definisanje ruralnih područja	8
2. STRATEŠKA PLATFORMA	11
2.1. Izvod iz situacione analize	11
2.1.1. Geografski položaj i prirodne karakteristike	11
2.1.2. Demografske karakteristike i kretanja	14
2.1.3. Rezime stanja po sektorima	16
2.1.4. Stanje prostorno-planske dokumentacije BPK Goražde	21
2.2. SWOT analiza	22
2.3. Strateško fokusiranje	24
2.4. Vizija razvoja	26
2.5. Strateški ciljevi sa indikatorima	27
3. PRIORITETI I MJERE SA INDIKATORIMA	32
4. KLJUČNI STRATEKI PROJEKTI	46
5. INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR	51
6. PRILOG I. Sažeti pregled strategije	53
7. PRILOG II. Socio – ekonomska analiza	55
7.1. Privredne i uslužne djelatnosti	55
7.2. Uslužne djelatnosti	56
7.3. Karakteristike poljoprivrede i strateška opredjeljenja	66
7.4. Klima kao agroekološki faktor	97
7.5. Pojmovi i definicije ruralnog razvoja	99
7.6. Globalni izazovi za urbana i ruralna područja	105
7.7. Turizam u funkciji ruralnog razvoja i poljoprivrede	115
7.8. Tržište u funkciji razvoja poljoprivrede i turizma	125
7.9. Institucionalna podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju BPK Goražde	126
8. OKVIR ZA PROVOĐENJE, PRACENJE, IZVJEŠTAVANJE I EVALUACIJU	130
8.1. Provođenje Strategije	131
8.2. Monitoring i izvještavanje	131
8.3. Evalvacija	132
9. PRILOG IV. Karte zemljišta Grada Goražda; Foča u FBiH; Pale u FBiH.	133

LISTA SKRAĆENICA U KONTEKSTU POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Acquis	Zakonodavstvo Evropske unije (<i>acquis communautaire</i>)
ADS	Agencija za državnu službu Federacije BiH
ASH	Agencija za sigurnost hrane
BDP	Bruto društveni proizvod (<i>Gross Domestic Products</i>)
DEI	Direkcija za evropske integracije BiH
DEP	Direkcija za ekonomsko planiranje BiH
DOHOD. P.C.	Dohodak po glavi stanovnika (<i>per capita</i>)
CAP	Zajednička poljoprivredna politika (<i>Common Agricultural Policy</i>)
CEFTA	Sporazum o slobodnoj trgovini među državama centralne Evrope (<i>Central</i>
CMO	Zajedničko uređenje tržišta (<i>Common Market Organisation</i>)
EAGGF	Evropski fond za plaćanja u poljoprivredi (<i>European Agricultural Guarantee and Fund</i>)
EC	Evropska komisija (<i>European Commission</i>)
EEC	Evropska ekonomska zajednica (<i>European Economic Community</i>)
ECD	Delegacija Evropske komisije
EPFRR	Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj
EUROSTAT	Statistički zavod Evropske unije (<i>Statistical Office of European Communities</i>)
EZ I EU	Evropska zajednica i Evropska unija
FAO	Organizacija za zajednicu i hranu (<i>Food and Agriculture Organization of United</i>)
FADN	Mreža računovodstvenih podataka na farmama (<i>Farm accountancy data network</i>)
FZS	Federalni zavod za statistiku
FTA	Sporazum o slobodnoj trgovini
G.G.A.P	Standard dobre poljoprivredne prakse
DIE	Direkcija za evropske integracije
GMO	Genetički modificirani organizam (<i>Genetically Modified Organism</i>)
HACCP	Analiza rizika i kritične tačke (<i>Hazard Analyses and Critical Control System</i>)
IFAD	International Fund for Agricultural Development
IFS	Internacionalni standard za hranu
ISO	Međunarodna organizacija za standardizaciju (<i>International Standard Organisation</i>)
ISPA	Istrument predpristupne politike za ruralni razvoj
LFA	Manje povoljna područja (<i>less Favoured Areas</i>)
IPARD	Istrument predpristupne podrške za ruralni razvoj
LEDER	Veze između akcija ruralnog razvoja
MPAS	Tržišno cjenovna politika (<i>Market Price Support</i>)
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (<i>Organisation of Economic</i>)
PIU	Jedinica za implementaciju projekta
PRSP	Srednjoročna razvojna strategija
PPRR	Poljoprivreda, prehrana i ruralni razvoj
PSE	Podrška proizvođačima (<i>Producer support Estimate</i>)
RDP	Programi ruralnog razvoja (<i>Rural Development Programs</i>)
SAA	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SAPARD	Predpristupna pomoć EU za poljoprivredu i ruralni razvoj
SAPS	Pojednostavljena shema plaćanja na bazi površine (<i>Single Area Payment</i>)
SPH	Strateški plan za harmonizaciju (poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja)
STO	Svjetska trgovinska asocijacija (<i>World Trade Organisation</i>)
SVO	Državni ured za veterinarstvo BiH
WB	Svjetska banka

POJMOVI U ASPEKTIMA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Aktivnost - predstavlja konkretan način na koji se izvodi mjera.

Acquis Communautaire - zakonodavstvo EU, pravno nasljeđe/stečevina Zajednice.

COSME - program namijenjen malim i srednjim preduzetnicima, koji nastoji povećati konkurentnost kompanija, smanjiti nezaposlenost i poticati razvoj preduzetništva.

Cost-benefit analiza - je analiza troškova i koristi, uz sistematski pristup procjeni prednosti i slabosti za određivanje najboljih opcija koje doprinose efektima i uštedama.

EMS 14001 - sistem upravljanja zaštitom okoliša posvećen kontroli rizika od zagađenja okoliša.

Erasmus+ - program EU-a kojim se daje podrška obrazovanju, osposobljavanju, mladima i sportu u Evropi.

ESCO model - je naziv za model usluga na tržištu energije (eng. Energy Service Company); predstavlja energetska rješenja i u svijetu je prepoznatljiv kao naziv za preduzeće koje planira, provodi i finansira projekte iz područja energetske efikasnosti.

EU IPA - je jedinstveni finansijski instrument EU uspostavljen za finansijsku pomoć državama u njihovim nastojanjima da postanu članice EU. Indikator služi kao kvalitativni i kvantitativni pokazatelj nivoa ostvarenja planiranih promjena koje se ostvaruju kroz realizaciju mjera, odnosno prioriteta i ciljeva.

Indikativni finansijski okvir - predstavlja okvirni pregled potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju strategije razvoja.

ISO 50001 standard - dobrovoljni međunarodni standard koji je razvila Međunarodna organizacija za standardizaciju sistema za upravljanje energijom.

Jednake mogućnosti - su princip definisani Poveljom o osnovnim pravima Evropske unije, koja utvrđuje nediskriminaciju, ravnopravnost muškaraca i žena, prava na kulturne, vjerske i jezičke različitosti građana te prava djeteta, starijih osoba i invalida.

Kontroling - sredstvo za poboljšanje poslovanja, optimiziranje poslovnih procesa, kapaciteta i resursa, te racionalizaciju troškova preduzeća. Upravljanje posmatra kroz tri neodvojive stavke: jasnu strategiju, plan dugoročne održivosti i procjenu rizika.

Mjera - definiše potrebno djelovanje na prepoznati problem na nekom užem području kako bi se postigla željena pozitivna promjena. Iz mjere proizilaze ključne aktivnosti kojima će se proizvesti realizacija razvojnih prioriteta i ciljeva razvoja.

Naučno-tehnološki park - stimuliše i upravlja protokom znanja i tehnologija između univerziteta, istraživačko-razvojnih institucija, kompanija i tržišta.

NUTS klasifikacija - nomenklatura prostornih jedinica za statistiku je statistička klasifikacija koja služi za prikupljanje, obradu, analizu i publiciranje statističkih prostornih podataka na nivou Evropske unije.

Pametna specijalizacija - definisanje teritorijalnog kapitala i potencijala svake zemlje i regije, naglašavanje konkurentnih prednosti kao i umrežavanje učesnika i resursa oko vizije budućnosti zasnovane na izvrsnosti. Cilj je potaknuti inovacije radi postizanja ekonomskog rasta omogućavajući državama da se fokusiraju na svoje prednosti.

Prioritet - označava ključna polja i smjerove djelovanja potrebne za postizanje strateškog cilja u okviru strategije razvoja.

R&D aktivnosti - skup istraživačko-razvojnih aktivnosti povezanih s nastankom inovacija, bilo u privatnom, bilo u državnom sektoru.

Search Engine Optimization - Optimizacija web stranice za internetske tražilice sastoji se od niza aktivnosti usmjerenih prema podizanju posjećenosti stranica. Ovo se ostvaruje kroz poboljšanje mjesta na rezultatima pretraživanja za ciljane ključne riječi.

Situaciona analiza - prikazuje trenutno stanje u svim područjima razvoja, ključne pozitivne i negativne trendove, mogućnosti i resurse, odnosno identificira ključna strateška pitanja. Osnova je za kreiranje strateške platforme.

Strateška platforma - je osnova strategije razvoja kojoni se usmjerava dugoročni razvoj teritorije za koju se radi strateški razvojni dokument. Strateška platforma identificira strateške fokuse, viziju, strateške ciljeve i prioritete za dati planski period.

Strateški cilj - predstavlja ono što se želi postići u datom planskom periodu, odnosno obuhvata oblast unutar koje je nužno djelovati.

Strateško fokusiranje - je usmjeravanje razvojnih pravaca na potencijale koji su razvojno najperspektivniji i probleme koji su najkritičniji, osiguravajući da se raspoloživi resursi iskoriste na najefikasniji način.

UN Agenda 2030 i ciljevi održivog razvoja - Program održivog razvoja do 2030. godine, koji sadrži 17 ciljeva održivog razvoja usmjerenih na iskorjenjivanje siromaštva, protiv neravnopravnosti i rješavanje pitanja klimatskih promjena do 2030. godine.

Upravljanje razvojem - je pretvaranje razvojnih ciljeva i prioriteta u konkretne aktivnosti sa jasnim finansijskim efektom i institucionalnim odgovornostima, njihova realizacija, te monitoring i evaluacija rezultata.

Vertikalna i horizontalna koordinacija institucija - je koordinacija odgovornosti i procesa između nadležnih institucija na različitim nivoima vlasti prema zajedničkim razvojnim ciljevima.

Vizija razvoja - je slika budućnosti, odnosno zajednička perspektiva aktera o tome kakvu zajednicu žele izgraditi u dugoročnom periodu.

Vještačka (umjetna) inteligencija - (AI - eng. artificial intelligence) je područje kompjuterske nauke koje se bavi razvojem inteligentnih alata (mašina, aparata, aplikacija) koje reaguju i uče kao ljudi.

Predgovor

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja definiše i precizira na naučno utemeljenoj osnovi viziju, strateške ciljeve i prioritete integralnog poljoprivrednog i ruralnog razvoja Bosansko - podrinjskog kantona Goražde. To se moglo postići samo detaljnim sagledavanjem postojećih prirodnih potencijala, raspoloživih ljudskih resursa, detaljnih analiza, te procjene uticaja okruženja na razvoj poljoprivrede, ruralne procese i uopće ruralni razvoj. U svom praktičnom oblikovanju i namjeri da se pripremi što bolji ambijent za ruralni razvoj, kao i buduće integracione procese koji su veoma zahtjevni i obimni detaljno su obrađeni bitni aspekti u ovom dokumentu – Strategiji. Ovaj dokument treba da posluži kao argument i bogat izvor korisnih informacija većem broju ljudi kako bi mogli ostvariti mogućnost novih investicionih poduhvata u poljoprivredi, aktivirati neiskorištene zemljišne i druge potencijale, obezbijediti bolji standard života ljudi u ruralnim sredinama Bosansko - podrinjskog kantona Goražde.

Nadamo se da će ova Strategija stvoriti klimu i pretpostavke koje će voditi prema razvojnim projektima u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, motivisati stanovništvo BPK Goražde za opredjeljenja i moguće održive orijentacije. Autor i konsultanti u izradi Strategije definisali su ciljeve, viziju i zadatke kao i prijedloge za prevazilaženje postojećih zapreka, kako bi se ostvario progres u poljoprivredi i život u ruralnim sredinama zaživio u skladu sa raspoloživim potencijalima koji su na području BPK Goražde u značajnoj mjeri raspoloživi, ali nedovoljno iskorišteni. Nastojali smo prostor poljoprivrede i ruralnih sredina posmatrati ne samo kao mogućnost ostvarivanja primarnog profita, već kao spoj društvenih, kulturnih i prirodnih vrijednosti. Danas se problematikom poljoprivrede i različitih ruralnih aspekata aktivno bave međunarodne organizacije, vlade i političke partije svih zemalja, pa i naše zemlje, neovisno od nivoa ekonomskog i kulturnog razvoja i karaktera društvenog i političkog uređenja. Međutim, život u ruralnim sredinama postaje upitan, a nezagađeno zemljište, čista voda i zrak prijetu da postanu skupa privilegija. Pitanje poljoprivrede i uopće ruralnih sredina nije samo briga tog stanovništva, već uspjeh ili neuspjeh na selu dijeli šira društvena zajednica.

Tokom javnih rasprava i brojnih konsultacija sa autorom i njegovim saradnicima dali su korisni savjeti, sugestije i pozitivan kritički osvrt, što je doprinijelo poboljšanju kvaliteta Strategije. Očekujemo da će se postići široki konsenzus oko predloženog razvojnog koncepta, gdje se neće vrednovati samo jedna dimenzija različitih privrednih aktivnosti, već i druge važne funkcije, prije svega: ekološka, socijalna, zdravstvena, podrška razvoju turizma i dr. i sve skupa podsticati i usmjeravati budući rast i razvoj Bosansko - podrinjskog kantona Goražde. Želim izraziti zahvalnost učesnicima u izradi Strategije, za pristup i uspostavljeni model saradnje koji je rezultirao vrlo kvalitetnim i inovativnim dokumentom, koji će uvjeren sam, poslužiti za prestrukturiranje poljoprivrede i ruralnog prostora Bosansko - podrinjskog kantona Goražde.

Gosp. Briga Zijad

METODOLOGIJA I STRUKTURA IZRADE STRATEGIJE

(Uredba o izradi strateških dokumenata („Sl. novine FBiH“ broj 74/19))

1. UVOD

1.1. Svrha i značaj strateškog dokumenta

1.2. Regulatorni okviri

1.3. Proces izrade dokumenta i konsultacije

1.4. Uskladenost sa ostalim strateškim dokumentima

1.4.1. Uskladenost sa strateškim dokumentima ostalih nivoa vlasti

1.4.2. Uskladenost sa strateškim dokumentima iz procesa EU integracija

1.4.3. Uskladenost sa globalnim ciljevima europskog razvoja

1.5. Definisanje ruralnih područja

1. UVOD

1.1.Svrha i značaj strateškog dokumenta

Poljoprivreda kao jedan segment ruralnog razvoja na nivou BiH, po vertikali (prema entitetima, kantonima i lokalnim zajednicama) emitovala je primarne razloge zbog kojih su izostali prepoznatljivi razvojni efekti i uopće kvalitet življenja ljudi ruralnih područja i sela uopće. Samim tim, izostala je poljoprivredna i ruralna transformacija prema progresu, pa se sada izlaz traži u stvaranju klime koja bi kreirala osnovu za izradu detaljnih planova i programa u pojedinim sektorima. Politika poljoprivrede i ruralnog razvoja u najvećoj mjeri ovisna je o vertikalnoj vezi svih nivoa vlasti u BiH. Zbog složenih odnosa u koncepcijama i odlukama, posebno zbog uskih domaćih finansijskih mogućnosti, život na selu u nekim sredinama doveden je na rub opstanka, te u pesimističkim prognozama, prijeti mu realna činjenica da se selo postepeno isprazni.

- Progres u poljoprivredi i ukupan ruralni razvoj na svim nivoima i njegov istinski značaj primaran je za kvalitet ekonomskog razvoja, političku stabilnost i razvoj ukupnog društva, smanjenje siromaštva i unapređenje kvaliteta života, obezbjeđenje širokog spektra "javnih usluga" (očuvanja jedinstvenosti okoliša, biodiverziteta, kvaliteta i dostupnosti vode, zemljišta i sl.), te za očuvanje kulturološkog i gastronomskog identiteta zemlje.
- Sve je učestalija inicijativa i potreba za promjenama vezano za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja sa namjerom da se od ruralnih sredina stvori ambijent u kome će se dostojno živjeti, raditi i voditi briga o mjestima koja mogu dosta toga ponuditi u ekonomskim, ekološkim, zdravstvenim aspektima, mjestima za uživanje, odmor, kulturu i uopće život na selu.
- Vlada Bosansko – podrinjskog kantona Goražde prepoznala je neophodnost zaokreta u pristupu razvoja poljoprivrede i ruralnom prostoru i stoga je odlučna da se izradi strateški dokument (Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK-Goražde 2024-2028 g.) koja će definisati bitne strateške aspekte i neophodne smjernice za razvoj poljoprivrede i uopće ruralni razvoj i njegove primarne uslove za promjene prema progresu ruralnim područjima.
- Do sada je uglavnom dominirala uvriježena teza da su poljoprivreda, šumarstvo i turizam jedine komponente ruralnog razvoja (primarne su za općine Foča u FBiH i Pale u FBiH), iako ni ove komponente nisu bile fokus progressa ruralnih prostora. Međutim, činjenica je da osnovni pristup pri razvoju poljoprivrede i ruralnih prostora mora biti zasnovan i na pojedincu koji donosi poslovnu odluku i sam snosi odgovornost za njezinu ispravnost, pa će zbir svih poslovnih odluka pojedinaca dovesti do uspjeha ili neuspjeha u lokalnoj ruralnoj sredini.
- Podaci o nedovoljnom finansijskom imputu poljoprivredi i ruralnim područjima, kapitalnim ulaganjima u programe ukazuju da je mali broj novoizgrađenih, modernih objekata za različite privredne i druge aktivnosti. Postojeći objekti, u većini seoskih

- sredina, infrastruktura, veći dio opreme, posebno u sektoru poljoprivrede su dotrajali, tehnološki zastarjeli i nisu prilagođeni zahtjevima za progres, niti smanjenju negativnog uticaja na okoliš.
- Javne komunalne usluge su sličnih ocjena, osim PTT usluga i dostupnosti električne energije. U ruralnim sredinama javni saobraćaj je nedovoljno razvijen i nepouzdan, što smanjuje mobilnost radne snage i stanovništva. Poljoprivreda u općinama Foča u FBiH i Pale u FBiH još uvijek predstavlja osnovnu granu ruralne ekonomije. Sve navedeno čini ruralne zajednice ranjivim i povećava rizik nastavka negativnih demografskih trendova.
 - Socijalni aspekti (saradnja među akterima, spremnost za dijeljenje informacija, udruživanje, postojanje socijalnih mreža, povezanost sa centrima znanja i odlučivanja) u ruralnim područjima su nerazvijeni, pa je saradnja i motivacija za udruživanjem na niskom nivou, a otpor promjenama je izražen. Sposobnost sektora da ublaži negativni uticaj na okoliš i odgovori na vanredne okolnosti, prije svega, na izazove klimatskih promjena je niska i zahtijevat će dodatna investiranja, ali i inoviranje proizvodnih praksi, kao i jačanje sistema upravljanja prirodnim resursima.
 - Biodiverzitet i pejzažna raznolikost BPK Goražde se karakteriše izrazito visokim nivoom jedinstvenosti, endemizma, što ovom prostoru daje značaj na regionalnom i globalnom nivou.
 - Generalno posmatrano, kvalitet života i standard ljudi na selu, posebno u općinama Foča u FBiH i Pale u FBiH je nizak, gdje je došlo u većoj mjeri do napuštanja sela, a u nekim slučajevima skoro do potpunog praznjenja i odlaska mlađih kategorija stanovništva u urbane sredine ili zemlje okruženja. Realno je očekivati da će doći do daljeg ekonomskog slabljenja i depopulacije najudaljenijih ruralnih područja, ako im se ne obezbijedi povoljniji životni i ekonomski ambijent. Šta više, na sceni je proces starenja stanovništva, gdje se udio nataliteta smanjuje i povećava se udio stanovništva u post produktivnoj populaciji - starosti.
 - Uslovi za poljoprivredu kao glavnu komponentu ruralnog razvoja, posebno općina Foča u FBiH i Pale u FBiH su ograničeni i mijenjati će se u budućnosti pod uticajem klimatskih promjena. Zabrinjava činjenica da još uvijek pitanje prilagođavanja klimatskim promjenama nije ozbiljno tretirano ni u strateškim, ni u operativnim planovima i dokumentima, niti mu akteri sektora pridaju potrebnu važnost, pa shodno tome, ne postoje ni systemske mjere i aktivnosti niti raspoloživa sredstva i kapaciteti za oblikovanje adekvatnog odgovora na ovaj izazov.
 - Opredjeljenje da se programski definišu strateški ciljevi za razvoj poljoprivrede i uopće ruralni razvoj BPK Goražde svjedoči o svjesnosti potrebe orijentacije prema sveobuhvatnom pristupu ruralnom razvoju, umjesto pojedinačnih lokalnih sektorskih strategija. Očekivati je da će budući pristupi biti orijentisani u nastojanjima da ruralna područja postanu prostor ugodan za život i rad, atraktivna područja za investiranje, koji svoj održivi razvoj temelji na ljudskim i prirodnim resursima, turističkim potencijalima, te bogatom kulturno-istorijskom naslijeđu i

- čistom okolišu. Veći broj ljudi sve više razmišlja o životu sa mnogo slobodnog prostora, čistog okoliša, suživot sa prirodom, uz pristup nužnoj infrastrukturi, pristupu kulturnim, sportskim, zdravstvenim, edukativnim programima i da prije svega, taj prostor bude okružen zadovoljnim ljudima. Međutim, BPK Goražde (posebno općine Foča u FBiH i Pale u FBiH) kao i većina prostora u FBiH zaostaje u razvijenosti određenih tržišta, kao što je tržište ruralnog financiranja, tržište zemljišta, ali i u razvijenosti infrastrukture, organizacije civilnog društva, mogućnosti općina da obezbijede veći finansijski input za lokalni razvoj ruralnog područja.
- Očekivati je da će fokus i uvjerenja nadležnih institucija BPK Goražde stremiti prema pravilnom strateškom orijentacijom koja može približavati životne uslove ljudima na selu i u gradu, da se u urbanim sredinama mogu ostvarivati veći prihodi sa diverzifikacijom od poljoprivredno prehrambenih proizvoda i druge ruralne ponude. U tom kontekstu neophodno je povećati kapacitete za donošenje, provođenje i kontrolu strateških ruralnih opredjeljenja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde.

Ključni sektori u razvoju ruralnih područja posebno općina Foča u FBiH i Pale u FBiH su poljoprivreda, šumarstvo i turizam. Agrarnu politiku FBiH, po vertikalnoj vezi, svakako i BPK Goražde (uključujući i agrarni budžet) u proteklom periodu karakterišu nedovoljna izdvajanja finansijskog inputa (iako su u 2023 godini na nivou FBiH povećana na iznos od 160 miliona KM), te karakteristikama promjenjivosti, često i nekonzistentnosti, velikih broj mjera, složene implementacije i nepostojanje efikasnog mehanizama praćenja. Budžetskim transferima trebao bi biti omogućen djelimični razvoj i unapređenje sektora, a sveobuhvatnim pristupom bilo bi nužno jačati administrativni kapacitet sektora, u kojem značajno mjesto zauzima izrada legislative i njeno postepeno usaglašavanje i harmonizacija sa praksama razvijenih zemalja, prije svega EU.

Problemi agrarne politike se uglavnom vežu za nedovoljnu visinu izdvajanja finansijskih sredstava, izraženo kašnjenje u isplatama direktnih plaćanja (poticaja) te nedostatak kvalitetnih kontrolnih mehanizama. Dalja izgradnja i jačanje regulatorno-institucionalnog okvira, modernizacija poljoprivredne administracije i načina upravljanja, kao i jasna promjena odnosa prema sektoru su nužni preduslovi kako bi sektor iskoristio razvojne šanse i otklonio ključne slabosti. Nizak nivo tržišne orijentiranosti, nedovoljna sposobnost da se „isporuči kvalitet, kvantitet i obezbijedi konstantnost, te nerazvijeni lanci vrijednosti otežavaju pristup tržištu i negativno se odražavaju na konkurentnost ključnih sektora koji čine osnovu ruralnog razvoja. Vertikalna i horizontalna integracija, odnosno efikasni lanci vrijednosti/snabdijevanja nisu razvijeni. Zbog usitnjene i fragmentisane poljoprivredne proizvodnje, jedan od najvažnijih kanala za plasman poljoprivrednih proizvoda, prehrambena industrija nije motivisana da se bliže i dugoročnije povezuje sa poljoprivrednim proizvođačima.

Šume su prirodni resurs čije se vrijednosti manifestuju kroz ekološke, socijalne i proizvodne funkcije. Zbog toga je zaštita njihovog integriteta od općeg interesa. S obzirom da na nivou Federacije BiH ne postoje Zakon o šumarstvu ni propisi koji pravno

regulišu ovu oblast, ostavljen je prostor za neadekvatno upravljanje šumama, odnosno neravnomjerno izvršavanje odredbi šumsko-privrednih osnova, što je najizraženije nedovoljno ulaganje u šumsko-uzgojne mjere.

Postojeća turistička ponuda BPK Goražde još nije u punom razvoju, zapravo, ona je u nekoj startnoj poziciji u svim glavnim segmentima, no ako se uzme u obzir nivo kvalitete i raspon usluga, onda ona nije ni približno u skladu s turističkim potencijalom, posebno sa svojom turističkom resursnom osnovom. Nedostatak osmišljenog razvoja ruralnog turizma, nedostatak turističkog imidža i nedostatak odgovarajućih podrški vladinog sektora ruralnom turizmu smatraju se ključnim preprekama za njegov razvoj. Kao posebni problemi ističu se vrlo slabo turističko obrazovanje lokalnog stanovništva, slaba međusobna povezanost turističkih subjekata i nedostatak koordinacije između razvoja poljoprivrede i turizma te nedostatak smještajnih kapaciteta.

1.2. Regulatorni okviri

Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji Bosne i Hercegovine uspostavljena je metodologija koja propisuje korake u procesu izrade i strukturu strateških dokumenata (Strategije)¹. U definisanju zakonskog okvira donesen je Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“ broj 32/17) kao osnovni normativni akt. 2019. donešeni su i podzakonski akti koji bliže uređuju pitanja izrade i evaluacije strateških dokumenata, te planiranja:

- Uredba o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH.
- Uredba o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH.
- Uredba o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Zakonom je utvrđen i proces razvojnog planiranja i upravljanja razvojem u FBiH, kao i postupci programiranja, monitoringa, evaluacije izvještavanja o provedbi strateških dokumenata, te financiranja njihove implementacije. Zakon propisuje i dokumente koji se donose u postupku implementacije strateške orijentacije.

U izradi strategije metodološki pristup primijenjen je po principu i metodi „susretnog planiranja“. Ova metoda podrazumijeva primjenu učesničkog planiranja („odozdo prema gore“) te harmonizovanje i usklađivanje stavova u procesu pronalaženja razvojnih rješenja i kreiranja strateškog okvira (vizije, strateških ciljeva, prioritetnih područja, operativnih ciljeva i aktivnosti). Finalni zadatak autora i saradnika u izradi Strategije bio je usaglašavanje parcijalnih i javnih interesa (horizontalno planiranje), te kreiranje finalnog dokumenta.

¹ „Službene novine Federacije BiH“, broj: 74/19.

U skladu s odredbama Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Zakon)² i Uredbe o izradi strateških dokumenata Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Uredba)³, Vlada Bosansko-podrinjskog kantona Goražde donijela je Odluku o izradi Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Bosansko-podrinjskog kantona Goražde za period 2024-2028. godina (u daljem tekstu: Strategija). U kontekstu procesa izrade dokumenta, bez obzira na različite ruralne specifičnosti u svim fazama rada poštovali su se principi razvojnog planiranja koji obuhvataju:

- otvoreni metod koordinacije,
- ravnopravnost i jednake mogućnosti,
- horizontalnu i vertikalnu koordinaciju svih nivoa vlasti,
- partnerstvo,
- javnost i transparentnost.

Strategijom će se predložiti, mjere, rješenja, prioriteti i metode kako razvojno i organizaciono poboljšati oblasti: privrede, poljoprivrede, šumarstva, turizma i drugih djelatnosti i kako bi povezani uticali jedni na druge i međusobno se dopunjavali.

1.3. Proces izrade dokumenta i konsultacije

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde proizvod je intenzivnih konsultacija sa akterima sektora i odražava jasno izraženo opredjeljenje Vlade Bosansko-podrinjskog kantona Goražde da obezbijedi drugačiji odnos administrativnih, finansijskih i drugih mjera i društva u cjelini prema sektoru ruralnog razvoja. Dakle, sam postupak izrade ovog strateškog dokumenta proveden je u skladu sa Uredbom o izradi strateških dokumenata Federacije Bosne i Hercegovine. U procesu izrade strategije obavljane su konsultacije sa: Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo; Federalni zavod za Agropedologiju Sarajevo; Ministarstvo za privredu – sektor za poljoprivredu i ruralni razvoj BPK Goražde; Stručna poljoprivredna služba Grad Goražde; Stručna poljoprivredna služba Foča u FBiH, Stručna služba Pale u FBiH. U izradi dokumenta uvažavala se analiza postojećeg stanja i već postojećih donesenih strateških dokumenata koji su bitni za ukupan razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj BPK Goražde. Ministarstvo za privredu BPK Goražde imenovalo je komisiju za ocjenu validnosti dokumenta.

1.4. Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima

1.4.1. Usklađenost sa strateškim dokumentima ostalih nivoa vlasti

Međusobne usklađenosti strateških dokumenata u FBiH podrazumijevaju usaglašavanje, obezbjeđivanje komplementarnosti razvojnih pravaca i strateških ciljeva sa strateškim ciljevima dokumenata istog ili višeg nivoa vlasti u Federaciji BiH, strateškim

² Službene novine FBiH 32/17

³ Službene novine FBiH 94/2019

dokumentima proizašlim iz procesa evropskih integracija i međunarodno prihvaćenim globalnim ciljevima održivog razvoja. Usklađenost strateških dokumenata u Federaciji BiH, kantonima i jedinicama lokalne samouprave osigurava se provjerom usklađenosti razvojnih pravaca i strateških ciljeva Strategije razvoja Federacije, strategije razvoja kantona i strategije razvoja jedinica lokalne samouprave sa strateškim pravcima i strateškim ciljevima sektorskih strategija na istom nivou. Provjeru međusobne usklađenosti strateških dokumenata za Federaciju BiH vrši Federalni zavod, a za kantone i jedinice lokalne samouprave nadležna je služba za poslove razvojnog planiranja i upravljanja razvojem u kantonima. Kod izrade ovog dokumenta vodilo se računa da razvojni smjerovi, strateški ciljevi i prioriteti razvoja BPK Goražde budu na odgovarajući način prilagođeni sljedećim strateško-planskim dokumentima:

- o Strategija razvoja FBiH 2021.– 2027.;
- o Strateški plan ruralnog razvoja BiH 2018.– 2021.;
- o Strateške smjernice za harmonizaciju podrške razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u BiH za razdoblje 2021.– 2027.;
- o Šumarski program FBiH;
- o Akcioni plan Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma u Federaciji Bosne i Hercegovine 2020. - 2025. godine;
- o Strategija smanjenja siromaštva (PRSP);
- o Transportna Strategija Federacije Bosne i Hercegovine 2016.-2030.;
- o Strategija razvoja nauke u FBiH za razdoblje 2011.-2021. godina;
- o Okvirna energetska strategija BiH do 2035.;
- o Strategija prava i položaja osoba s invaliditetom u FBiH 2016. - 2021.;
- o Strategija reforme javne uprave u Federaciji BiH;
- o Strategija razvoja FBiH koja obuhvata isto plansko razdoblje 2021. - 2027.

Usklađenost sa strateškim dokumentima podrazumijevalo je korištenje strateških dokumenata BPK Goražde, prije svega:

- o Strategija razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde (2021 – 2027)
- o Strateška platforma BPK Goražde
- o Strategija razvoja grada Goražde (2017 – 2026)
- o Strategija razvoja sporta BPK goražde
- o Akcioni plan 2018 – 2021
- o Strategija razvoja turizma BPK Goražde 2016-2020
- o Strategija razvoja poljoprivrede BPK Goražde (2018 – 2022)
- o Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 – 2027.
- o Strategija razvoja općine Foča u FBiH 2021 – 2027.

Usklađenost s općinskim, gradskim, kantonalnim, FBiH i BiH strateškim dokumentima i s pravnom stečevinom EU Dokument „Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde 2024.- 2028. godine“ polazi od već donesenih strateških dokumenata na jedinicama lokalne samouprave, usklađen s dokumentima donesenim na višim nivoima – kantonima: Federaciji BiH i BiH. Također, dokument je usklađen s postojećom pravnom regulativom koja je na snazi u EU.

1.4.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima iz procesa europskih integracija

Zahtjev za članstvo u Europsku uniju BiH je dobila 15. decembra 2022. godine, što podrazumijeva prilagođavanje i usklađenost sa strateškim dokumentima proizašlim iz procesa europskih integracija, te se u skladu sa tim provode potrebne aktivnosti na usklađivanju zakonodavstva i drugih obaveza koje propisuje Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Europske Unije i Bosne i Hercegovine. Prema ocjeni Europske Komisije, stanje u mnogim područjima nije zadovoljavajuće, kao ni brzina napretka u ispunjavanju potrebnih kriterija za članstvo. Za proces usklađivanja propisa značajna je i sposobnost države za preuzimanje obaveza u širem kontekstu, a podrazumijeva jačanje administrativne sposobnosti i stvaranje efikasnog državnog sistema uprave za provođenje mjera i drugih obaveza koje proizlaze iz članstva u Evropskoj uniji. U ukupnim reformama čije se provođenje traži, Strategija razvoja BPK Goražde direktno doprinosi unapređenju poslovnog okruženja, poljoprivrede i ruralnog razvoja, uspostavljanjem pretpostavki za standardizaciju i certifikaciju, energetske efikasnosti, socijalnoj politici i zapošljavanju, poduzetništvu i industrijskoj politici, obrazovanju i kulturom, te zaštitom životne sredine.

- Implementacija Strategije razvoja BPK Goražde posebno u dijelu osiguranja vanjskih izvora sredstava za financiranje razvojnih prioriteta BPK Goražde može da bude podržana kroz aktivnosti EU u BiH u mnogim oblastima, posebno kroz učešće u projektima prekogranične saradnje, IPA, IPARD i drugim projektima. Puno iskorišćenje mogućnosti koje proizilaze iz EU integracija zavisi prvenstveno od brzine pristupa zemlji EU, odnosno ispunjenja zahtjeva i kriterija za članstvo, ali i od kapaciteta za implementaciju na nivou BPK Goražde. Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja područja BPK Goražde ima za cilj približavanje standardima i trendovima koji vladaju u EU i tretira ista ili slična pitanja kakva su na administrativnom nivou u zemljama EU s ciljem postizanja uravnoteženog i održivog razvoja i tretiranja problematike ruralno – urbanog partnerstva. Ovaj dokument uvažava i oslanja se na već izrađene strateške dokumente kao što su:
- Uredba (EU) br. 1305/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 17. decembra 2013. o podršci ruralnom razvoju iz Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EPFRR) i stavljanju izvan snage Uredbe Vijeća (EZ) br. 1698/2005 ;
- Uredba (EU) br. 1306/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 17. decembra 2013. o finansiranju, upravljanju i nadzoru zajedničke poljoprivredne politike i stavljanju van snage Uredba Vijeća (EEZ) br. 352/78, (EZ) br. 165/94, (EZ) br. 2799/98, (EZ) br. 814/2000, (EZ) br. 1290/2005 i (EZ) 485/2008,
- Uredba (EU) br. 1307/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 17. decembra 2013. o utvrđivanju pravila za direktna plaćanja poljoprivrednicima u programima podrške u okviru zajedničke poljoprivredne politike i o stavljanju izvan snage Uredbe Vijeća (EZ) br. 637/2008 i Uredbe Vijeća (EZ) br. 73/2009;

- Uredba (EU) br. 1303/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. decembra 2013. o utvrđivanju zajedničkih odredbi o Europskom fondu za regionalni razvoj, Europskom socijalnom fondu, Kohezijskom fondu, Europskom poljoprivrednom fondu za ruralni razvoj i Europskom fondu za pomorstvo i ribarstvo i o utvrđivanju opštih odredbi o Europskom fondu za regionalni razvoj;
- Uredba Vijeća (EZ) br. 834/2007 od 28. junog 2007. o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda; - Uredba Vijeća (EZ) br. 889/2008 od 5. septembra 2008. kojom se definišu detaljna pravila za implementaciju Uredbe Vijeća (EZ) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda s obzirom na ekološku proizvodnju, označavanje i kontrolu Europskog fonda za regionalni razvoj.

1.4.3. Usklađenost sa globalnim ciljevima europskog razvoja

Bosna i Hercegovina i EU posvećeni su zajedničkom radu na ostvarivanju prioriteta u usklađivanju razvojnih politika. Prioriteti su istaknuti kroz sljedeće:

- Agenda za održivi razvoj do 2030. godine, odabrani i specifični i lokalni ciljevi održivog razvoja,
- pristupanje Evropskoj uniji, izraženo Akcionim planom za provedbu prioriteta iz Mišljenja i Analitičkog izvještaja Evropske komisije,
- Zajedničke socioekonomske reforme (Reformska agenda) za period 2019-2024,
- obaveze u oblasti ljudskih prava u BiH i drugi usaglašeni međunarodni i regionalni ciljevi razvoja te obaveze po sporazumima i konvencijama.

Usklađenost s globalnim ciljevima održivog razvoja Generalna skupština Ujedinjenih naroda 2015. godine usvojila je Agendu održivog razvoja do 2030. godine i tom su prilikom sve zemlje članice, uključujući i BiH, preuzele obavezu provođenja dokumenta Agende 2030 i globalnih Ciljeva održivog razvoja. Okvir se temelji na uspjesima dosadašnje saradnje i predstavlja zajedničko opredjeljenje za rad u bliskom partnerstvu u cilju ostvarivanja rezultata definiranim predmetnim Okvirom saradnje, a koji će pomoći svim ljudima u BiH da sigurnije i prosperitetnije žive. Poštovanje principa vertikalne koordinacije propisane Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, podrazumijeva i usklađenost sa međunarodno prihvaćenim globalnim ciljevima održivog razvoja. Navedeno podrazumijeva da svi nivoi vlasti u BiH treba da definišu svoje prioritete, mjere i aktivnosti na način da istovremeno osiguraju doprinos ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, kao i da izvještavaju o ostvarenom napretku. U sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja, strategija bi trebala da doprinosi povoljnom okruženju za preduzetništvo i inovacije, povećanju investicija u infrastrukturu, uključivanju u globalne lanace vrijednosti, pametnom upravljanju prirodnim resursima, jačanju infrastrukture i konkurentnosti poljoprivrede, te održivom ruralnom razvoju.

1.5. Definisanje ruralnih područja

U BPK Goražde dvije od tri lokalne zajednice su u potpunosti ruralne (Foča – FBiH i Pale FBiH), dok u gradu Goražde, stanovništvo pretežno živi u gradskoj sredini (56,5%). Prema gustoći naseljenosti grad Goražde je najnaseljenije mjesto, zatim općina Foča – FBiH, a najmanje naseljeno mjesto je općina Pale FBiH. Prosječni broj članova jednog domaćinstava je najmanji u FBiH i iznosi 2,7 (prosječna veličina domaćinstava u FBiH, prema Popisu 2013, je 3,1). Prema studiji UNDP-a, „Bosna i Hercegovina je jedna od najruralnijih zemalja Evrope. Oko 60% stanovništva živi u ruralnim područjima, bilo da su ona definisana kao sela ili kao rijetko naseljene općine, i samo Crna Gora, Irska i Finska imaju veći udio ruralnog stanovništva“⁴. Postoje različiti pristupi definisanju „ruralnog“. Pojedini pristupi su vezani za područje ili regiju, npr. kanton, dok su pojedini vezani za „pristup zasnovan na naselju“ - čime se pojedina naselja definišu kao urbana, semiurbana, pretežno ruralna i izrazito ruralna.

U svrhu provedbe politike ruralnog razvoja, kao najčešći međunarodno priznat i korišten kriterij za razlikovanje ruralnih i urbanih područja, koristi se definicija OECD-a, koji se zasniva na gustini naseljenosti stanovništva. Ovaj pristup u principu posmatra male lokalne administrativne jedinice, a u BiH se ova jedinica obično naziva "općina". Dakle, lokalna administrativna jedinica klasifikuje se kao ruralna ako je njezina gustina naseljenosti manja od 150 ljudi po kvadratnom kilometru (1,5 ljudi po hektaru). Primjena ovog pristupa na najnovije procjene broja stanovnika u BiH rezultira time da je 114 od 142 općine klasifikovano kao "ruralno" i definiše 60% stanovništva koje živi u ruralnim područjima.

⁴ Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit ili Realnost, str.11.

2. STRATEŠKA PLATFORMA

2.1. Izvod iz situacione analize i projekcije

2.1.1. Geografski položaj i prirodne karakteristike

2.1.2. Demografske karakteristike i kretanja stanovništva

2.1.3. Rezime stanja po sektorima – projekcija

2.1.4. Prostorno planska dokumentacija BPK Goražde

2.2. SWOT analiza

2.3. Strateško fokusiranje

2.4. Vizija razvoja

2.5. Strateški ciljevi sa indikatorima

2. STRATEŠKA PLATFORMA

Na osnovu situacione analize i SWOT analize postavljen je osnov za definisanje strateške platforme razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde. Strateška platforma je bazirana na jedinstvenim snagama sa kojima raspolaže BPK Goražde kao i ključnim problemima koje u narednim godinama treba riješiti. Shodno tome, strateška platforma razvoja BPK Goražde usmjeren je na slijedeće oblasti:

- Osiguranje snažne ekonomije, podržane poslovnim okruženjem i infrastrukturom.
- Unapređenje kvaliteta društvenog života.
- Unaprjeđenje infrastrukture i očuvanje okoliša na principima održivosti⁵.

2.1. Izvod iz situacione analize i projekcije

2.1.1. Geografski položaj i prirodne karakteristike

Bosansko-podrinjski kanton Goražde nalazi se u jugoistočnom dijelu Federacije Bosne i Hercegovine i prostire se na površini od 518,06 km² što čini 1,93% površine Federacije BiH, oko 0,98% površine Bosne i Hercegovine. Ima veoma povoljan geografski položaj koji se proteže po istočnim padinama Jahorine, Borovca i Kleka, na različitim nadmorskim visinama (od 345 m.n.v. Goražde do 1.500 m.n.v. Pale u FBiH), što uslovljava različite klimatske pojave. U sastavu Bosansko-podrinjskog kantona Goražde nalaze se općine: Foča u FBiH, Pale u FBiH i Grad Goražde. Administrativno, političko, prosvjetno i kulturno središte kantona je u gradu Goraždu. U Federaciji BiH graniči se sa Kantonom Sarajevo i sa 5 opština u Republici Srpskoj (Foča, Kalinovik, Novo Goražde, Pale i Rogatica). Najveću površinu u kantonu zauzima Grad Goražde 248,8 km², dok je prostorno najmanja lokalna jedinica općina Pale FBiH sa 86,4 km².

Tab. br. 1. Općine/Grad u sastavu BPK i njihova površina

Općina/Grad	Površina (km ²)
Grad Goražde	248,8
Foča u FBiH	169,4
Pale u FBiH	86,4
U K U P N O BPK GORAŽDE	504,6

Grad Goražde

Grad Goražde je smješten je u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine, na obalama gornjeg toka rijeke Drine. Na zapadu i sjeveru graniči s općinama Foča u FBiH i Pale u FBiH, dok na istoku i jugu graniči s općinom Novo Goražde iz Republike Srpske. Prostire se na površini na površini 248,8 km², čineći 49,21% teritorije Bosansko-podrinjskog kantona Goražde (BPK Goražde), 0,95% teritorije FBiH i 0,49% teritorije Bosne i Hercegovine. Na značaj Grada Goražda u BPK Goražde, ukazuje i podatak da oko 91% ukupnog stanovništva BPK živi u Gradu Goražde.

⁵ Strategija razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde 2021 - 2027

U kontekstu saobraćajne komunikacije, Goražde je magistralnim putevima povezano sa Sarajevom, Višegradom i Fočom, te hrvatskim i crnogorskim primorjem i Srbijom. Od Sarajeva Goražde je udaljeno 92 kilometra. Regionalnu putnu mrežu čini putni pravac R-448, povezujući Praču, Jabuku, Goražde i Čajniče, u dužini od 24,3 km. Lokalna putna mreža je razvijena i zastupljena je sa 13 važnijih putnih pravaca. Rijeka Drina i u ovom kontekstu predstavlja potencijal, protičući kroz teritoriju Goražda u dužini od 22 km.

Grad Goražde je bogat hidropotencijalima. Rijeka Drina nizvodno, na oko jedan kilometar od grada, gubi svoje prave konture i prelazi u vještačko jezero, dok je cjelokupna teritorija ispresijecana dolinama pritoka rijeke Drine. Veći dio teritorije Grada Goražde čini brdsko-planinsko zemljište sa velikim visinskim razlikama na malom prostoru, tako da je više od 75% teritorije na preko 500 metara nadmorske visine, dok se uže gradsko područje nalazi na nadmorskoj visini od 345m što uslovljava blagu kontinentalnu klimu, kratke zime i topla duga ljeta.⁶

Općina Foča u FBiH smještena je na jugoistoku Bosne i Hercegovine, odnosno na jugozapadu Bosansko-podrinjskog kantona Goražde. Sjeverozapadno graniči sa općinom Pale u FBiH, sjeveroistočno sa Gradom Goražde, zapadno sa općinama Trnovo i Kalinovik, te južno i jugoistočno sa opštinom Foča (RS). Ukupna površina općine iznosi 169,4 km², sa 1933 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti oko 12 st/km². Naselje Ustikolina kao sjedište Općine je udaljeno od Foče 10 km i od Goražda 23 km. Nalazi se na nadmorskoj visini 370 m do 1674 m (visina Kacelja). Najveća naseljenost je u urbanom dijelu Ustikoline dok je najmanja naseljenost u mjesnoj zajednici Jabuka. Općina je organizovana u tri mjesne zajednice i to: Ustikolina, Cvilin i Jabuka. Urbani dio Općine smješten je uz lijevu obalu rijeke Drine i uz ušće rijeke Koline.

Općina Pale u FBiH smještena je na zapadu Bosansko - podrinjskog kantona Goražde, udaljena je 42 km zapadno od Goražda i 36 km istočno od Sarajeva. Smještena je na obalama istoimene rijeke Prače, u veoma plodnoj dolini, opasana planinama Jahorinom, Romanijom, te Rajskim Vrhom, Klekom i Borovcem. Nadmorskih visina općine je od 639 m do 1344 m. Ukupna površina teritorije općine iznosi 86 km² u kojoj trenutno živi 816 stanovnika u 400 domaćinstva u tri (3) mjesne zajednice, i to: MZ Prača, MZ Hrenovica i MZ Vražalice sa prosječnom gustinom naseljenosti od 12 stanovnika na 1 km².

Prirodne karakteristike - reljef i geomorfologija

Reljef Bosansko - podrinjskog kantona Goražde u značajnom dijelu čine planinski masivi srednje visine (nadmorske visine 1000 – 1500 m.n.v) koji okružuju dolinu Drine. Najniža tačka je u dolini Drine – 339 m.n.v, istočno od naselja grada Goražda, a najveća 1750 m.n.v. na vrhu Borovac na granici grada Goražda i općine Pale u FBiH. Teritorija kantona je većinom planinskog karaktera, planinski teren (preko 600 m) čini 80 %

⁶ Strategija ruralnog razvoja grada Goražda 2023.-2027 u izradi (autor: Dr. Bern Kulalić).

teritorije. Litološkim sastavom, formiran je dijelom blago izraženi reljef, a dijelom izrazitih visokih istaknutih oblika. Čitavim područjem dominiraju mnogobrojne potočne doline i jaruge, a nasuprot njima planinski vrhovi (Borovac, Crni Vrh, Hadžić planina, Sjenokos, Kacelj, Turjak, Stolac, Grabić, Baba). Na desnoj strani Drine nalaze se padinski dijelovi masiva Ljubišnje i Biserna, Vranjača, Majdan, Uhotića, Bukova ravan, Careva ravan, Koba. Planinski dio masiva Jahorine na zapadu razdvaja rijeka Drina od manjeg dijela planinskog masiva Ljubišnje na istoku. Na području kantona dominira fluvijalni tip reljefa zahvaljujući mehaničkom radu velikog broja riječnih tokova, prije svega rijeka Drine i Prače.

Građa reljefa BPK Goražde je jako heterogena. Dominiraju stijenske mase intergranularne poroznosti koje su zastupljene u aluvijalnim i siporišnim šljunkovito-pjeskovitim naslagama. Oko 75% teritorije prekriveno je šumom i pašnjacima sa nadmorskom visinom iznad 500 m.n.v., dok ostalih 25% otpada na zemljište ispod 500 m.n.v. Teritorija karakteristična za Bosanskopodrinjski kanton Goražde, prije svega, proplanci sa planinskim uzvišenjima odličan su ugođaj za lovce i razvoj lovnog turizma. Prirodna i geografska raznolikost prostora, netaknuta priroda, sačuvana flora i fauna, predstavljaju važan resurs ovog kantona i osnovu za razvoj sportsko-rekreativnog, lovnog i ribolovnog turizma, kao odredišta za one koji vole aktivan odmor u netaknutoj prirodi uz obale rijeka, različite atrakcije i atraktivnosti. Najzastupljenije su uz riječne tokove Drine i Prače, te uz strme padine.

Grad Goražde

Osnovne geomorfološke konture Grada Goražde stvorene su endrogenim procesima. Tektonskim pokretima nakon geosinklinalne etape formirani su planinski masivi. Tako stvoreni oblici terena kasnijim egzogenim agensima su preoblikovani. Niz visokih planina ovog područja daje mu planinski karakter. Planinski veći dio masiva Jahorine na zapadu razdvaja rijeka Drina od manjeg dijela planinskog masiva Ljubišnje na istoku. Uslovljenošću litološkim sastavom, formiran je dijelom blago izraženi reljef, a dijelom izrazitih visokih istaknutih oblika.

Čitavim područjem dominiraju mnogobrojne potočne doline i jaruge usiječene u klasične stijene paleozoika i donjeg trijasa. Litološka građa terena je vrlo heterogenog sastava kojeg karakterišu česte litološke promjene u vertikalnom i horizontalnom pravcu izrazita anizotropija fizičko-mehanički svojstava i otpornost na procese površinskog raspadanja pa su formirani pokrivači različite debljine mehaničkih svojstava i stepen astabilnost. Strukturno-tektonski odnosi u terenu su takođe vrlo složeni. U građi terena učestvuje više strukturno-facijalnih jedinica sa izraženim oblicima rupturne i neborane tektonike. Veći dio teritorije Grada Goražde čini brdsko-planinsko zemljište, sa velikim visinskim razlikama na malom prostoru. Uglavnom su to rubni dijelovi masiva Jahorine. Više od 75% teritorije je na preko 500 metara nadmorske visine. Cjelokupna teritorija ispresijecana je dolinama pritoka rijeke Drine, a to su uglavnom manji ili veći brzi vodotoci. Dijelovi terena uz rijeku Drinu i njene pritoke su ravni i rezultat su riječnih

nanosa. Na ovim dijelovima se nalazi većina poljoprivrednog zemljišta. Reljef karakteriše složena geomorfološka građa stvorena uticajem endogenih i egzogenih faktora na litološku građu. Osnovne karakteristike reljefa su složeni morfološki oblici, razuđenost, diseciranost i nagibi padina.

Općinu Foča u FBiH sa reljefom obilježava dolina rijeke Drine sa dominantnim Cvilinskim poljem koje se nalazi na desnoj obali rijeke Drine čija prosječna nadmorska visina iznosi 378 m, što je za 6-8 m više od nivoa rijeke. Naselje Ustikolina koje je najveće na teritoriji općine je na nadmorskoj visini 420 m. Ostali dio općine u svojim padinskim dijelovima je iznad ove visine, sa dva dominantna planinska vrha su Stolac (1520 m) i Kacelj (1674 m).

Općina Pale u FBiH ima dominantan položaj u dolini rijeke Prače i u jugoistočnom dijelu BiH. Dolina rijeke Prače je sa svih strana prirodno ograničena uzvišenjima koja je odvajaju od gornjeg Podrinja na jugu, Višegradskog proširenja na istoku, Glasinačke visoravni na sjeveru, te Paljanske površi na zapadu. Naseljeno mjesto Prača je administrativni centar općine Pale.

2.1.2. Demografske karakteristike i kretanja stanovništva

Prema rezultatima posljednjeg popisa u BPK Goražde živi 23.794 stanovnika, što čini 1,07% stanovništva FBiH ili 0,67% stanovništva BiH. U BPK Goražde općine Foča – FBiH i Pale FBiH su u potpunosti ruralne, dok u gradu Goražde, stanovništvo pretežno živi u gradskoj sredini (56,5%). Prema gustoći naseljenosti grad Goražde je najnaseljenije mjesto, zatim općina Foča u FBiH, a najmanje naseljeno mjesto je općina Pale u FBiH. Prosječni broj članova jednog domaćinstava je najmanji u FBiH i iznosi 2,7 (prosječna veličina domaćinstava u FBiH, prema Popisu 2013. je 3,1). Od svih jedinica lokalne samouprave u BPK Goražde najpovoljniju strukturu ima grad Goražde (udio starih 18,1%), a najpovoljniju općina čini Foča u FBiH (25,5)⁷. Prosječna gustoća naseljenosti BPK Goražde iznosi 47,3 stan./km², pri čemu je najgušće naseljen Grad Goražde sa 83,99 stan./km², a najmanje naseljena općina Pale u FBiH sa gustoćom naseljenosti od 10,46 stan./km². Prosječna veličina domaćinstva je 2,94 članova što je ispod prosječnog broja članova domaćinstva na teritoriju FBiH koji iznosi 3,29. Prirodni priraštaj bilježi negativne trendove. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u periodu 2014-2019. evidentirano je da je 91 osoba emigrirala u inostranstvo. Prema obrazovnoj statistici u BPK Goražde je zabilježeno najmanje ispisa iz osnovnih i srednjih škola radi odlaska u inostranstvo u posljednjih pet godina. U navedenom periodu iz osnovnih i srednjih škola ispisano je ukupno 11 djece radi odlaska u inostranstvo. Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, općina Foča u FBiH bilježi oko stotinu iseljenika u skandinavske zemlje, a Pale u FBiH prijavila podatak o 65 iseljenika u zemljama zapadne Evrope, kao i SAD. Za grad Goražde ne postoje pouzdane procjene o

⁷ Federalni zavod za statistiku, Bosanska – podrinski kanton u brojkama

broju iseljenika u zemlje zapadne Evrope i SAD-a. Bitno je naglasiti da demografsko pitanje ima uticaj na okoliš, usljed neravnomjernog razvoja urbanih i ruralnih sredina. U BiH, kao zemlji u tranziciji, stanovništvo napušta manje razvijene sredine (ruralna područja) i seli se u urbanije sredine, što je obuhvaćeno terminom urbanizacija. Takva je situacija i u BPK Goražde.

Grad Goražde

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine na prostoru Grada Goražde živjelo je 20.897 stanovnika. Većinu stanovnika činili su Bošnjaci 19.692 (94,2%), a zatim slijede Srbi 707 (3,4%), Hrvati 23 (0,1%) i ostali 475 (2,3%). Popis stanovništva je pokazao da od ukupnog broja stanovnika 56,5% čini urbano stanovništvo, sa prosječnom gustinom naseljenosti od 1944 stanovnika /km², dok je gustina naseljenosti u ruralnom dijelu oko 37 stanovnika/km².

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku FBiH broj stanovnika u Goraždu 2022. godine iznosio je 19.484, odnosno 1.413 ili 6,7% stanovnika manje u odnosu na popis. Stanje na terenu pokazuje da je došlo do smanjenja broja stanovnika u ruralnim područjima. Isto tako dolazi do promjena u starosnoj strukturi stanovništva sa sve većim procentom stanovništva starijeg od 65 godina. Kao i u gotovo cijeloj Bosni i Hercegovini i Grad Goražde ima negativan odnos broja rođenih prema broju umrlih.

Mjesne zajednice Grada Goražde čini 124 naseljenih mjesta podružnica organiziranih u 20 mjesnih zajednica, od čega 4 gradske MZ (Goražde I, II, III, IV) i jedna prigradska MZ (Vitkovići) čine urbanu sredinu, a preostalih 16 ruralnu sredinu. Urbanom području Grada pripada oko 14% njene teritorije, dok preostali čine ruralna i nenaseљena područja. Prema predstavljenim podacim, veliki je broj a time i udio mjesta koji nemaju stanovnika i to 18 (13%). Izrazito ruralnih je 86 (60%), ruralnih 16 (11%), pretežno urbanih 4 (3%), dok je urbanih svega 20 mjesta (14%) (**prilog: karta naseljenih mjesta grada Goražda**)

Broj stanovnika od 0-14 godina u Gradu Goražde 2013 godine iznosio je 2.909 (13,9% u odnosu na ukupan broj stanovnika BPK Goražde), dok je u 2022 broj stanovnika navedene kategorije smanjen i iznosio je 2.896, odnosno (14,9%). Kategorija stanovništva starosne strukture od 15 – 64 godine u 2013 godini iznosila je 14.733 stanovnika (70,5%), dok je u 2022 godini taj broj značajno smanjen i iznosi 12.720 stanovnika (65,3%). Broj stanovnika kategorije starosti više od 65 godina u 2013 godini iznosio je 3.255 (15,6%), dok je u 2022 godini broj starijih domaćinstava povećan na 3.866 (19,8%).⁸

Općina Foča u FBiH po popisu stanovništva iz 2013. godine ima 1933 stanovnika u 747 domaćinstava sa prosječno 2,6 člana po domaćinstvu. U starosnoj strukturi najzastupljenija kategorija stanovništva je radno aktivno stanovništvo starosti od 15-64

⁸ Strategija ruralnog razvoja grada Goražda 2023.-2027 u izradi (autor: Dr. Bern Kulelija)

godine 62,41%. Na sceni je izuzetno nepovoljan demografski trend u pogledu prirodnog priraštaja stanovništva uz napuštanje mlađih kategorija stanovništva, to je prijetnja dugoročnom demografskom opstanku.

Općina Pale u FBiH ima jedanaest naseljenih mjesta raspoređenih u tri (3) mjesne zajednice (MZ). Najveće naseljeno mjesto ove općine je Prača. Na teritoriji sadašnje općine registrovano je 904 stanovnika, koji čine 350 domaćinstava sa 2,6 članova po domaćinstvu. Od ukupnog broja stanovnika 59% živi u ruralnim područjima dok 41% stanovnika živi u urbanim dijelovima općine. Izražen je negativan prirodni priraštaj.

Tabela 2. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva

Razvojni problem	Razvojne perspektive
Smanjenje uglavnom mlađeg stanovništva u ruralnim područjima BPK Goražde	Povećati broj mladih stanovništva kroz program demografske obnove.
Migracije usporene i usmjerene prema urbanoj sredini BPK Goražde	Pokrenuti program revitalizacije poljoprivrede i ruralnih područja BPK
Nedostatak privrednih programa koji podstiču zapošljavanje	Usmjeriti se prema aplikacijama projekata poljoprivrede i ruralnog razvoja preme EU

2.1.3. Rezime stanja po sektorima – projekcija

Na području BPK Goražde evidentan je kontinuiran pad broja stanovnika, a stopa prirodnog priraštaja je negativna. Prirodni priraštaj odnosno razlika između mortaliteta i nataliteta, dovela je do značajnijeg smanjenja stanovnika. Sve tri jedinice lokalne samouprave bilježe smanjenje broja stanovnika. Smanjuje se i broj sklopljenih brakova. Podaci o emigracijama u inostranstvo koje objavljuje Federalni zavod za statistiku su podcijenjeni, a prema tim podacima u periodu 2014-2019. evidentirano je da je 91 osoba emigrirala u inostranstvo. Prema obrazovnoj statistici u BPK je zabilježeno najmanje ispisa iz osnovnih i srednjih škola radi odlaska u inostranstvo u periodu 2014./2015. š.g. – 2017./2018. š.g. Prema dostupnim podacima o unutrašnjim migracijama za petogodišnji period 2014-2018., saldo migracija BPK s drugim kantonima, entitetom Republika Srpska i Brčko distriktom BiH bio je negativan za 103 osobe. Posmatrajući starosnu strukturu, samo je starosna grupa 0-14 imala pozitivan saldo, tj. uvećanje za 6 djece. Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, općina Foča – Ustikolina bilježi oko stotinu iseljenika u skandinavske zemlje, Austriju i Njemačku, dok je općina Pale – Prača prijavila podatak o 65 iseljenika u zemljama zapadne Evrope, kao i SAD-a i Kanade. Za grad Goražde ne postoje pouzdane procjene o broju iseljenika u zemlje zapadne Evrope i SAD-a⁹. Prezentirani podaci čine značajnu implikaciju za dalji razvoj, odnosno potrebu za usmjeravanjem strateških intervencija ka zadržavanju stanovništva i poticanju osnivanja porodice. Realizacija svih mjera u Strategiji razvoja treba osigurati uvjete za bolji kvalitet života stanovnika BPK Goražde, time i ostvariti doprinos zadržavanju stanovništva posebno ruralnih sredina. U oblasti ekonomskih kretanja, posljednjih godina BPK Goražde bilježi povećanje broja poslovnih subjekata,

⁹ Strategija razvoja Bosansko – podrinskog kantona Goražde 2021 – 2027

uključujući povećanje broja kako pravnih osoba, jedinica u sastavu pravnih osoba i obrtnika. Strukturu pravnih subjekata prevladavaju mala poduzeća koja zapošljavaju nešto veći broj zaposlenih, time ukazujući na unapređenje kapaciteta i konkurentnosti poduzeća. Trgovina je i dalje najrazvijenija grana, što ima ograničen doprinos konkurentnosti i dodatnoj vrijednosti privrede BPK Goražde.

Klimatske i prirodno-zemljopisne karakteristike BPK Goražde čine je pogodnom za razvoj poljoprivrede, prije svega voćarstva, povrtlarstva i stočarstva, što je primarna djelatnost ruralnih prostora, posebno Foče u FBiH i Pale u FBiH. Prema našim procjenama poljoprivredni resursi se koriste samo 20% u obimu raspoloživosti. Dakle, „brend“ BPK Goražde kao oaze autohtonog voća nije ni izbliza iskorišten, niti je sa drugim proizvodima povezan sa turističkom ponudom. Poseban aspekt podrške u razvojnem kontekstu treba biti usmjeren na realizaciju aktivnosti koje ostvaruju doprinos stvaranju dodatne vrijednosti (izvoz, transfer i razvoj tehnologija), uz poticanje mobilnosti rada i kapitala. Šume su bitan resursi kojima raspolaže BPK Goražde iako je njihovo korištenje na niskom nivou. Turizam i značajni turistički potencijali u BPK Goražde sa poljoprivredom je razvojni koncept za ruralna područja sa velikim mogućnostima vrlo malo iskorišten.

Sektor prirodnih resursa BPK Goražde

BPK Goražde raspolaže sa ozbiljnim prirodnim resursima zahvaljujući geomorfološkim, klimatskim i drugim faktorima, prije svega: izraženo je bogastvo i raznovrsnost vegetacije: raznih vrsta drveća i grmlja, a preovladavaju visoke i niske šume bukve, hrasta, graba, jasena, niskog cera i plemenitih lišćara, bogastvo ljekovitim biljnim vrstama i gljivama. Od ukupne površine zemljišta od 56.191,73 ha šumsko zemljište čini 55,9%. Hidropotencijal u BPK Goražde obiluje vodom, a rijeka Drina predstavlja najznačajniji vodni potencijal. Pored rijeke Drine, značajni vodotoci kantona su rijeke Prača, Čemernica, Kolina, Kosovska rijeka, Osanica, Odska, Podhranjenski potok, Zavodiška rijeka, Oglečevska rijeka, Podkozarska rijeka i dr. Prirodni potencijal je u mnoštvu mineralnih resursa - barit, gips, grafit, limonit, cink i olovo, bakar, kvarc i druge rude. Step en istraženosti ruda varira, dok je step en iskorištenosti nizak. Prema procjenama, goraždanski gips ima izuzetan kvalitet. Na površini od oko 3,5 hektara nalazi se oko 11 miliona tona gipsa i predstavlja mogućnost za eksploataciju i izgradnju pogona za preradu gipsa. Na području rijeke Drine nalaze se brojne populacije stenoendemičnih i endemičnih vrsta BiH, Dinarida i Balkana – što daje globalnu ekološku vrijednost ovom području. Izvori pitke i mineralne vode idealna su mjesta za buduće tvornice za proizvodnju mineralne vode.

Projekcija stanja sektora poljoprivrede

BPK Goražde predstavlja pogodno područje za razvoj biljne i animalne proizvodnje (voćarstva, povrtlarstvo, ratarstvo, stočarstva, pčelarstva). Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku BPK Goražde raspolaže zemljištem od 17.527,99 ha

poljoprivrednog zemljišta. Dakle, postoje potencijali za razvoj poljoprivrede kroz bolju iskorištenog obradivog zemljišta. Privatna domaćinstva karakteriše usitnjenost posjeda, od kojih oko 46% čine posjedi do 1 ha, sa niskom pojedinačnom proizvodnjom, sa malim udjelom mehanizovane obrade. Progres u biljnoj proizvodnji moguće je zasnivati na području Cvilinskog polja površine oko 180 ha, na području općine Foča u FBiH. Poljoprivrednom proizvodnjom se uglavnom bave individualni poljoprivredni proizvođači, a poljoprivredna proizvodnja je uglavnom svedena na vlastite potrebe i veoma male količine se plasiraju na tržište.

Projekcija biljne proizvodnje

Proizvodnja žitarica je uslovljena usitnjenim zemljišnim površinama, prepuštena uglavnom odluci proizvođača, sa malim prinosima i zastarjelim sortimentom. Povrtarske kulture su u progresu u proizvodnji na zatvorenim prostorima (plastenicima). Proizvodnja krmnog bilja je na manjim površinama i ne obezbjeđuje krmnu bazu za stočarstvo. Na području BPK Goražde najzastupljenije vrste voća, prema broju rodni stabala i prinosima u tonama, su: šljive, jabuke, kruške i trešnje. Broj rodni stabala u BPK, u posljednjih godina bilježi pad, a resurs autohtonog voća postepeno se smanjuje, obzirom da nema mjera sanacije uglavnom starijih voćnih vrsta. Proizvodnja jagodastog voća bila je do prije par godina u ekspanziji, posljednjih godina u bitnoj recesiji.

Projekcija stočarske proizvodnje

BPK Goražde ima povoljne uslove za razvoj stočarstva. U stočnom fondu najzastupljenije su ovce i goveda. Posljednjih godina bilježi se trend smanjenja broja grla stoke, smanjenje broja grla ovaca za 7,9%, smanjenje broj grla goveda za 8,8%, dok je broj grla koza smanjen za 30,3%. U peradarstvu, broj kljunova peradi je na istom nivou u posljednjih pet godina, a 83,3% čine koke nesilice za proizvodnju jaja. Značajni uslovi na području BPK Goražde postoje i za razvoj pčelarstva, zahvaljujući bogatoj flori i medonosnom bilju na livada, pašnjacima, ruderalnim staništima, šumskim vrstama, svakako i dobroj organizaciji i angažmanu Udruženja pčelara u BPK Goražde. Smanjenjem broja grla krava i koza u BPK Goražde smanjuje se proizvodnja kravljeg mlijeka i kozijeg mlijeka, a zbog nedovoljne opremljenosti objekata i kvaliteta opreme za proizvodnju, smanjena je i proizvodnja po muznom grlu i muznoj kozi. Slična situacija je i u proizvodnji mesa. Dakle u poglavlju bilans proizvodnje i potrošnje poljoprivrednih proizvoda može se izvesti zaključak o stepenu razvijenosti poljoprivrede u BPK Goražde.

Projekcija razvoja sektora šumarstva

Šumski potencijali za proizvodnju drveta za drvoprerađu ima najveći značaj za razvoj općine Foča u FBiH, na čijem je području 57 % ukupne drvne mase BPK Goražde. Uzgajanjem, zaštitom i eksploatacijom šuma na području BPK Goražde se bave KŠPD „Bosansko-podrinjske šume“ i Kantonalna direkcija za šumarstvo. Najviše je proizvedeno i prodato ogrevnog drveta liščara (trupaca) i prostorno drvo liščara, dok je

proizvodnja drveta četinaru manje zastupljena. BPK Goražde raspolaže sa velikim bogastvom i raznovrsnošću ljekovitih biljnih vrsta, gljiva, raznolikog ljekovitog jagodičastog voća (borovnica, brusnica, kupina, šumska jagoda i dr.), te različitim plodovima u skupinama poljoprivredne i šumske vegetacije.

Tabela 3. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u oblasti poljoprivrede

Razvojni problemi	Razvojne perspektive
Tržište poljoprivrednih proizvoda nije regulisano, (lokalna prodaja, kućni prag)	Formirati zadrugu ili drugi subjekt za otkup polj. proizvoda, ugovarati proizvodnju.
Nedostatak finansijskog imputa za proizvodnju	Finansirati impute za proizvodnju
Nedostatak skladišnih prostora za ugovorenu proizvodnju	Ugovarati proizvodnju proizvoda koji ne zahtijevaju rashladne kapacitete (hladnjače)

Projekcija razvoja turizma u ruralnim područjima

Sa aspekta valorizacije ruralnih vrijednosti, prirodne i naslijeđene baštine, specifičnosti i autentičnog tradicionalnog znanja vidljiva je potreba za razvojem ruralnog turizma. Obzirom na prirodne specifičnosti i povoljne klimatske karakteristike, sektor turizma prepoznao je vrijednost valorizacije turizma u područjima van urbanih centara i u turističkoj ponudi izdvaja specifičnosti ruralnih područja u kombinaciji s prirodnim obilježjima: Turističko naselje "Ada"; Drina priplaci kajakaše, veslače i splavare, a njene pritoke (Prača, Kolina i Kosovska Rijeka) obiluju ribljim fondom. Za planinarenje su idealni visovi Crni Rajski Vrh, Klek i Borovac. Lovište i izletišta "Bijele vode" na Krivoj Dragi idealan su ambijent za lovce, ali i turiste koji vole netaknutu prirodu, planinski masiv Ruda Glava. Od kulturno-historijskih spomenika značajno je spomenuti: naselje na lokalitetu Jagujilo kod Zupčića, Turhan Emin-begovu džamiju u Ustikolini, Turbe Sijerčića na Odžaku, Semiz Alipašino turbe sa haremom džamije, Rimski most na Kožetini, staro groblje na Presjeci ili crkve u Sopotnici, nekropole sa stećcima na Goršić polju sa UNESCO-ove liste, Hrančićima, u selu Kosače, Neolitsko naselje Lug, Groblje na Presjeci, Most na Kožetini, Zebina šuma, izletišta Rorovi itd.

Tabela 4. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog turizma

Razvojni problemi	Razvojne perspektive
Ruralni turizam nije prepoznat da može dati vrijednost turističkoj destinaciji	Prepoznati ruralni turizam kao alat za socijalnu, privrednu, ekološku, kulturnu regeneraciju prostora.
Nizak nivo znanja za oblast turizma	Organizovati obuku, usavršavanje i edukaciju
Nema marketinške aktivnosti	Izraditi marketinški plan turizma BPK Goražde
Neplanski razvoj individualnih ponuda u segmentu ruralnog turizma	Analizirati kapacitete nosivosti ruralne turističke destinacije, definisanje vrste turizma.
Nedovoljna prepoznatljivost agroturizma	Planirati razvojni podsticaj za razvoj agroturizma
Nije organizovana turistička ponuda u ruralnom području BPK Goražde	Razvoj ugostiteljsko-turističke ponude kroz razvoj tradicionalnih aktivnosti (gastroonomija)

Projekcija razvoja ruralnog okoliša

Zrak: Najveći onečišćivači zraka iz stacionarnih izvora su pojedinačna ložišta u domaćinstvima koja onečišćuju zrak tokom zimskih mjeseci izgaranjem pogonskih goriva drveta i ugljena. Postavljena je mjerna stanica Rasadnik Goražde, a dnevni

izvještaji su dostupni putem izvještaja Federalnog hidrometeorološkog zavoda. Podaci ukazuju na visoke godišnje koncentracije zagađujućih materija, te na njihovo povećanje tokom mjernog perioda. Periodična onečišćenja koja ne prelaze granične vrijednosti odnose se, uglavnom, na nešto veće koncentracije lebdećih čestica, azotnih oksida i troposferskog ozona (tokom sunčanog vremena), koja se najčešće javljaju iz stacionarnih izvora (ložišta u domaćinstvima tokom zimskih mjeseci) i mobilnih izvora (saobraćaja).

Vode i otpadne vode

Na rijeci Drini se vrši mjerenje hidroloških parametara i kvalitete (1 lokacija od ukupno 12) – HS Goradže. U BPK Goradže postoje još dvije na rijeci Prači (HS Prača) i Kolini (HS Kolina) koje pripadaju slivu rijeke Drine. Kvalitet podzemnih voda se ne mjeri. Uprkos činjenici da se na području kantona danas u jednom dijelu nalaze postrojenja iz oblasti lake i srednje industrije, značajni su i kapaciteti prerađivačke industrije koji spadaju u oblast teške industrije (proizvodnja hemikalija, hemijskih proizvoda i municije) koja ima veliki negativan uticaj na prirodno okruženje. S toga, značajnu opasnost predstavljaju tehnološke otpadne vode iz postrojenja prerađivačke industrije, te je instaliranje kolektora i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda prioritetno za zaštitu životne sredine.

Zemljište

Zavod za agropedologiju FBiH sporadično i prema potrebama vrši analizu zemljišta na fizičke i hemijske karakteristike, prisustvo rezidua pesticida i ostatke teških metala. Zavod je uradio „kartu upotrebne vrijednosti zemljišta gdje su analizirani parametri sa navedenih aspekata zemljišta. Teritorija BPK Goradže ubraja se u područje koje je najkontaminiranije minama u BiH i FBiH. Najugroženija opština od mina u kantonu je opština Pale u FBiH gdje sumnjive minske površine obuhvataju čak 26.9 % teritorije općine, a zatim slijede grad Goradže i opština Foča u FBiH (10.54 % površine općine). Neeksplozivna ubojna sredstva i mine predstavljaju najveću potencijalnu opasnost antropogenog karaktera za stanovništvo i materijalna dobra.

Nestabilan teren obuhvata dva veća lokaliteta na prostoru kantona. Prvi lokalitet se nalazi na području naseljenog mjesta Lokve u površini od 405.81 ha (zaseoci Mehmedovići, Boškovići, Lokve, Poretak Radeljevići i Biljezi), dok se drugi lokalitet prostire na području naseljenog mjesta Renovica (zaseok Bronjići) u površini od 56.05 ha. Uslovno stabilan teren obuhvata 4.45 % teritorije kantona i 9 većih lokaliteta sa površinom od 2.235,6 ha. Stabilan teren čini najveći dio teritorije kantona, odnosno 90.54 % ukupne teritorije¹⁰.

¹⁰ Tekst djelimično preuzet iz dokumenta Strategija razvoja BPK Goradže za period 2021-2027

Tabela 5. Rezime stanja razvojnih izazova i perspektiva u oblasti ruralnog okoliša

Razvojni problemi	Razvojne perspektive
Prijetnje od posljedice klimatskih promjena, posebno poplava i požara	Mjere prilagođavanja klimatskim promjenama uvrstiti u planske dokumente
Ograničene površine kvalitetnog zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju	Kontrolisati sječu šuma i destrukciju kroz plansko upravljanje okolišem (sačuvati najkvalitetnije zemljište za poljoprivredne svrhe).
Nesistemska mjerenja pojedinih komponenti okoliša i nepostojanje jedinstvenog informacionog sistema za okoliš na nivou BPK Goražde	Podsticati monitoring komponenti okoliša i održivih poljoprivrednih praksi, razvoj informacionog sistema podataka.
Fokus problema je odvođenje otpadnih voda, nizak stepen pročišćavanja otpadnih voda, gubitci vode i brojne septičke jame.	Jačati sistem odvodnje i tretmana otpadnih voda. Provesti evaluaciju i sanaciju septičkih jama u skladu s propisanim sanitarno-tehničkim uslovima;
Prekomjerna eksploatacija biljnih vrsta negativno utiče na autohtone, endemske, ljekovite vrste i biodiverzitet	Inventarizacija rijetkih, endemskih, osjetljivih i ugroženih vrsta, kao i alohtonih, invazivnih vrsta u cilju zaštite autohtonih genetskih resursa
Postojanje divljih odlagališta i nesanitarno odlaganje otpada nedostatak odvajanja i reciklaže komunalnog otpada	Podsticati održivo upravljanje otpadom, prikupljenja i odlaganje otpada na sanitarnim deponijama, Koliko je moguća zbrana divljih odlagališta otpada.
Nedovoljna iskorištenost prirodnih potencijala BPK Goražde u proizvodnji obnovljivih izvora energije	Podsticati programe jačanja energetske efikasnosti i korištenje energije sunca i vjetra.

2.1.4. Stanje prostorno-planske dokumentacije BPK Goražde

- Prostorno planska dokumentacija u fazi izrade i usvajanja i realizacije:
- Nacrt izmjene regulacionog plana Vitkovići (objavljeno 21.04 2023).
- Nacrt izmjene regulacionog plana Rasadnik (objavljeno 21.04. 2023).
- Nacrt izmjene regulacionog plana Splavište (objavljeno 16.03. 2020).
- Nacrt izmjene regulacionog plana Biserna (objavljeno 28.10. 2020).
- Nacrt prostornih planaova: Splavšite; Poda; Kutí; Centar; Rasadnik; Gornje Bare; Obarak; Biserna; Vitkovići; Ilovača; Prostor u blizini Drine;Urbanistički plan Goražde.

2.2. SWOT analiza

Na osnovu izrađene socio-ekonomske analize, u nastavku je dat pregled ključnih faktora iz unutrašnje okoline (snage i slabosti) i vanjske okoline (prilike i prijetnje) koji imaju važan uticaj na ruralni razvoj BPK Goražde. Navedeni faktori su prikazani prema sljedećim područjima: poljoprivredna proizvodnja, ruralni okoliš i infrastruktura, stanovništvo i ruralni turizam.

Poljoprivredna proizvodnja

Tabela 6. Pregled faktora – SWOT analiza

	POLJOPRIVREDA
PREDNOSTI (Strengths - S)	○ Izuzetno povoljni agroekološki faktori za poljoprivrednu proizvodnju; ○ Jačanje svijesti o postojanju standarda u proizvodnji i potrebi njihovog uvođenja u praksu; ○ Značajne površine (djevičanski čistog – nezagađenog) neobrađenog zemljišta; ○ Neiskorišteni potencijali biljne i animalne proizvodnje; ○ Postojanje tradicije bavljenja poljoprivredom; ○ Izuzetan potencijal za diversifikaciju privrednih djelatnosti u ruralnim područjima;
SLABOSTI (Weaknesses - W)	○ Nedovoljan finansijski imput za progres u poljoprivredi ruralnih prostora. ○ Nedostatak stručne poljoprivredne službe direktno u proizvodnji i preradi. ○ Neregulisano domaće tržište poljoprivrednih proizvoda. ○ Nedostatak intervencije na tržištu poljoprivrednih imputa. ○ Nizak nivo navodnjavanja poljoprivrednih površina. ○ Nedostatak rashladnih i skladišnih prostora. ○ Nedovoljno poznavanje i korištenje marketinških metoda. ○ Nedostatak kantonalnih rezervi za ugovaranje i otkup poljop. proizvoda ○ Nedostatak konzistentne poljoprivredne politike na nivou FBiH. ○ Loša i neadekvatna organizovanost poljoprivrednih proizvođača. ○ Loš imidž poljoprivrede kao djelatnosti. ○ Nizak udio proizvoda s dodanom vrijednošću u sektoru poljoprivrede, posebno šumarstvu
PRILIKE (Opportunities - O)	○ Ugovaranje proizvodnje od strane kantonalnih poljop. rezervi (primarno je formirati). ○ Poljoprivredni proizvodi, posebno organski i integralni postali privilegija. ○ Osiguravanje kvalitetnih i funkcionalnih skladišta i rashladnih kapaciteta za prihvatanje poljoprivrednih proizvoda. ○ Transfer znanja i tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji. ○ Mogućnost korištenja sredstava iz EU fondova (IPA, IPA II, IPARD). ○ Rastući interes za razvoj poljop. proizvoda turističkoj ponudi. ○ Veće mogućnosti za alternativne izvore energije. ○ Formiranje stručne savjetodavne službe u funkciji servisa poljoprivrednicima. ○ Formiranje Agencije za ruralni razvoj (prijedlog za primarno formiranje) ○ Koristiti autohtone voćne vrste za preradu u organske proizvode (primarno).
PRIJETNJE (Threats - T)	○ Zavisnost poljoprivrednih proizvođača o direktnim budžetskim podršakama; ○ Regionalno prisutstvo zaraznih bolesti i štetočina; ○ Negativni trendovi u startnoj poziciji biljne i animalne proizvodnje; ○ Dalja fragmentacija posjeda; ○ Elementarne nepogode; ○ Politička nestabilnost koja usporava proces europskih integracija; ○ Klimatske promjene

Ruralni okoliš i infrastruktura

Tabela 7. Pregled faktora – SWOT analiza

	RURALNI OKOLIŠ I INFRASTRUKTURA
PREDNOSTI (Strengths - S)	- o Povoljni agroklimatski uslovi; - o Bogat hidropotencijal; - o Nezagađenost poljoprivrednog zemljišta; - o Raspoloživost šumskih resursa; - o Izuzetna biološka raznolikost i autohtoni genetski resursi; - o Rastuća svijest o prednostima integralne i organske poljoprivr. proizvodnje; - o Shvatanje nadležnih institucija da je ruralni okoliš prioritetna oblast.
SLABOSTI (Weaknesses - W)	- o Problemi otpadnih voda u ruralnim područjima (brojne septičke jame); - o Ugrožavanje komponenti okoliša neodrživom poljoprivrednom praksom - o Neodržavanje, posebno lokalnih cesta; - o Nedovoljno razvijena infrastruktura za navodnjavanje; - o Problem legislative u šumarstva (nema Zakona na nivou FBiH), ilegalna sječa i neadekvatno upravljanje šumskim resursima; - o Gubitak tla uslijed degradacije (erozija) i destrukcije;
PRILIKE (Opportunities - O)	- o Dobar kvalitet komponenti okoliša i prirodni potencijali koji omogućavaju integriranu i organsku proizvodnju; - o Prirodni potencijali za akvakulturu, lovstvo i ekoturizam; - o Ulaganja u obnovljive izvore energije; - o Usaglašavanje ruralnog razvoja i poljoprivrede sa zahtjevima tržišta EU-a.
PRIJETNJE (Threats - T)	- o Globalne klimatske promjene i ranjivost ruralnih područja prema klimatskim ekstremima i elementarnim nepogodama (poplave, suše, požari); - o Nedostatak ruralne - okolišne legislative. - o Odliv ljudi sa sela – alarm za donošenja mjera zaustavljanja iseljavanja. - o

Stanovništvo i ruralni turizam

Tabela 8. Pregled faktora – SWOT analiza

	RURALNI OKOLIŠ I INFRASTRUKTURA
PREDNOSTI (Strengths - S)	- o Veća dostupnost tržišta kroz povoljan saobraćajni položaj (tunel Prača-Hrenovica-Tunel Hranjen-Goražde. - o Projekti turističke infrastrukture (biciklističke staze, ceste u prirodi i dr.); - o Bogata baza prirodnih resursa; - o Bogata ruralno nasljeđe (stara tradicionalna sela) i kulturno-istorijsko nasljeđe; - o Bogatstvo domaće tradicionalne gastronomije ugodna klima; - o Područje sa niskim nivoom zagađenja (zraka, vode, tla, nema buke itd.); - o Područje bogato hidropotencijalima, obilje ribljeg fonda
SLABOSTI (Weaknesses - W)	- o Zastarjelost lokalne saobraćajne i ostale infrastrukture (vodosnabdijevanje, struja, kanalizacija, Internet. Nedostatak sistema za reciklažu otpada; - o Nedostatak saobraćajne i turističke signalizacije; - o Nepovjerenje u usluge javnog prijevoza; - o Nedovoljna valorizacija prirodnih resursa u turističke svrhe; - o Nedovoljna valorizacija kulturno-istorijskog nasljeđa u turističke svrhe; - o Nedovoljna uređenost okoliša ; - o Nedovoljna zaštita i održavanje prirodnih i kulturnih resursa i atrakcija; - o Nedovoljna briga o resursu uma i njihova devastacija.

PRIJKE (Opportunities)	○ BPK Goražde područje pogodno za atrakcije i atraktivnosti ○ Mogućnost prekogranične i međuregionalne saradnje u razvoju ruralnog turizma ○ Mogućnosti boljeg povezivanja destinacija s razvojem novih saobraćajnicama; ○ Dobra pozicija u regionu. ○ Povećana svijest o zaštiti prirodnih i kulturnih vrijednosti; ○ Mogućnost integrisanosti agrikulturnog identiteta u turističku ponudu; ○ Mogućnost diversifikacije ponude; ○ Bogatstvo i atraktivnost domaće gastronomije.
PRJETNJE (Threats -T)	○ Intenzivno prажnjenje sela, posebno mlađih kategorija stanovništva; ○ Promjena vizualnog identiteta ruralnog prostora ○ Komercijalnost na štetu ambijenta; ○ Opasnost od ekstenzivnog i neplanskog korištenja prirodnih resursa.

2.3. Strateško fokusiranje

Na osnovu situacione analize i SWOT analize postavljen je osnov za definisanje strateških pravaca razvoja BPK Goražde. Strateško fokusiranje je bazirano na jedinstvenim snagama sa kojima raspolaže BPK Goražde kao i ključnim problemima koje u narednim godinama treba riješiti. Shodno tome, strateški fokus razvoja BPK Goražde u periodu 2024-2028. godinu usmjereni su u tri strateška pravca (fokusa) na osnovu kojih se kreiraju strateški ciljevi ruralnog razvoja BPK Goražde.

STRATEŠKI FOKUSI

- ✦ **Strateški fokus 1:**
Stabilnost dohotka i povećanje konkurentnosti u održivoj poljoprivrednoj proizvodnji.
- ✦ **Strateški fokus 2:**
Održivo upravljanje prirodnim, prostornim i infrastrukturnim resursima ruralnih područja.
- ✦ **Strateški fokus 3:**
Uravnotežen ruralni teritorijalni razvoj, unapređenje uslova života i rada ruralnog stanovništva i unapređenje gospodarskog razvoja kroz nepoljoprivredne djelatnosti i ruralni turizam.

Strateški fokus 1: Stabilnost dohotka i povećanje konkurentnosti u održivoj poljoprivrednoj proizvodnji:

- Sveobuhvatan pristup povećat će efikasnost poljoprivredne proizvodnje, kvalitet proizvoda, omogućiti dodanu vrijednost i održivo upravljanje zemljištem, vodama i biodiverzitetom.

- Unapređenje transfera tehnologija, putem informacija i edukacije, na sve učesnike u poljoprivrednoj proizvodnji omogućuje smanjenje osjetljivosti na klimatske promjene i podsticanje na proizvodnju sa niskim emisijama.
- Stabilnost dohotka i povećanje konkurentnosti u održivoj poljoprivrednoj proizvodnji, a posebno direktna plaćanja, trebaju biti zasnovana na primjeni dobre prakse, zaštite okoline, zdravlja ljudi, životinja i biljaka i dobrobiti životinja.
- Širenje i diversifikacija tržišta, olakšavanje pristupa tržištu i poljoprivrednom tlu, omogućit će veće i stabilnije prihode malim proizvođačima, a time biti i podsticaj za mlade poljoprivrednike.

Strateški fokus 2: Održivo upravljanje prirodnim, prostornim i infrastrukturnim resursima ruralnih područja :

- Oživljavanje ruralnih područja kroz održivo upravljanje prirodnim resursima za razvoj poljoprivrede i generisanje dohotka za ruralno stanovništvo
- Održivo upravljanje prirodnim i infrastrukturnim resursima ruralnih područja podsticanje privrednog rasta zasnovanog na principima ekološke prihvatljivosti i društvene odgovornosti.
- Razvoj turističkih potencijala i ponude BPK, uz unaprijeđenje turističke infrastrukture, za izgradnju imidža atraktivne turističke destinacije za riječni, avanturistički i sportskorekreativni turizam, uz promociju kulturno-historijskog naslijeđa.
- Unapređenje kvaliteta života ruralnog stanovništva kroz unapređenje usluga i infrastrukture, ali i efikasnije korištenje, očuvanje i zaštitu prirodnih resursa i razvoj onih djelatnosti koje doprinose realizaciji ovog cilja kroz poljoprivredne usluge.
- Ekološki prihvatljivo i odgovorno upravljanje implicira promovisanje i unapređenje dobrih poljoprivrednih praksi koje su u skladu s postojećim prirodnim resursima, pritom vodeći računa o očuvanju okolišnih komponenti (voda, vazduh, tlo) i prirodnih vrijednosti BPK Goražde specifičnih staništa, vrsta i pejzaža.
- Jačanju svijesti o važnosti primjene mjera ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promjenama i primjene ekološki prihvatljivijih tehnologija, smanjenjem otpada reciklažom, održivim korištenjem voda i tla i zaštitom autohtonih genetskih resursa.

Strateški fokus 3:

- Razvoj ruralnih područja zasniva se na ključnim komponentama razvoja kao što su demografska obnova ruralnih područja, razvoj poljoprivrednih gazdinstava i njihovog poslovanja.
- Uravnotežen teritorijalni razvoj i unapređenje života i rada ruralnog stanovništva, unapređenje privrednog razvoja kroz nepoljoprivredne djelatnosti i ruralni turizam.
- Zadržavanje mlađih kategorija stanovništva ruralnih sredina BPK Goražde obezbjeđivanjem prikladnih uslova za život i rad.

- Obezbjediti osnovne infrastrukturne uslove za razvoj naselja i upošljavanje u nepoljoprivrednim zanimanjima, posebno u ruralnom turizmu koji podstiče razvoj cijelog spektra poljoprivrednih i nepoljoprivrednih djelatnosti.

2.4. Vizija razvoja

Vizija razvoja BPK iskazuje stratešku namjeru građanstva koja prvenstveno odražava težnje da BPK Goraždse postane savremenija regija, orijentisana na održive aspekte razvoja gdje se razvoj posmatra kao višedimenzionalan proces ekonomske, društvene, okolišne, prostorne i institucionalne transformacije sa ciljem poboljšanja kvaliteta i standarda života građana i građanki. Vizija uključuje inkluziju svih sektora društva u razvojne procese, uključujući javni, privatni i civilni sektor.

- Ruralna područja BPK Goražde su vitalna i atraktivna mjesta za život i rad, sa različitim privrednim mogućnostima u skladu s lokalnim uslovima i karakteristikama. Pogodna su za razvoj ruralnog turizma, gdje bi se povezale različite djelatnosti koje spajaju poljoprivredu i turizam. Vitalnost i razvoj veza između sela, gradova i manjih prigradskih područja pridonosi razvoju privrede u cjelini.
- Unapređena konkurentnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i kvalitet života u ruralnim područjima za sve društvene grupe, a naročito mlade, uz osiguranje odgovarajuće zaštite okoliša kroz efikasnije korištenje raspoloživih resursa.
- Ruralna područja sposobna su brzo se prilagoditi privrednim, društvenim, kulturnim, ekološkim i tehnološkim promjenama i potpuno se integrisati u tržišno privredno djelovanje.

U narednom petogodišnjem periodu 2024 - 2028. očekivati je da će se u BPK Goražde izgraditi temelji za ubrzani i efikasniji razvoj pljoprivrede i ruralni razvoj i to u smislu uspostavljanja modernog, produktivnog, tehnološki naprednog, okolišno i društveno osjetljivog ekonomskog poljoprivrednog i ruralnog ambijenta spremnog da odgovori na globalne socio-ekonomske i klimatske promjene, te sposobnog da se „izbori“ za adekvatan i prosperitetan položaj poljoprivrede i ruralnih prostora. Ovo podrazumijeva snažno jačanje sposobnosti svih poslovnih i administrativnih subjekata da unaprijede prepoznatljivost ruralnih prostora, iskorištavajući mogućnosti koje nudi bogato kulturno naslijeđe, ali i raznolikost agroekoloških uslova. Fokus razvoja poljoprivrede i ruralnih područja trebao bi biti na jačanju komunikacije, kooperacije, horizontalnog i vertikalnog interesnog povezivanja svih subjekata, kao i na izgradnji efikasnih poslovnih inicijativa koji će omogućiti efektivnu i efikasnu razmjenu informacija, inovativnih ideja, ali prije svega jačati sve oblike transfera tehnologija i dobre poslovne prakse.

Vizija razvoja poljoprivrede i ruralnih prostora uvažava primjenu za duže vremensko razdoblje, ali je iz praktičnih razloga projektovana na period od pet godina (2024 – 2028). To se može smatrati dobrim intervalom za implementaciju predloženih strateških pravaca i razvojnih akcija, obzirom na vrlo dinamične procese kakvi se

dešavaju u bližem i širem okruženju. U širem smislu riječi, vizija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja, u svakom proizvodnom području, prema tome i na prostoru BPK Goražde treba da utječe na njenu transformaciju, mijenjajući je u sljedećim pravcima:

Strukturno je transformiše podupirajući joj koncept održivosti, dajući joj zadaće koje do sada nije imala, ili zadaće od kojih se stvara siguran profit i podrška za očuvanje tradicionalnih vrijednosti, boljeg i održivog koncepta korištenja resursa, te mogućnosti stvaranja novih vrijednosti i uposlenosti.

Bez obzira što razvoj poljoprivrede i atraktivna ruralna područja BPK Goražde imaju mnogo prostora za poboljšanja, ona su se proteklo vrijeme uglavnom nalazila izvan razvojnih tokova. Iako ne postoji jedinstven pristup koje komponente čine samu viziju, cjelovito određenje koncepta vizije, koje smo mi primijenili u procesu oblikovanja vizije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde obuhvata sljedeće komponente: bazični sistem vrijednosti, svrhu postojanja, strateški izazov koji se želi postići. Prve dvije komponente oblikuju ključnu ideologiju (ključne vrijednosti i svrhu postojanja), dok strateški izazov predstavlja vidljivi dio vizije kroz koji se reflektuje ključna ideologija. Pristup viziji razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja podrazumijeva snažno jačanje sposobnosti svih poslovnih i administrativnih subjekata da unaprijede prepoznatljivost poljoprivrednog proizvoda ruralnog prostora, iskorištavajući mogućnosti koje nudi bogato kulturno naslijeđe, ali i raznolikost agroekoloških uslova („biti prvi na tržištu“, geografska i tradicijska indikacija, izvornost proizvoda i sl.).

Misija u aspektima poljoprivrede i ruralnog razvoja predstavlja stvaranje uvjeta za razvoj prepoznatljivih dinamičnih, tehnološki inovativnih, prilagodljivih i konkurentnih sektora prije svega, poljoprivrede, prehrambene industrije, šumarstva, lovstva i drvne industrije uvažavajući načela zaštite okoliša, prirodnih resursa, očuvanja ruralnih područja i tradicijskih vrijednosti područja BPK Goražde, brige o nacionalnim interesima i poštivanja institucionalnog i pravnog okvira domaće i EU legislative.

2.5. Strateški ciljevi sa indikatorima

Strateški ciljevi su usaglašeni sa strateškim i planskim dokumentima viših nivoa i okvirom za ciljeve održivog razvoja u BiH, a u svrhu realizacije vizije razvoja, definisana su tri strateška cilja:

STRATEKI CILJEVI

Strateški cilj 1.

Podsticati konkurentnost poljoprivrede

Strateški cilj 2:

Osigurati održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama

Strateški cilj 3:

Postići uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući stvaranje i očuvanje radnih mjesta

Strateški cilj utječe na sveukupni pravac razvoja zajednice i predstavlja jasan smjer kretanja u dugoročnom razdoblju. Strateški ciljevi su nastali na osnovu analiza, prvenstveno situacione i SWOT analize, na osnovu kojih su izvučeni strateški fokusi. U nastavku je prikaz veze između strateških fokusa i strateških ciljeva.

Pravac: Pametan rast

- ✦ **Akcelerator: Povećanje investicija u infrastrukturu sa pokretačima:**
 - ✓ Veći udio javnih investicija u infrastrukturi,
 - ✓ Jačanje infrastrukture u oblasti digitalnih tehnologija.
- ✦ **Akcelerator: Zeleni rast i čista energija i pripadajućim pokretačima:**
 - ✓ Razvoj „zelenih“ vještina i poslova,
 - ✓ Dekarbonizacija energetskog sektora.
- ✦ **Akcelerator: Pametno upravljanje prirodnim resursima i okolišem - pokretači**
 - ✓ Upravljanje rizicima od elementarnih nepogoda.
 - ✓ Zaštita i obnova prirodnog kapitala.
 - ✓ Razviti sistem cirkularne ekonomije.
 - ✓ Jačanje kontrole i monitoringa kvaliteta ekosistema.
 - ✓ Održivi turizam.
- ✦ **Akcelerator: Povećanje ulaganja u infrastrukturu istraživanja, razvoj i inovacija u javnom i privatnom sektoru s pripadajućim pokretačima:**
 - ✓ Povoljan ambijent za preduzetništvo i inovacije.
 - ✓ Povećanje investicija u infrastrukturu istraživanja, razvoja i inovacija u javnom i privatnom sektoru.
 - ✓ Globalni lanci vrijednosti.
- ✦ **Akcelerator: Unapređenje pristupa i kvaliteta obrazovanja i obuke s pripadajućim pokretačima:**
 - ✓ Strateško ulaganje u istraživačko razvojne aktivnosti.
 - ✓ Efektivan sistem cjeloživotnog učenja

Pravac: Društvo jednakih mogućnosti

- ✦ **Akcelerator: Unapređenje politika socijalne zaštite s pripadajućim pokretačima:**
 - ✓ Jačanje infrastrukture i kompetencija pružalaca usluga kroz uvođenje novih modela pružanja usluga.
 - ✓ Unapređenje sistema identifikacije i praćenje ugroženih obitelji i obitelji u riziku.

Strateški cilj 1: Podsticati konkurentnost poljoprivrede

Za realizaciju vizije razvoja sektora poljoprivrede, kao glavnog sektora održivog ruralnog razvoja, u okviru prvog cilja Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde (2024 – 2028) definisani su ciljevi razvoja poljoprivrede:

- Održivo upravljanje prirodnim resursima, prilagođavanje klimatskim promjenama i povećanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda sa diverzifikacijom vrijednosti.

- Povećati nivo radne i tehnološke discipline i nivo tehničko – tehnološke opremljenosti
- Obezbijediti uslove za stabilnost dohotka poljoprivrednih proizvođača, diversifikaciju poljoprivredne proizvodnje, unapređenje života u ruralnim područjima s ciljem demografske stabilnosti.

Strateški ciljevi i usmjerenja prema revitalizaciji poljoprivrede područja BPK Goražde trebalo bi, da u značajnijoj mjeri doprinose porastu postojećih uslužnih djelatnosti u sektorima integralnog ruralnog razvoja, valorizaciji datog područja i razvoja mikro poduzetništva u korist, prije svega, održivog života na selu. Predložena strateška rješenja razvoja poljoprivrede treba da šire mreže usluga i jačaju kapacitete institucija, pravnih i fizičkih lica koji su angažovani u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja, očuvanju okoliša, promociji turizma i u ukupnoj teritorijalnoj valorizaciji. Očekivati je da će realna stopa rasta do 2028 godine u sektoru poljoprivrede iznositi 1 do 2%.

Poljoprivreda kao glavna djelatnost ruralnih prostora BPK Goražde ima prioritet u održivom razvoju ruralnih područja sa svim njenim aspektima, od poslovanja na poljoprivrednom domaćinstvu do mogućnosti i analize svih faktora koji utiču na širi poljoprivredno - prehrambeni sektor, uključujući poljoprivrednu proizvodnju, prerađu, distribuciju proizvoda, tržište i zahtjeve potrošača. Zbog toga je neophodno postaviti čvrste temelje za ubrzan i efikasan razvoj modernog, produktivnog, tehnološki naprednog, ekološki i društveno osjetljivog ekonomskog sektora usmjerenog na rješavanje socioekonomskih i klimatskih promjena. Na taj način stvaraju se preduslovi za adekvatan i prosperitetan položaj poljoprivrede u BPK Goražde. Prognoza je napravljena na osnovu analize stanja u sektoru poljoprivrede za period (2024-2028) godina, a podrazumijeva moguće promjene u korištenju resursa i promjenama u prinosima kao rezultata tehničko-tehnološkog napretka. Zbog praktičnosti upotrebe Strategije, objedinjeni su indikatori za pojedine proizvodnje, uz izdvajanje najznačajnijih kultura, a neke proizvodnje nisu uzete u razmatranje zbog njihovog malog obima. Procjena proizvodnje je napravljena kao produkt raspoloživih resursa i intenziteta proizvodnje svedene na jedinicu mjere.

Tabela 9. Indikatori s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori</i>	<i>Polazna vrijednost KM (procjena) 2024 g.</i>	<i>Ciljna vrijednost KM (procjena) 2028 g.</i>
Biljna proizvodnja	5.500.000,00	6.300.000,00
Animalna proizvodnja	3.500.000,00	3.800.000,00
Investicije u poljoprivredi	150.000,00	1.200.000,00

Strateški cilj 2. Osigurati održivo upravljanje prirodnim resursima, prilagodavanje klimatskim promjenama

Da bi se preokrenuli efekti degradacije okoliša i izazova održivosti, potrebno je sprovoditi javno, transparentno i inkluzivno upravljanje i održiva upotreba prirodnih resursa. Neophodno je podržati sve relevantne aktere u postizanju održivog razvoja.

jačanjem otpornosti i održivog upravljanja resursima i biološki značajnim nacionalnim i prekograničnim ekosistemima, podržavajući kapacitete prilagođavanja i otpornosti na negativne uticaje klimatskih promjena, doprinoseći usklađivanju standarda s najboljim praksama EU i međunarodnih zemalja, podržavajući razvoj i primjenu propisa u oblasti kontrole zagađenja, upravljanju otpadom i unapređivanju upravljanja rizikom od katastrofa.

Glavni pravci djelovanja u okviru upravljanja prirodnim resursima su sljedeći:

- Upravljanje prirodnim resursima.
- Očuvanje biodiverziteta i ekosistema.
- Prilagođavanje i ublažavanje klimatskih promjena.
- Prilagođavanje i poštovanje EU sporazuma o zaštiti okoliša.
- Monitoring i istraživanje, edukacija održivosti staništa, uključujući i zaštićena područja.
- Zaštita i racionalnog korištenja i jačanje svijesti o potrebi očuvanosti i zaštite okoliša, posljedicama klimatskih promjena, promovisanje korištenja obnovljivih izvora energije.
- Očuvanja i obnova poljoprivrednog zemljišta i šumskih resursa.
- Jačanje infrastrukture vodosnabdijevanja, odvodnje otpadnih voda, pročišćavanje voda, navodnjavanje i zaštita od štetnog djelovanja voda, šumske i energetske infrastrukture u ruralnim područjima.
- Podsticanje prekogranične i međunarodne saradnje u oblasti ruralnog razvoja i podsticanje održivih poljoprivrednih praksi, održivog turizma.

Tabela 10. Indikatori s polaznim i ciljnim vrijednostima

Indikatori	Polazna vrijednost KM (procjena) 2024 g.	Ciljna vrijednost KM (procjena) 2028 g.
Stepen priključenosti na sistem odvodnje otpadnih voda	5.500	8.000
Pokrivenost uslugama odvoza komunalnog otpada (%)	20%	50%
Programi podsticanja održivog korištenja prirodnih vrijednosti %	0	10

Strateški cilj 3: Postići uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući stvaranje i očuvanje radnih mjesta

Depopulacija stanovništva ruralnih područja BPK Goražde mogla bi se makar djelimično zaustaviti stvaranjem novih radnih mjesta u ruralnim područjima: kućna radinost, otvaranjem obrta, malih i srednjih poduzeća, čime bi se smanjio pritisak na urbana područja i iseljavanje. U BPK Goražde neminovno je stvarati bolje poslovno okruženje što je osnovni preduvjet za spas sela (**alarm za hitne mjere i intervencije**). Navedene mjere nisu samo zadatak i obaveza Ministarstva privrede BPK Goražde (iako ga je neminovno reorganizovati u cilju stvaranja Agencije za ruralni razvoj). To je obaveza

većine ministarstava u Vladi BPK Goražde. U kontekstu uravnoteženog teritorijalnog razvoja ruralnih područja, uključujući i stvaranje i očuvanje radnih mjesta neophodno je:

- poticanje prijenosa znanja i inovacija u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima,
- poboljšavanje isplativosti i konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede te promocija inovativnih poljoprivrednih tehnologija i održivog upravljanja šumama,
- promocija organizacije prehrambenog lanca i dobrobiti životinja te upravljanja rizikom u poljoprivredi,
- obnavljanje, očuvanje i poboljšavanje okolia povezanih s poljoprivredom i šumarstvom,
- promicanje socijalne uključenosti, smanjivanje siromaštva i poticanje privrednog razvoja u ruralnim područjima.

Tabela 11. Indikatori s polaznim i ciljnim vrijednostima

<i>Indikatori</i>	<i>Polazna vrijednost KM (procjena) 2024 g.</i>	<i>Ciljna vrijednost KM (procjena) 2028 g.</i>
Porast ruralnog stanovništva (%)	%	%
Broj izgrađenih i rekonstruisanih objekata javne infrastrukture	1	12
Broj međunarodnih projekata koji obuhvataju ruralna područja BPK Goražde	2	3

3. PRIORITETI I MJERE ZA STRATEŠKE CILJEVE SA INDIKATORIMA

STRUKTURA STRATEKIH CILJEVA PRIORITETA I MJERA

STRATEKI CILJ 1. POSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE

Prioritet 1. Podrška poljop. proizvodnji, novim tehnologijama i inovacijama

Naziv mjere 1.1. Podrška za ulaganja u poljoprivredna gazdinstva

Naziv mjere 1.2. Podrška primarnoj i prerađivačkoj proizvodnji

Prioritet 2. Plasman poljoprivrednih proizvoda

Naziv mjere 2.1. Razvoj savremenih otkupnih centara

Naziv mjere 2.2. Podrška otkupljivačima

Prioritet 3. jačanje stručnih i savjetodavnih službi

Naziv mjere 3.1. Pružanje stručnih i savjetodavnih usluga

Prioritet 4 Podrška u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti

Naziv mjere 4.1. Unapređenje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu sa ustavnim nadležnostima

STRATEKI CILJ 2. OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I PRILAGOĐAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA

Prioritet 1. Održivo upravljanje zemljištem

Naziv mjere 1.1. Zaštita poljoprivrednog zemljišta

Prioritet 2. Održivo upravljanje vodama

Naziv mjere 2.1. Zaštita voda od onečišćenja/zagađenja

Prioritet 3. Upravljanje prirodnim resursima

Naziv mjere 3.1. Šumski resursi – očuvanje, zaštita i biološke održivosti

Naziv mjere 3.2. Upravljanje rizicima i ublažavanje posljedica klimatskih promjena

STRATEŠKI CILJ 3. POSTIĆI URAVNOTEŽENI TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA

Prioritet 1. Razvoj ruralnog turizma i ostalih nepoljop. djelatnosti

Naziv mjere 1.1. Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma

Naziv mjere 1.2. Podrška ulaganju u pokretanje nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralnom području za diversifikaciju ruralnih aktivnosti i kvalitetniji život

Naziv mjere 1.3. Unapređenje osnovne ruralne infrastrukture

Naziv mjere 1.4. Podrška mladim poljoprivrednicima i mladim preduzetnicima u ruralnim područjima

3. PRIORITETI I MJERE SA INDIKATORIMA

POSTICATI KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE STRATEKI CILJ 1. (prioriteti i mjere)			
Prioritet 1.	Podrška poljop. proizvodnji, novim tehnologijama i inovacijama		
Naziv mjere	1.1. Podrška za ulaganja u poljoprivredna gazdinstva		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera obuhvata: Sa nivoa FBiH podrška se realizuje putem direktnih plaćanja za biljnu, animalnu proizvodnju i kroz podršku ulaganja za infrastrukturu i opremu za navodnjavanje, skladištenje, klasiranje i pakovanje, doradu i preradu poljoprivrednih proizvoda, promociju domaćih proizvoda i prerađevina. Podrška za biljne proizvodnje (voće, povrće, ratarske kulture, cvijeće, ljekovito i začinsko bilje, sadni materijal) Aktivnosti mjere uključuju: - podrške ulaganju u infrastrukturu i opremu PPG/OPG, - podrške ulaganjima u podizanje konkurentnosti biljne i animalne proizvodnje, - podsticanje partnerstava između proizvođača i kupaca.		
Strateški projekt	Povećanje standarda poljoprivrednih proizvođača kroz direktna plaćanja		
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024 g.	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Povećanje broja PPG-ova iznad 1.00 ha	0	2
	Smanjenje br PPG-ova do 1.00 ha	0	5
	Broj invest. ulaganja u preradu	0	2
Razvojni efekti i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Ograničeno povećanje broj korisnika mjere, ograničeno povećanje proizvodnje i vrijednosti proizvodnje, posebno ekološke i integralne, ograničeno povećanje bruto (BDV) poljoprivredne proizvodnje (u KM).		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	750.000,00 KM Budžet BPK Goražde 70%; FBiH 20%; donacije 10%		
Period implementacije	2024 – 2028 godina		
Koordinisanje - implem.	BPK Goražde – Ministarstvo za privredu sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovana u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)		
Naziv mjere	1.2. Podrška primarnoj i prerađivačkoj proizvodnji		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Aktivnosti mjere uključuju: - direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji (po ha), - podrška ulaganjima u nove nasade voća, u plasteničku proizvodnju, organsku i integralnu proizvodnju direktna plaćanja u animalnoj proizvodnji (po grlu), - podrška proizvodnji sjemenskog i sadnog materijala, - podrška za pčelare, - podrška organskoj poljoprivredi, podrška nabavci (diktalna tehnologija) mehanizacije i opreme za preradu voća i povrća, podrška inovativnim aktivnostima, podrška edukaciji, primarna podrška ruralnom prostoru, kapitalnim ulaganjima.		
Strateški projekt			
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monit. rezultata mjere	Povećanje biljne proizvodnje	525.000,00	1.270.000,00
	Povećanje animalne proizvodnje	1.440.000,00	2.250.000,00
	Broj invest. ulaganja u preradu	0	2
Razvojni efekti i doprinos mjere prior.	- Unaprijediti će se primarna poljoprivredna proizvodnja - Uspostaviti će se system organske i integralne poljoprivredne proizvodnje		

	- Proizvodi će dobiti veću vrijednost sa standardizacijom. - Postepeno će se uvoditi digitalna tehnologija u proizvodnju i preradu.
Indikativna finansijska konstrukcija	600.000,00 KM Budžet BPK Goražde 70%; FBiH 20%; donacije 10%
Period implementacije	2024-2028 godina
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovana u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)

Prioritet 2.	Plasman poljoprivrednih proizvoda		
Naziv mjere	2.1. Razvoj savremenih otkupnih centara		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera obuhvata: Današnje vrijeme karakteriše smanjenje direktnih kontakata kupaca i prodavača u kontekstu tržišta sa poljoprivrednim proizvodima. Manje količine poljoprivrednih proizvoda u BPK Goražde nisu u sistemu savremenijih otkupnih centara, već je aktuelna prodaja direktnih kontakata proizvođača i kupaca. Ipak, obim direktne prodaje na gazdinstvu opada, a potrošači hrane, zbog sve bržeg tempa života, sve više su okrenuti prema kupovini hrane u supermarketima/hipermarketima i sl. Ima i pozitivnih primjera oživljavanja kupovine poljoprivrednih proizvoda direktno od poznatog proizvođača, a to najvećim dijelom zavisi od inicijative, ponude i organizacije poljoprivrednih proizvođača. Zbog visoke usitnjenosti u lancu snabdijevanja i postojanja velikog broja malih proizvođača, te slične fragmentiranosti prerađivača, dolazi do rasta troškova prometa, a koristi od domaće trgovine u plasmanu poljoprivrednih i prehrambenih outputa, uglavnom ubire trgovačka mreža. Nepovezanost i neorganiziranost lišava poljoprivrednike mogućnosti pregovaranja s dobavljačima o povoljnijoj kupovini većih količina inputa kao što su sjemeni, mineralna đubriva, zaštitna sredstva i ostalo. Zbog sezonskog karaktera proizvodnje i odsustva uslova za skladištenje njihovih proizvoda, proizvođači voća i povrća nisu u mogućnosti ostvariti veće prihode. Mjera uključuje i podršku međusobnom povezivanju poljoprivrednih proizvođača, kupaca i jačanje ovih veza, certificiranje proizvoda, jačanje kontrole kvaliteta i sigurnosti, posebno proizvoda ekološke poljoprivrede, jačanje inspeksijske infrastrukture za provedbu kontrole, jačanje mehanizama za implementaciju propisa o dobrobiti životinja. Aktivnosti mjere uključuju: podrška izgradnji i razvoju savremenih otkupnih i logističkih centara, podrška osnivanju i funkcionisanju poljoprivrednih i prehrambeno-prerađivačkih kapaciteta, opremanje kontrolu kvalitete i zdravstvene ispravnosti proizvoda, podrška otkupnim centrima kroz podršku za razvoj marketinških aktivnosti, podrška učešću na međunarodnim sajmovima i izložbama, - podrška razvoju digitalne tehnologije.		
Strateški projekt	Podrška izgradnji savremenih otkupnih i logističkih centara		
	Indikatori	Polazne vr. 2024 g.	Ciljne vr. 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Broj formiranih centara (zadruga i sl.) za plasman proizvoda	0	1
	Broj projekata za razvoj marketinških aktivnosti	0	2
	Digitalne tržnice (berza)	0	1

Razvojni efekti i doprinos mjere ostvarenju priorizeta	Povećanje proizvoda i stabilizacija cijena poljoprivrednih proizvoda, stabilizacija dohotka poljoprivrednika, olakšan plasman proizvoda, jačanje znanja o značaju uspostave zadruga i otkupnih centara		
Indik. finansijska konst. sa izvorima finansiranja	150.000,00 KM Budžet BPK Goražde 60%; FBiH 10%; projekti IPARD 30%.		
Period implementacije	2024 – 2028 godina		
Koordinisanje – implem.	BPK Goražde – Ministarstvo za privredu - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde- sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovane u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)		
Naziv mjere	2.2. Podrška otkupljivacima		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Poljoprivredna proizvodnja na prostoru BPK Goražde odvija se u okvirima fizičkih lica (individualnih poljoprivrednih proizvođača) sa dominantnim omjerom. Dakle, pravne osobe su sa zanemarljivom proizvodnjom. Organizovani otkup poljoprivrednih proizvoda na nivou BPK Goražde nije uspostavljen. Strateškim usmjerenjem predlažu se mjere ugovora Ministarstva privrede i proizvođača za proizvodnju i otkup poljoprivrednih proizvoda za koje nisu potrebni preradivački kapaciteti. To je u ovom momentu jedina formula da se zadrže mladi poljoprivrednici na selu. Takođe je neophodno pružati podršku udruživanju u klastere kao višem nivou horizontalnog i vertikalnog povezivanja kojim se realizuju šire tržišne prednosti posebno za sisteme organske i integralne proizvodnje uz indirektnu podršku, poput povoljnih kamata na kredite, poreske i druge olakšice. Aktivnosti mjere uključuju: podrške otkupu domaćih biljnih i animalnih proizvoda, podrške otkupu organskih i integralnih proizvoda		
Strateški projekt			
	Indikatori	Polazne vr. 2024 g	Ciljne vr. 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Broj podrški u otkupu		
	Broj korisnika podrške u vertikalnom povezivanju otkupa	0	5
	Broj podrške za certificiranje ekološke (organske) proizvodnje	0	10
Period implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama prioriteta	Unapređenje vertikalnog povezivanja u sektoru organizovanja proizvođača, ekološkoj proizvodnji, jačanja identiteta proizvoda.		
Indikativna finansijska konstrukcija	100.000,00 KM Budžet BPK Goražde 50%; FBiH 20%; trgovački subjekti 20%, ostali 10% .		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovane u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)		
Prioritet 3.	Jačanje stručnih i savjetodavnih službi		
Naziv mjere	3.1.Pružanje stručnih i savjetodavnih usluga		

Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera obuhvata: Podizanje nivoa znanja kod poljoprivrednih proizvođača i prerađivačke industrije, male i srednje poduzetnike u poljoprivrednom, poljoprivredno-prehrambenom sektoru na savremene tehnike i tehnologije i pružanje usluga u primjeni dobre poljoprivredne prakse. U tom kontekstu edukacija će se obavljati u sistemima certifikacije (organska, integralna proizvodnja HACCP, GLOBAL GAP i druge certifikate). Edukacije će se predviđati u teoretskoj i praktičnoj nastavi na temama: ruralnog razvoja i turističkih djelatnosti o mogućnostima aplikacija prema EU fondovima. Aktivnosti i mjere uključuju edukacije putem seminara i savjetovanja o povećanju konkurentnosti u sektoru poljoprivrede, savjetovanja mladih proizvođača, izrada aplikacija prema EU fondovima i dr. Prijem dva agronoma specijalnosti: biljna i animalna proizvodnja		
	Indikatori	Polazne vr. 2024 g	Ciljne vr. 2028 g.
Indikatori monitoring rezultata mjere	Broj obrazovanih poljoprivrednika sa certifikatima	3	30
	Broj aplikacija prema EU fondovima	1	10
	Broj aplikacija na prostoru FBiH	5	25
Implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama prioriteta	Podrška razvoju održivog integralnog modela javnih i privatnih savjetodavnih službi uz kontinuiranu edukaciju savjetodavalaca i trenera za savjetovanje o ekonomskom razvoju svih podsektora aktivnih u poljoprivredi i ruralnom razvoju s akcentom na postepeno ispunjavanje relevantnih međunarodnih i lokalnih standarda kvalitete		
Indikativna finansijska konstrukcija	80.000,00 KM Budžet BPK Goražde 50%; FBiH 20%; vlastita sredstva 30%.		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovana u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)		

Prioritet 4	Podrška u veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti		
Naziv mjere	4.1.Unapređenje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu sa ustavnim nadležnostima		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera obuhvata: identifikaciju i kontrolu kretanja životinja zbog pripreme i implementacije mjera za kontrolu zaraznih bolesti životinja; pripremu i uspostavljanje sistema za dodjelu zdravstvenog statusa sistema; izrada detaljnih planova kontrole bolesti; jačanje kapaciteta zaduženih za dobrobit životinja da bi se obezbijedila sigurnost hrane životinjskog porijekla i stvorili uslovi za izvoz živih životinja i proizvoda životinjskog porijekla iz BiH; jačanje sektora poljoprivrede u oblasti stočarstva i održavanje konkurentnosti; posebno snažnu kontrolu i evidencija prekograničnih pojava egzotičnih bolesti životinja i usaglašavanje svih aktivnosti i propisa sa zahtjevima EU-a. Aktivnosti i mjere uključuju: jačanje kapaciteta nadležnih tijela i inspekcija za veterinarsko i fitosanitarno područje prema zahtjevima EU-a i dobrim praksama; jačanje sistema identifikacije životinja i sistema kontrole kretanja u skladu s ustavnim nadležnostima; jačanje sistema službenih kontrola nadležnih veterinarskih tijela; sigurnost hrane i fitosanitarne oblasti u skladu s ustavnim nadležnostima; jačanje kapaciteta nadležnih institucija za upravljanje kriznim situacijama (bolesti životinja ili biljaka/hitni slučajevi), izrada planova za nepredviđene situacije u skladu s ustavnim nadležnostima.		
Strateški projekt			
	Indikatori	Polazne vr. 2024 g	Ciljne vr. 2028 g.

Indikatori za monitoring rezultata mjere	Broj usvojenih planova, programa, zakonskih i podzakonskih akata usklađenih sa zahtjevima EU-a	0	3
	Broj projekata za jačanje institucija za upravljanje kriznim situacijama	0	1
	Broj aplikacija prema IPA fondu	0	1
Period implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama prioriteta	Mjera doprinosi jačanju i izgradnji institucionalnih i administrativnih kapaciteta u oblasti sigurnosti hrane i veterinarskoj, uzgojno-seleksijskoj i fitosanitarnoj oblasti, daljnjem unaprijeđenju zakonskog okvira ove oblasti, posebno u smislu provedbe i usklađivanja s propisima EU-a, jačanje kvalitete poljoprivrednih proizvoda, kao i sadnog i sjemenskog materijala, kontrola sredstava za zaštitu bilja i mjere zaštite zdravlja i dobrobiti životinja.		
Indikativna finansijska konstrukcija	250.000,00 KM Budžet BPK Goražde 80%; FBiH 20%.		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovane u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)		

Komentar: Slijedi obrazloženje mjere podrška veterinarskoj i fitosanitarnoj oblasti

OSIGURATI ODRŽIVO UPRAVLJANJE PRIRODNYM RESURSIMA I PRILAGODAVANJE KLIMATSKIM PROMJENAMA STRATEKI CILJ 2. (prioriteti i mjere)

Prioritet 1.	Održivo upravljanje zemljištem
Naziv inijere	1.1. Zaštita poljoprivrednog zemljišta
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Održivi razvoj je moguće postići između ostalog i zaštitom poljoprivrednog zemljišta. To podrazumijeva integraciju i usaglašavanje ciljeva i mera svih sektorskih politika, harmonizaciju nacionalnih propisa sa zakonodavstvom EU i njihovu punu primjenu. Glavni štetni procesi koji se odigravaju u poljoprivrednom zemljištu su: kvarenje strukture, antropogeno zbijanje zemljišta i kontaminacija zemljišta. Struktura se kvari u najvećoj mjeri zbog gubitka humusa iz zemljišta a posljedica je smanjenog prometa organske materije, odnosno humusa kroz zemljište. Najbolji način za popravak strukture je unošenje organske materije u zemljište, pravilnom primjenom agrohemikalija, pojednostavljenim sistemom obrade i drugo. Kontaminacija zemljišta je dio opšteg zagađenja životne sredine. Osnovni zagađivači zemljišta su u prvom redu agrohemikalije (đubriva i pesticidi). Od đubriva veliki problem su nitrati. U zagađivače spadaju teški metali (lirom, bakar, živa, nikel, olovo, cink.), zatim radioaktivne materije i otpadne materije. Teški metali su sve prisutniji u poljoprivrednom zemljištu pa samim tim i u poljoprivrednim proizvodima pa shodno tome je neophodno poštovati granične vrednosti njihove prisutnosti uz zakonske sankcije za prekršioce. Mjera i aktivnosti: Sprječavanje gubitaka zemljišta zbog erozije i/ili prenamjene u građevinsko zemljište i zagađenja, izrada programa zaštite i razvoja područja s prirodnim ograničenjima u cilju smanjenja i sprječavanja erozije, analiza zemljišta na rezidue pesticida i ostataka teških metala.

	Sprečavanje zloupotreba pretvaranje poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe.		
	Indikatori	Polazne vr. 2024 g.	Ciljne vr. 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Analiza gubitka zemljišta u BPK zbog erozije i destrukcije	0	1
	Broj projekata za zaštitu poljoprivrednog zemljišta u BPK	0	1
	Monitoring tla	0	1
Period implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama prioriteta	Mjera direktno doprinosi održivom upravljanju zemljištem u BPK Goražde kroz povećanje produktivnosti i iskorištenosti postojećih zemljišnih resursa i zaštiti od zagađenja, degradacije i destrukcije.		
Indikativna finansijska konstrukcija	270.000,00 KM Budžet BPK Goražde 50%, FBiH 50%.		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovana u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)		

Prioritet 2.	Održivo upravljanje vodama		
Naziv mjere	2.1. Zaštita voda od onečišćenja/zagađenja		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Kod principa održivog upravljanja vodama neophodno je provesti mjere za povećanje stepena zaštite od zagađenja i poplava, izraditi mape opasnosti i mape rizika od poplava i donijeti planove upravljanja poplavnim rizikom, provesti mjere za smanjenje erozije, uspostaviti programe i mjere prilagođavanja klimatskim promjenama i za borbu protiv suša. Nužno je jačanje kontrole ispuštanja otpadnih voda u vodotoke i provoditi aktivnosti na smanjenju tereta zagađenja od urbanih/sanitarnih otpadnih voda, te smanjenju emisije štetnih i toksičnih materija koje stvaraju pojedini industrijski zagađivači. Aktivnosti ruralnog razvoja, ne smiju dovoditi do pogoršanja stanja kvantiteta i kvaliteta voda. Investiranja u objekte i opremu trebaju doprinijeti ispunjavanju zahtjeva Okvirne direktive o vodama EU (npr. nitratre direktive), odnosno smanjenju zagađenja voda. Aktivnosti mjere uključuju: Monitoringom pratiti ekološko stanje prirodnih vodotoka i ekološkog potencijala, hemijskog i kvantitativnog stanja podzemnih voda. Analizu potencijalnih zagađivača, procjena incidentnog zagađenja te procjena ugroženosti voda.		
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024 g.	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Usvajanje Plana zaštite od poplava na vodotocima	da	da
	Broj priključaka na vodu	8.270	12.000
	Vrijednost investicija za svrhe zaštite hidropotencijala	150.000,00	450.000,00
Period implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama prioriteta	Zaštita od štetnog djelovanja voda ima višestruk značaj za stanovništvo BPK, smanjenje poplava doprinosi i održivom upravljanju vodnim resursima. Monitoring voda je osnova za planiranje zaštite i održivo upravljanje vodnim resursima, a mjera direktno doprinosi navedenom ostvarenju prioriteta		

Indikativna finansijska konstrukcija	350.000,00 KM Budžet BPK Goražde 50%; FBiH 50%.
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovana u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)

Prioritet 3.	Upravljanje prirodnim resursima		
Naziv mjere	3.1. Šumski resursi – očuvanje, zaštita i biološke održivosti		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Održivo upravljanje i očuvanje biološke raznovrsnosti smatraju se cjelinom koja nema čvrstih veza s drugim privrednim granama agrarnog sektora. Ovaj sektor zbog važnosti radnog angažmana sa sigurnošću je održiv, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredjeljenja njenog razvoja. Ova oblast u najvećoj mjeri može ostvariti egzistenciju stanovništvu u otežanim uslovima življenja (eksterno ruralna područja), posebno u općinama Foča i Pale u FBiH. Dakle, ova oblast osigurava nivo profitabilnosti i održivosti, radno angažira veći broj stanovništva, pogotovo ruralnih područja. Održivo upravljanje šumama podrazumijeva odgovarajuću opremljenost i infrastrukturu, pa cilj ove mjere je stvoriti preduslove za razvoj, modernizaciju ili prilagodbu šumarske infrastrukture, čime se olakšava pristup šumskom zemljištu u svrhu razvoja šumskih područja i unapređenja njihove održivosti. U mjeru bi trebale biti uključene informativne i promotivne aktivnosti za jačanje svijesti šire javnosti o opće korisnim funkcijama šuma, kao i unapređenja integrisane zaštite šuma i šumskog zemljišta, održivog korištenja nedrvenih šumskih proizvoda u svrhu racionalnog upravljanja ovim vrijednim resursom. Visok stepen biološke raznolikosti i izuzetna heterogenost područja BPK Goražde su potencijal za jačanje ruralnog turizma i privlačenje većeg broj posjetilaca u ruralna područja, a s tim i unapređenje kvaliteta života ruralnog stanovništva. Da bi se navedeni potencijal u potpunosti iskoristio, potrebno je unaprijediti zaštitu prirodnih vrijednosti, te ojačati međusektorsku i međunarodnu saradnju ključnih aktera u području poljoprivrede, vodoprivrede, šumarstva, zaštite okoliša i sektora turizma. Mjerom je predviđeno unapređenje prekogranične saradnje i mogućnost korištenja sredstava EU fondova iz oblasti zaštite okoliša, turizma i ruralnog razvoja u cilju implementacije projekata i osiguravanje potrebnih preduslova za njihovu realizaciju. Mjera, u sklopu programa ruralnog razvoja, ima za cilj očuvanje prirodne baze autohtonih genetskih resursa, a doprinosi i očuvanju biološke raznolikosti i ruralnih pejzaža kao turističkog potencijala BPK Goražde i razvoj turističkih proizvoda visoke dodane vrijednosti-eko-turizam. Aktivnosti mjere: Uspostavljanje redovnog monitoringa šuma i šumskog zemljišta, uspostavljanje baze podataka šuma i šumskog zemljišta u BPK Goražde, poštumljavanje, monitoring zdravstvenog stanja šuma i podsticanje ulaganja u zaštitu šuma od požara, štetočina i biljnih bolesti, promotivne kampanje, edukacije i jačanje svijesti o značaju šuma i važnosti šumskih ekosistema, izgradnja i rekonstrukcija šumske saobraćajne infrastrukture, rekonstrukcija šumskih cesta i mostova i ostale šumske saobraćajne infrastrukture, deminiranja šumskog zemljišta (posebno u Pale u FBiH, promovisanje biološke raznolikosti i ruralnih pejzaža kao turističkog potencijala BPK Goražde i razvoj turističkih proizvoda visoke dodane vrijednosti-eko-turizam.		
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024 g.	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Uspostavljena baza podataka o šumama i šumskom zemljištu	ne	da
	Broj publikacija i promotivnih materijala	1	5
	Obavljena standardizacija i certifikacija šuma	ne	da
Period implementacije	2024-2028 godina		
Efekti mjerama	Očuvanje i zaštita šuma, kao velikog prirodnog resursa ovog područja, je		

prioriteta	izuzetno bitna mjera koja doprinosi održivom upravljanju prirodnim resursima područja BPK Goražde.
Indikativna finansijska konstrukcija	cca 1.100.000,00 Budžet BPK Goražde 40%; FBiH 30%; IPA i IPARD fondovi 30%
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovane u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)

Naziv mjere	3.2. Upravljanje rizicima i ublažavanje posljedica klimatskih promjena		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Ruralna područja i djelatnosti u njima su veoma osjetljive na posljedice klimatskih promjena. Kako je poljoprivredni sektor, uz šumarstvo, značajan izvor emisije stakleničkih gasova, cilj ove mjere je promovisanje poljoprivrednih praksi koje doprinose smanjenju štetnih emisija i imaju pozitivan uticaj na okoliš (korištenje obnovljivih izvora energije biomase iz poljoprivrede i šumarstva), obnova poljoprivrednog proizvodnog potencijala narušenog prirodnim katastrofama i katastrofalnim događajima i uvođenje odgovarajućih preventivnih aktivnosti i mjera ublažavanja posljedica klimatskih promjena i drugih rizika za okoliš. Cilj mjere je pomoći poljoprivrednim fizičkim i pravnim licima u prevenciji i upravljanju prirodnim rizicima sa aktivnostima: - Podrška programima za smanjenje efekta klimatskih promjena na poljoprivredne djelatnosti, povećanje energetske efikasnosti u poljoprivredi i šumarstvu, podsticanje ulaganja, promovisanje i jačanje svijesti o posljedicama klimatskih promjena na poljoprivredni sektor, unapređenje sistema savjetovanja, izvještavanja, obuke i prijenosa znanja poljoprivrednim proizvođačima da bi se spriječili/smanjili gubici uzrokovani bolestima, štetnicima, elementarnim i drugim rizicima za okoliš i održivi turizam ruralnih područja.		
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024 g.	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Broj seminara, savjetovanja, edukacija o klimatskim ekstremima	1	15
	Broj programa efekata obnovljivih izvora	0	3
	Broj obuhvaćenih korisnika mjera	11	25
Period implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama prioriteta	Očuvanje i zaštita šuma, kao velikog prirodnog resursa ovog područja, je izuzetno bitna mjera koja doprinosi održivom upravljanju prirodnim resursima područja BPK Goražde.		
Indikativna finan. konstrukcija	cca 1.100.000,00 Budžet BPK Goražde 40%; FBiH 30%; IPA i IPARD fondovi 30%		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde - sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica registrovane u Registar poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i registar klijenti (RK)		

**POSTICI URAVNOTEŽENI TERITORIJALNI RAZVOJ RURALNIH
PODRUČJA, UKLJUČUJUĆI STVARANJE I OČUVANJE RADNIH MJESTA
STRATEŠKI CILJ 3. [prioriteti i mjere]**

Prioritet 1.	Razvoj ruralnog turizma i ostalih nepoljop. djelatnosti		
Naziv mjere	L.1. Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumijeva ulaganja i podršku ulaganjima u ruralni turizam u BPK Goražde s ciljem razvoja privrednih aktivnosti u ruralnim područjima, stvaranja novih i očuvanja aktualnih radnih mjesta, očuvanja prirodnog i kulturnog naslijeđa, prilikom brendiranja i označavanja određenih proizvoda i usluga te povezivanja međuregionalne ponude dobara i usluga poželjno je uključiti i kulturološku komponentu. Aktivnosti mjere uključuju: Podrške razvoju javne infrastrukture u funkciji turizma (izgradnja i/ili opremanje građevina i/ili turističke infrastrukture za pružanje turističkih i/ili ugostiteljskih usluga); Podrške razvoju javno-privatnog partnerstva u stvaranju preduslova za bolju turističku valorizaciju (ulaganja u revitalizaciju prostora, rekonstrukciju objekata i sl.); Podrške saradnji privrednih subjekata na brendiranju i označavanju turističkih proizvoda i usluga u ruralnim područjima s ciljem podizanja kvaliteta turističke ponude; Očuvanje i obnova duhovne i materijalne kulture, naslijeđa, seoskih običaja i manifestacija kroz razvoj turizma; Podrške aktivnostima povezivanja korištenja kulturnog i prirodnog naslijeđa s potrebama turizma i obrazovanja, kulture i socijalnog preduzetništva s ciljem razvoja ruralnog turizma; Kreiranje sistema integrisanog marketinškog komuniciranja ruralnog turizma koji je fokusiran na stvaranje prepoznatljivog proizvoda za turiste. Podrška razvoju rekreativne, gastronomske ponude i smještaja;		
Strateški projekt	Unapređenje javne infrastrukture u funkciji razvoja turizma u ruralnom području koje će uticati na ubrzan razvoj i efikasnije korištenje svih turističkih resursa		
	Indikatori	Polazne vrijed. 2024	Ciljne vrijed.2028
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Udio javno-privatnog partnerstva u ulaganju u ruralni turizam	0	2
	Udio povećanja stanovništva u ruralnim područjima	0	20%
	Broj obuhvaćenih korisnika mjera	0	25
Period implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama	Podrška investicijama u ruralna područja ostvariva se u cilju razvoja ekonomskih aktivnosti, stvaranja novih i očuvanja postojećih radnih mjesta.		
Indikativna finansijska konstrukcija	cca 3.000.000,00 Budžet BPK Goražde 40%; FBiH 20%, IPA i IPARD fondovi 40%		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede; Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice; Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline; Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport		
Ciljne grupe	Fizička i pravna lica (stanovnici) ruralnih sredina		

Naziv mjere	1.2. Podrška ulaganju u pokretanje nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralnom području za diversifikaciju ruralnih aktivnosti i kvalitetniji život		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Mjera je postavljena s ciljem pokretanja nepoljoprivrednih djelatnosti na poljoprivrednim gospodarstvima uz očuvanje postojećih ili stvaranje novih radnih mjesta. Mjera je u skladu s prioritetima EU-a kao što su „razvoj digitalnih znanja“, „učenja o učenju“, razvoj društvenih znanja i znanja o civilnom društvu“, „pokretanje društvenih inicijativa i razvoja preduzetništva“, „prepoznavanje kulturnih vrijednosti i njihove interpretacije“, a koji su primjenjivi i u ruralnim područjima. Obrazovne aktivnosti za potrebe ruralnih područja i promoviranje pristupa informaciono-komunikacionim tehnologijama posebno u udaljenim područjima, podstiču razvoj ruralnog turizma, elektronskog poslovanja, novih oblika preduzetništva, novih proizvoda, usluga i procesa. Diversifikacija privrednih aktivnosti i savremene usluge ne samo da pomažu zadržavanje lokalnog stanovništva i sprječavaju izeljavanja, nego često privlače i nove stanovnike jer nude novi životni stil i ugodan, zdrav okoliš. Aktivnosti mjere uključuju: Podrške osnivanju i razvoju nepoljoprivrednih malih i srednjih preduzeća u ruralnim područjima; Sistemsko i kontinuirano jačanje svijesti stanovništva (kroz edukativna predavanja i stručne radionice) u ruralnim područjima o mogućnostima i važnosti bavljenja nepoljoprivrednim djelatnostima i turizmom; Podrške razvoju intelektualnih usluga u ruralnim područjima; Podrške razvoju tradicionalnih obrta, umjetničkih obrta, uključujući obrte za izradu suvenira i rukotvorina (izgradnja i/ili opremanje objekata u kojima se obavlja proizvodnja i/ili trženje); Donošenje programa revitalizacije starih tradicionalnih objekata napuštenih sela u turističke svrhe.		
Strateški projekt	Umrežavanje malih poljoprivrednih proizvođača i povezivanje s turističkim sektorom kroz ponudu zdravstveno ispravne hrane i drugih tradicio. proizvoda.		
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024 g.	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Broj novih selektivnih aktivnosti u ruralnim područjima (u ponudi)	0	20
	Udio (%) rasta nepoljoprivrednih djelatnosti	0%	15%
	Broj obuhvaćenih korisnika mjera	0	15
Implementacija	2024–2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama	Koordiniran i sveobuhvatan razvoj ruralnih područja zahtijeva ulaganje u kompletnu strukturu, počevši od osnovnih potreba stanovništva, obrazovanja kao osnove razvoja i uključivanja u savremene tokove do razvoja nepoljoprivrednih, pomoćnih djelatnosti koje ruralna područja čine sofisticiranim i atraktivnim.		
Indikativna finan. konstrukcija	cca 2.000.000,00 Budžet BPK Goražde 40%; FBiH 20%; IPA i IPARD fondovi 40%		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nozioci mjera	Ministarstvo privrede; Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice; Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline; Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport		
Ciljne grupe	Jedinice lokalne samouprave; javne ustanove neprofitnog karaktera u kojima su osnivači jedinice lokalne samouprave, organizacije civilnog društva i vjerske zajednice koje se bave humanitarnim i društvenim djelatnostima od posebnog interesa za lokalno stanovništvo i čije je djelovanje u skladu s ciljanim grupama		

Naziv mjere	1.3. Unapređenje osnovne ruralne infrastrukture
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Ulaganja u razvoj infrastrukture povezane s razvojem sela, modernizacijom ili prilagodbom poljoprivrednim domaćinstvima, uključujući pristup i šumskom zemljištu, konsolidaciju i poboljšanje zemljišta, snabdijevanje energijom i vodom i njihovu uštedu. Mjera uključuje podršku unapređenju dostupnosti javnih usluga u

	ruralnim područjima - javni prevoz, obrazovanje, sistem zdravstvene i socijalne zaštite, kulturni i sportski sadržaj. Mjera je uobičajena za sve zemlje u tranziciji u kojima je razvoj ruralnih područja dominantan prioritet zbog udjela stanovništva koje živi u ruralnim područjima, velikog dijela teritorije koji je ruralan, kao i niskog nivoa razvijenosti infrastrukture i javnih usluga u odnosu na urbana područja. Aktivnosti mjere uključuju: Izrada i ažuriranje planova razvoja ruralnih područja i njihove osnovne infrastrukture (izrada- izmjena i dopuna prostornog plana općine ili grada; strateški program razvoja općine ili grada, strateški planovi razvoja pojedinih privrednih sektora općine ili grada (poljoprivreda, šumarstvo, industrija, turizam, trgovina, saobraćaj, obrti, građevinarstvo, informatika, energija). - Podrška razvoju lokalnih sistema javnog vodosnabdijevanja i odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda, zaštite od poplava i drugih oblika štetnog djelovanja voda i navodnjavanja. Ulaganja u izradu, poboljšanje ili proširenje svih tipova male infrastrukture, uključujući ulaganja u obnovljive izvore energije i uštedu energije (izgradnja sistema javnog vodosnabdijevanja, odvodnje i pročišćavanja otpadnih voda). - Podsticanje izgradnje porodičnih kuća u seoskim područjima. - Ulaganja u pokretanje, poboljšanje ili proširenje lokalnih osnovnih usluga za ruralno stanovništvo, uključujući zabavne i kulturne aktivnosti i pripadajuću infrastrukturu, objekata za organizovanu brigu, odgoj, obrazovanje i zaštitu djece do polaska u osnovnu školu (dječji vrtići, opremanje igraonice u knjižare, zdravstvena, socijalna, kulturna i sportska ustanova), javne zelene površine, pješačke zone, tržnice, javne saobraćajne površine. Donošenje programa za poboljšanje fizičke ruralne infrastrukture (ceste, škole, ambulante, kulturni i sportski objekti, poslovne zone, smještajni ugostiteljski objekti). Donošenje programa za poboljšanje usluga u ruralnim područjima zbog povećanja kvaliteta života (sakupljanje otpada, internet, socijalna zaštita, prevoz, trgovina, turističke usluge itd.). Unaprijediti i izgraditi osnovnu infrastrukturu (vodovodna i kanalizaciona mreža, električna mreža, internet, saobraćajna infrastruktura).		
Strateški projekt	Ulaganja u pokretanje, unapređenje i/ili proširenje osnovnih lokalnih usluga za ruralno stanovništvo, uključujući aktivnosti za slobodno vrijeme i kulturne aktivnosti te pripadajuću infrastrukturu.		
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024 g.	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Povećanje procenta ruralnog stanovništva kome su dostupne određene usluge	0%	30%
	Broj izgrađenih, rekonstruisanih i održavanih objekata ruralne infrastrukture	0%	15
	Broj sportskih, kulturnih i drugih manifestacija u ruralnim područjima	0	8
Period implementacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama	Izražena je potreba za daljnjim razvojem osnovne infrastrukture, uključujući vodosnabdijevanje i pristup vodi za navodnjavanje, proširenje pokrivenosti, povećanje energetske efikasnosti i sistema za proizvodnju energije koji koriste obnovljive izvore energije. Ova ulaganja će povećati samoodrživost i atraktivnost ruralnih područja i doprinijeti smanjenju razlika u teritorijalnom razvoju.		

Indikativna finansijska konstrukcija	cca 4.000.000,00 Budžet BPK Goražde 50%; FBiH 20%; IPA i IPARD fondovi 30%
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede; Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice; Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline; Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport
Ciljne grupe	Jedinice lokalne samouprave; javne ustanove neprofitnog karaktera u kojima su osnivači jedinice lokalne samouprave, organizacije civilnog društva i vjerske zajednice koje se bave humanitarnim i društvenim djelatnostima od posebnog interesa za lokalno stanovništvo i čije je djelovanje u skladu s ciljanim grupama.

Naziv mjere	1.4. Podrška mladim poljoprivrednicima i mladim preduzetnicima u ruralnim područjima		
Opis mjere s okvirnim područjima djelovanja	Potrebno je postići nspostavljanje čvrstih veza između mladih kategorija poljoprivrednika i poduzetnika sa savjetodavnom stručnom službom, zavodima i fakultetima. Podrškom se osigurava razvoj socio-ekonomske aktivnosti u ruralnim područjima, uključujući razvoj ruralnih usluga i preduzetništva, razvoj mlada i dodane vrijednost podstičući povezivanje poljoprivredne proizvodnje i drugih usluga u poljoprivredi i šumarstvu. Posebnu podršku neophodno je usmjeriti prema mladim poljoprivrednicima i poduzetnicima koji imaju odgovarajuće stručne vještine i znanja o poljoprivredi i oni koji su prvi put postavljeni kao nosinci poljoprivrednog gazdinstva. Podrška se može dodijeliti mladim poljoprivrednicima koji po prvi put osnivaju poljoprivredno gazdinstvo. Aktivnosti mjere uključuju: - Finansijske podrške mladim preduzetnicima (prvo gazdinstvo, prvi angažman u poljoprivredi i sl.); Podsticanje korištenja inovativnih rješenja i poboljšanje pristupa istraživanju i razvoju. Podsticanje usvajanja i širenja informacionih i komunikacionih tehnologija, elektronskog poslovanja, elektronskih vještina i elektronskog učenja.		
Strateški projekt	Podrška mladim poljoprivrednicima i poduzetnicima		
	Indikatori	Polazne vrijednosti 2024 g.	Ciljne vrijednosti 2028 g.
Indikatori za monitoring rezultata mjere	Broj mladih poljoprivrednika	10	40
	Broj poduzetnika	10	30
	Broj novih pravnih subjekata	0	10
Period realizacije	2024-2028 godina		
Razvojni efekat i doprinos mjerama	Značajno povećati finansijski imput za ulaganja u ruralni proector mladim poljoprivrednicima i mladim poduzetnicima koji bi kreirali osnovu za ukupni razvoj područja. Pružanjem ekonomske osnove mladim ljudima stvara se temelj za rast broja stanovnika i privrednu samoodrživost područja. Osim toga, mali proizvođači, kao što su uglavnom mladi preduzetnici, tehnički su najeftkasniji i imaju više diferenciranih sistema u odnosu na veće industrijske sisteme		
Indikativna finansijska konstrukcija	cca 2.000.000,00 Budžet BPK Goražde 40%; FBiH 20%; IPA i IPARD fondovi 40%		
Koordinacija i implementacija mjera	Ministarstvo privrede BPK Goražde sektor za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo BPK Goražde		
Nosioci mjera	Ministarstvo privrede; Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice; Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline; Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport		
Ciljne grupe	Jedinice lokalne samouprave; javne ustanove neprofitnog karaktera u kojima su osnivači jedinice lokalne samouprave, organizacije civilnog društva i vjerske zajednice koje se bave humanitarnim i društvenim djelatnostima od posebnog interesa za lokalno stanovništvo i čije je djelovanje u skladu s ciljanim grupama.		

4. STRATEŠKI PROJEKTI

4. STRATEŠKI PROJEKTI

Strateški Projekat br. 1.

Ulaganja u poljoprivredni sektor novijim tehnologijama, inovacijama i standardizacijom proizvoda

Projekcija opisa Projekta	Progres poljoprivrednoj proizvodnji nije realno očekivati sa uspostavljenom posticajnom politikom, bez obzira na visinu finansijskog imputa. Nužno je pristupiti investicijama, odnosno kapitalnim ulaganjima u proizvodnje koje su ovim strateškim dokumentom pozicionirane kao primarne. Inovacije su primarne u proizvodnji i preradi poljoprivredni proizvoda, koje podrazumijevaju standardizaciju proizvoda i održivu proizvodnju fizičkih i pravnih poljoprivrednih subjekata. Dakle, u uslovima velike konkurencije u poljoprivredno – prehrambenom sektoru, poljoprivrednici ruralnih područja BPK Goražde prisiljeni su ulagati u razvoj i uvesti inovacije ako žele biti uspješni. Svakako, neophodno je nastojati povećati sisteme kvaliteta, ali i certifikaciju proizvoda u sistemu organske i integralne proizvodnje. Sistemi inovacija i standardizacije doprinosit će uspješnosti povećanja kvaliteta proizvoda.
Očekivani efekti	○ Unaprijediti će se povezanost proizvođača i potrošača. ○ Uvest će se u širu proizvodnu praksu ulaganja u nove tehnologije, inovacije i standardizacija proizvoda. ○ Povećati će se dodana vrijednost poljoprivrednih proizvoda certificiranih kao organski i integralni. ○ Uskladiti proizvodnju sa zahtjevima tržišta
Indikativni finansijski okvir	Ukupna vrijednost projekta planirana je u iznosu od 800.000,00 ○ Investicije za navedenu mjeru objektivno mi mogla programski finansirati fondovima EU-a (IPA i IPARD programi 40%) uz finansiranje BPK Goražde 40% i FBiH 20%, stim što ulaganje treba biti u kontekstu specifičnih ciljeva zajedničke poljoprivredne politike Europske unije.

Strateški Projekat br. 2.

Podrška organskoj i integralnoj poljoprivredi

Projekcija opisa	Organska i integralna poljoprivreda ima objektivno izraženu perspektivu za proizvodnju poljoprivrednih proizvoda, obzirom da nema radikalnih zagađenja teškim metalima, ni reziduima pesticida u BPK Goražde. Dakle, bez posebnih obrazloženja ova proizvodnja ima domaće tržište sa aspekta turizma i gastro ponude, svakako i opće prodaje. Neophodno je postići ove sisteme proizvodnje ne samo sistemom usaglašenih posticaja sa nivoa FBiH, već i kroz mjeru ruralnog razvoja.
-------------------------	---

Očekivani efekti	- Organskim i integralnim proizvodima povećati će se i poboljšati turistička ponuda i domaćeg tržište i obezbijediti će se dodana vrijednost poljopriv. proizvoda. - Organskom i integracijskom proizvodnjom povećati će se potencijal zemljišta i unaprijediti okoliš. - Poticati će se veće učešće proizvođača u inovacijama i sistemu kvalitet
Indikativni finansijski okvir	Ukupna vrijednost projekta planirana je u iznosu od 300.000,00 Ulaganja BPK Goražde 60%, FBiH 20%, zainteresovani kupci 20%

Strateški Projekat br. 3.**Sanacija autohtonih voćnih vrsta i prerada voćnih proizvoda**

Projekcija opisa Projekta	"Sjevero - istočna Bosna, prije svega Goražde raspolaže visokokvalitetnim resursima koji se ogledaju u bogastvu očuvanog genetskog kompleksa zaboravljenih voćnih vrsta i sorti. Intenzivnom proizvodnjom komercionalnih sorti voća zaboravljeni su stari genotipovi koji u obnovi predstavljaju dio naše prirodne i kulturne baštine. Rječ je, naime o autohtonim voćnim vrstama koje su danas mahom u fazi starenja i odumiranja, a upravo su one riznica biljnog genetskog bogastva jedne zemlje" (citirajući Dr. Kenan Kanlić) Obilje autohtonog voća na prostoru BPK Goražde svjedoče da je na tom prostoru bilo izobilje voća bez hemizacije, da je od njih bilo poznato desetine proizvoda koji su bili korišteni od berbe do berbe bez rashladne tehnike, a danas taj fond skoro pa zaboravljen, iako bi trebala biti primarna turistička ponuda. Dakle, kao rezime neophodno je postići i sanaciju autohtonog voća i preradu njegovih proizvoda, kako se ne bi izgubio imidž („brend“) Goražda kao primarnog voćarskog kraja u BiH.
Očekivani efekti	- Sanacijom autohtonog voća zadržati i produžiti vijek plodonošenja voćnih autohtonih vrsta. - Preradom autohtonog voća u značajnoj mjeri poboljšati turističku preradu, a poljoprivredni proizvođači poboljšati vlastiti standard. - U praksi će se pojaviti potreba za sadnjom autohtonih voćnih vrsta i produžiti i stabilizirati hipoteza Goražda grada autohtonog voća.
Indikativni finansijski okvir	Ukupna vrijednost projekta planirana je u iznosu od 500.000,00 Ulaganja BPK Goražde 60%, FBiH 20%, IPA i IPARD projektima 20%

Strateški Projekat br. 4.**Pokretanje agrobiznisa mladim osobama i stvaranje poslovnog ambijenta u ruralnim područjima BPK Goražde**

Projekcija opisa Projekta	Olakšavanje poslovnog razvoja (stvaranje poslovnog ambijenta) u ruralnim područjima mladim osobama postiže se dodjelom podrške za produktivna i neproduktivna ulaganja na poljoprivrednim gazdinstvima i izvan njih poput ulaganja u infrastrukturu povezanu s razvojem, modernizacijom ili prilagodbom klimatskim promjenama, konsolidacijom i poboljšanjem zemljišta, obezbijeđenom energijom i vodom. Kako bi se prevladao manjak ulaganja u poljoprivredni sektor potrebno je poboljšati pristup finansijskim instrumentima posebno za mlade i nove poljoprivrednike, poticati korištenje garancije na kredite kod Razvojne banke FBiH. Ključno je pružiti podršku osnivanju novih poljoprivrednih gazdinstava (obrti i drugih pravnih subjekata) na ruralnom prostoru.
Očekivani efekti	Realizacijom navedenog projekta uspostaviti će se i provedba saradnje poput uspostave sistema kvalitete, promicanja kratkih lanaca obezbijeđenosti i lokalnih tržišta, podrška udruženjima poljoprivrednika, partnerstva poljoprivrednih gospodarstava, aktivnosti u osnivanje proizvođačkih grupa, organizacija ili skupina proizvođača, kao i druge oblike saradnje. U tom kontekstu očekivati je da će se uspostaviti finansijski instrumenti i korištenje garancija kao put ka osiguranju pristupa financiranju ulaganja u rast poljoprivrednih gospodarstava i drugih malih i srednjih preduzeća, te podršku realizaciji strategija lokalnog razvoja.
Indikativni finansijski okvir	Ukupna vrijednost projekta planirana je u iznosu od 300.000,00 Ulaganja BPK Goražde 50%, FBiH 20%, IPA i IPARD projektima 30%

Strateški Projekat br. 5.**Nabavka mehanizacije i opreme za preradu voća, povrća i ratarskih kultura**

Projekcija opisa Projekta	Upotreba mehanizacije u poljoprivrednoj proizvodnji predstavlja ključni doprinos za proizvodnju poljoprivrednih usjeva. Održiva poljoprivredna mehanizacija u smislu korištenja može značajno pridonijeti razvoju lanaca vrijednosti i prehrambenih sistema, jer ima potencijal za postizanje efikasnijih i ekološki prihvatljivijih aktivnosti i nakon žetve/berbe i prerade. Poljoprivredna gazdinstva u ruralnim sredinama BPK Goražde nisu opremljena osnovnom poljoprivrednom mehanizacijom, dio postojeće mehanizacije uglavnom je dotrajala, stara i uglavnom tehnološki prevaziđena. Mali je broj priključaka za dopunsku obradu zemljišta, tako da su proizvođači često prinuđeni da koriste vrlo skupe usluge za obradu zemljišta ili da improviziraju izvođenje pojedinih radnih operacija što svakako doprinosi manjim prinosima i neekonomičnoj proizvodnji. Cilj ovog projekta je osigurati da poljoprivrednici mogu, ne samo smanjiti troškove bez smanjenja proizvodnje, nego i znatno poboljšati prinose, što će dodatno potaknuti razvoj gazdinstva. Oprema za doradu i preradu voća i povrća strateško je usmjerenje i potencijal za upošljavanje po sistemu obrta i drugih vidova samozapošljavanja. Primarno je opremu i mehanizaciju postići.
----------------------------------	--

Očekivani efekti	Realizacijom navedenog projekta uspostaviti će se i provedba saradnje poput uspostave sistema kvalitete, promocije kratkih lanaca obezbijeđenosti i lokalnih tržišta, podrška udruženjima poljoprivrednika, partnerstva poljoprivrednih gazdinstava, aktivnosti u osnivanje proizvođačkih grupa, organizacija ili skupina proizvođača, kao i druge oblike saradnje. U tom kontekstu očekivati je da će se uspostaviti finansijski instrumenti i korištenje garancija kao put ka osiguranja pristupa financiranju ulaganja u rast poljoprivrednih gazdinstava i drugih malih i srednjih preduzeća. U prioritetu obezbijediti finansijsku podršku nabavci mehanizacije za obradu zemljišta i opreme za preradu voća i povrća.
Indikativni finansijski okvir	Ukupna vrijednost projekta planirana je u iznosu od 300.000,00 Ulaganja BPK Goražde 50%, FBiH 30%, IPA i IPARD projektima 20%

Strateški Projekat br. 6.

Sektor poljoprivrede i šumarstva u funkciji razvoja ruralnog turizma

Projekcija opisa Projekta	U planove sektora poljoprivrede i šumarstva kao razvojnu komponentu uključiti turizam kao jednu od strateških razvojnih grana. U turizam i turističke destinacije neophodno je uključiti resurs poljoprivrede i šumarstva u kontekstu turističke ponude, različitih atrakcija i atraktivnosti. Pored navedenog, turistička ponuda zasnivati će se na kulturnim i lokalnim značajnostima i autentičnim gastronomskim iskustvima koja uključuju lokalne proizvode. U tom kontekstu, razvit će se (digitalni) sadržaji i priče koje odgovaraju kulinarskim ukusima i sklonostima odabranih potrošačkih segmenata. Takav razvoj ponude gastro-turističkih proizvoda podupirat će se putem povećanih ulaganja u lokalne proizvode veće dodane vrijednosti, produktivnih partnerstava u kratkim u trgovačkim lancima, razvoju organskih i integralnih proizvoda, prerađevinama voća i povrća.
Očekivani efekti	○ Povećati će se dodana vrijednost poljoprivrednih proizvoda ○ Poticati će se veće učešće proizvođača u sistemima djelatnosti turističkog opredjeljenja ○ Unaprijediti će se poduzetničke sposobnosti proizvođača u poljoprivredno-prehrambenom sektoru ○ Unaprijediti koordinaciju poljoprivrede, šumarstva i turizma.
Indikativni finansijski okvir	Ukupna vrijednost projekta planirana je u iznosu od 600.000,00 Ulaganja BPK Goražde 40%, FBiH 20%, IPA i IPARD projektima 20%

5.INDIKATIVNI STRATEŠKI OKVIR

5. INDIKATIVNI STRATEŠKI OKVIR

Indikativni finansijski okvir implementacije Strategije ruralnog razvoja BPK Goražde za period 2024.-2028. godina sadrži pregled finansijskog okvira prema strateškim ciljevima, prioritetima, mjerama kao i strateškim projektima BPK Goražde u navedenom planskom periodu.

Navedene vrijednosti su za razdoblje od pet godina (2024 – 2028), ne uključuju godišnje postizaje poljoprivrede i imaju svrhu direktnih investicija.

Tabela 17. Indikativni finansijski okvir implementacije Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde za period 2024.2028. godina

Strateški cilj, prioritet i mjere		Struktura Finansiranja	Ukupno KM	Budžet BPK Goražde	Ostali izvori finansiranja
UKUPNO STRATEGIJA		%	15.900.000	7.365.000	8.475.000
STRATEŠKI CILJ 1					
1.	Podrška poljop. gazdinstvima	70%	750.000	525.000	225.000
2.	Podrška poljop. proizvodnji	70%	600.000	420.000	180.000
3.	Razvoj otkupnih centara	60%	150.000	90.000	60.000
4.	Pružanje stručnih usluga	62,5%	80.000	50.000	30.000
5.	Podrška veter. i fitosan. uslugam	80%	250.000	200.000	50.000
6.	Identifikacija životinja	80%	250.000	200.000	50.000
STRATEŠKI CILJ 2.					
6.	Zaštita poljoprivred. zemljišta	50%	270.000	135.000	135.000
7.	Zaštita voda od onečišćenja	50%	350.000	175.000	175.000
8.	Očuvanje šumskih resursa	40%	1.100.000	440.000	660.000
9.	Rizici i klimatske promjene	30%	1.100.000	330.000	770.000
STRATEŠKI CILJ 3.					
10	Podrška razvoju ruralnog turizma	40%	3.000.000	1.200.000	1.800.000
11.	Podrška nepoljop. djelatnostima	40%	2.000.000	800.000	1.200.000
12.	Unapređenje ruralne infrastrukture	50%	4.000.000	2.000.000	2.000.000
13.	Podrška mladim poljop. i poduz.	40%	2.000.000	800.000	1.200.000

**PRILOG 1. SAŽETI PREGLED STRATEGIJE POLJOPRIVREDE I
RURALNOG RAZVOJA BPK GORAŽDE 2024-2028**

6. PRILOG 1. SAŽETI PREGLED STRATEGIJE*Tabela 18. Sažeti pregled strategije*

Redni broj - oznaka	Indikator	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost	Ukupno KM	Budžet instucije	Ostali izvori
STRATEŠKI CILJ 1 1.1. Postići konkurentnost Polj. proizvodnje	Povećanje biljne proizvodnje	525.000	1.270.000	750.000	525.000	150.000
	Povećanje animalne proizvodnje	1.500.000	4.500.000			
1.2. Podrška primarnoj Poljopriv. proizvodnji	Modernizacija opreme (broj)	0	10	600.000	420.000	180.000
	Modernizacija OPG	0	5			
1.3. Razvoj savremenih otkupnih centara	Broj otkupnih centara	0	1	150.000	90.000	60.000
	Broj korisnika podrke za modern.	0	3			
1.4. Podrška otkupljivacima	Broj otkupljivaca	2	3	100.000	50.000	50.000
	Broj korisnika podrške	2	3			
1.5. Pružanje stručnih usluga	Broj korisnika za akreditaciju	0	5	80.000	40.000	40.000
	Interes za laboratorij	0	0			
1.6. Identifikacija životinja	Broj programa usklađen sa EU	0	3	250.000	200.000	50.000
	Broj projekata za krizne situacije	0	1			
STRATEŠKI CILJ 2. 2.1. Zaštita poljopriv. zemljišta	Analiza gubitka zemljišta	0	1	270.000	135.000	135.000
	Projekti za zaštitu polj. zemljišta	0	1			
2.2. Zaštita voda od onečišćenja	Plana zaštite od poplava	da	da	350.000	175.000	175.000
	Sagrađeni zaštitni objekti	1	3			
2.3. Očuvanje šumskih resursa	Baza podataka o šumskim resursima	ne	1	1.100.000	440.000	660.000
	Broj publikacija i promot. materijala	1	5			
2.4. Upravljanje rizicima-klimatski ekstremi	Edukacije o klimat. promjenama	1	15	1.100.00	440.000	660.000
	Broj programa obnovljivih izvora	0	3			
STRATEŠKI CILJ 3 3.1. Podrška razvoju turizma	Broj objekata za turističku ponudu	8	15	3.000.000	1.200.000	1.800.000
	Povećanje ponude ruralnom turizmu	0	35%			
3.2. Podrška nepoljop. djelatnostima	Selektivne aktivnosti	0	20%	4.000.000	2.000.000	2.000.000
	Rast neselektivnih djelatnosti	0	15%			
3.3. Unapređenje ruralne infrastrukture	Povećan procenat ruralnog stanovništva	0	30%	2.000.000	800.000	1.200.000
	Broj objekata ruralne strukture	0	15%			
3.4. Podrška mladim poljop. i poduzetnicima	Broj mladih poljoprivrednika	10	40	2.000.000	800.000	1.200.000
	Broj novih pravnih subjekata	0	10			

7.PRILOG 2. SOCIO-EKONOMSKA ANALIZA

7. PRILOG 2. SOCIO – EKONOMSKA ANALIZA

7.1. Privredne i uslužne djelatnosti

Privredne djelatnosti

BPK Goražde zauzima treće mjesto u FBiH po indeksu razvijenosti. Grad Goražde je na 11. mjestu na rang listi jedinica lokalne samouprave u FBiH, zatim općina Foča u FBiH na 67. mjestu, dok je općina Pale u FBiH na 76. mjestu na rang listi razvijenosti u FBiH. Ukupan broj privrednih subjekata (januar 2022) u BPK Goražde bio je 497 (Grad Goražde 447 sa ukupno 6.629 zaposlenih i 2.727 nezaposlenih; općina Foča u FBiH 35 poslovnih subjekata sa 352 uposlena i 314 neuposlena lica, sa poreznim prihodima od 448.258,67 KM i općina Pale u FBiH 11 privrednih subjekata sa 90 uposlenih osoba i 181 neuposlena osoba). Obrtnih djelatnosti registrovano je u gradu Goražde 92; u Foči u FBiH 12 i u općini Pale u FBiH 2 obrtnika.

Na području Bosansko-podrinjskog kantona Goražde zastupljeno je šest industrijskih zona: Industrijska zona lokalitet Pobjede; Industrijska zona Bekto Precisa; Industrijska zona Vitkovići; Industrijska zona Rasadnik; Industrijska zona Mlin Ustikolina; Industrijska zona Vinčica u općini Pale u FBiH. Ukupno je pokriveno industrijskim zemljištem oko 90 ha. koje je podijeljeno na smeđe zone (96,7%) i zelene zone (3,3%). Industrijske zone sa izgrađenom infrastrukturom čine 73%, a bez infrastrukture 27%. Najveća površina industrijskog zemljišta u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde je na području Grada Goražda.

Grad Goražde

U poslovnim zonama Grad Goražde trenutno posluje 19 registrovanih preduzeća, a najveći broj preduzeća (9) je smješten u poslovnoj zoni Vitkovići u Goraždu i to: Prevent Goražde, Prevent Safety, Prevent Components, Emka Bosnia, Janjina, TZS Oil, TZS Export-Import, AC Unity i EBI a zatim u poslovnoj zoni Pobjeda (6) i to: Unis-Ginex, Pobjeda- Rudet, Tvornica alata Goražde – Tag, Pobjeda Technolgy Goražde, Bosanska fabrika alata-BTF i Pobjeda sigurnost. Na području općine Pale u FBiH pored industrijske zone Hrenovica u kojoj posluju 2 privredna subjekta to: Eko-Plod i Tinkibal posluje i privredno društvo Bijela Voda – Kriva Draga. Nekadašnji veliki industrijski gigant UNIS Pobjeda danas je podjeljen u nekoliko manjih kompanija (Unis-Ginex, Pobjeda- Rudet, Tvornica alata Goražde – Tag, Pobjeda Technolgy Goražde) koje i pored velike konkurencije, šire proizvodnju i osiguravaju tržište za svoje proizvode, uglavnom izvozom na svjetsko tržište. Nekadašnja firma „Bekto-Internacional“, a današnja „Bekto-Precisa“ je među prvim firmama na ovim prostorima koja zapošljava značajan broj visoko obrazovanih radnika. Pored firme „Bekto Precisa“ u istoj industrijskoj zoni posluju i „Hella Bekto Industries“, zatim poduzeće „Emka“ d.o.o (nastalo zajedničkim ulaganjem kompanija „Bekto GmbH“ iz Austrije i „UNIS Pobjeda“ iz Goražda).

Foča u FBiH posjeduje tri privredna pravna subjekta: MPI „Mlin“ D.D. Ustikolina - skladištenje i prerada pšenice; Agroideja d.o.o - rasadnička proizvodnja jagodastog voća.

proizvodnja povrća u plastenicima i na otvorenom, savjetodavne usluge i VIP Drina proizvodnja jagodastog voća, proizvodnja povrća u plastenicima i na otvorenom. Općina nema zvaničnih podataka o planovima eksploatacije mineralnih sirovina, s obzirom da sve aktivnosti vodi na nivou ministarstava kantona i komisije za koncesije od kojih Općina ne dobija relevantne izvještaje i studije, a vidljivih investicija nema. U općini Foča u FBiH instalirane su:

Mini hidroelektrane:

- MHE „Kosova“ mjesna zajednica Ustikolina, naselje Kosova, instalisane snage 500 KW
- MHE „Jabuka“ mjesna zajednica Jabuka, instalisana snaga 700 KW

Solarne elektrane:

- Solarna elektrana „Dragovići 1“ mjesna zajednica Jabuka, instalisana snaga 29,6 KW
- Solarna elektrana „Modran“ mjesna zajednica Ustikolina, instalisana snaga 20 KW
- Solarna elektrana „BMB“ mjesna zajednica Ustikolina, instalisana snaga 700 KW

Pale u FBiH svrstava se u izrazito nerazvijene općine u FBiH. Ima vrlo nisku vrijednost indeksa razvijenosti (28,1) i spada u izrazito nerazvijene općine u Federaciji BiH, sa stepenom zaposlenosti od 18,2% i nezaposlenosti od 57,9%. Za okosnicu privrede aktuelno je privredno društvo „Bijele vode“ d.o.o. koje ima u svom sastavu punionicu prirodne izvorske vode kao i lovno-sportsko-rekreativni centar sa pratećim sadržajima. „Lovno-turistički centar Bijele vode“ spada u kategoriju brdsko-planinskih lovišta otvorenog tipa sa jako razvijenim reljefom koji se nalazi na teritoriji općine Pale u FBiH¹¹. Ukupan broj registrovanih fizičkih lica – obrtnika je jedanaest (11). U pogledu strukture obrta, najzastupljenija je poljoprivredna djelatnost (5), zatim trgovačke radnje (3), ugostiteljske radnje (2) i taxi prijevoznici (1). Očigledno je da na prostoru općine Pale obrtništvo nije iskoristilo određene prirodne i druge potencijela i nije stavljeno u funkciju intenzivnog razvoja Općine. Ukupan broj preduzeća je 21 od čega je 17 privatnih i 4 javna preduzeća¹².

7.2. Uslužne djelatnosti

Obrazovanje u BPK Goražde

U BPK Goražde obrazovanje je u nadležnosti Kantona, s tim što su osnivači predškolskih ustanova grad/općine, a osnovnih i srednjih škola Skupština kantona. U okviru Ministarstva djeluje Pedagoški zavod BPK-a Goražde kao upravna organizacija koja, između ostalog, ima za cilj praćenje i kontrolu kvalitete obrazovanja, a inspeksijski nadzor nad radom ustanova obrazovanja vrši kantonalni inspektor za obrazovanje¹³.

¹¹ Privredni razvoj: Djelimično preuzet tekst „Strategija razvoja turizma BPK Goražde 2016-2020“

¹² Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 - 2027

¹³ Agencija za statistiku BiH

Finansiranje obaveznog programa za svu djecu sa područja kantona vrši se iz budžeta kantona. Obuhvat djece obaveznim programom (godina pred polazak u osnovnu školu) je 100 %. Ustanove predškolskog odgoja nalaze se u gradu Goražde dok općine Foča u Federaciji BiH i Pale u Federaciji BiH nemaju predškolsku ustanovu. Pored stalnih predškolskih ustanova, kontinuirano se implementira projekat putujućih vrtića-igraonica u deset mjesnih zajednica za djecu koja nemaju drugi vid organizovanog pohađanja vrtića.

U osnovnim školama na području BPK provodi se nastavni plan i program za devetogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje. Ukupan broj osnovnoškolskih ustanova na području BPK Goražde je šest redovnih i jedna osnovna muzička škola (paralelna). U okviru javnih osnovnih škola djeluje osam područnih škola. Mnogi školski objekti su dotrajali, jer su izgrađeni prije trideset i više godina, te ne ispunjavaju potrebne pedagoške standarde, niti raspolažu dovoljnom opremom poput informatičke opreme, biblioteka i uslova za pružanje nastave djeci s posebnim potrebama. Mnogim školama nedostaju dovoljna sportska oprema a nekim školskim objektima i sportska dvorana. Broj učenika upisanih u osnovne škole, posebno u ruralnim dijelovima, bilježi kontinuirano smanjenje broja učenika, što je posljedica niskog nataliteta i iseljavanja stanovništva. Iako se broj učenika smanjuje povećava se broj upisanih učenika u I razred.

Grad Goražde

Oblast predškolskog odgoja i obrazovanja odvija se u Javnoj ustanovi za predškolski odgoj i obrazovanje Grad Goražde koja je smještena na tri lokacije. U navedenoj ustanovi zaposleno je ukupno 39 radnika i jedan asistent u nastavi. Popunjenost postojećih vrtića je 100%. U školskoj 2022/23. godini upisano je 198 djece od koji je formirano 8 odgojno- obrazovnih grupa uzrasta od 3 do 6 godina.

Osnovno obrazovanje u Gradu Goraždu je obavezno za svu djecu uzrasta od 6-15 godina. U osnovnim školama provodi se nastavni plan i program za devetogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje. Ukupan broj osnovnoškolskih ustanova na području grada Goražde je četiri redovnih i jedna osnovna muzička (paralelna).¹⁴ U okviru javnih osnovnih škola djeluje 5 područnih škola: OŠ „Husein ef. Đozo“ (805 učenika); OŠ „Fahrudin Fahro Baščelija“ –(739 učenika); OŠ „Mehmedalija Mak Dizdar“ (229 učenika); OŠ „Hasan Turčalo Brzi“ Illovača (69 učenika).

Srednjoškolsko obrazovanje na teritoriji Grada Goražda egzistiraju tri srednje škole kojima je osnivač Skupština BPK Goražde:

IU „Mješovita srednja škola „Enver Pozderović“ – obrazuje učenike u 4 zanimanja i to: opća gimnazija, ekonomski škola-smjer finansijsko – računovodstveni EU VET Program, poljoprivredna škola – smjer agrotehničar EU VET Program, Poljoprivredna

¹⁴ <http://gorazde.ba/stratezki-dokumenti/>

škola – smjer agroturistički tehničar. Broj upisanih učenika u 2022/23. godini je 254, raspoređenih u 12 odjeljenja.

IU „Srednja tehnička škola „Hasib Hadžović“ – osnovana je 1961. godine. Tokom rata, škola je pretrpjela ogromne štete, ali zahvaljujući donacijama Visokog saudijskog komesarijata, JEN-a, SOS Balkanes i UNESCO-a, škola je sanirana.¹⁵ U školskoj 2022/23. godini upisano 279 učenika. Učenici su upisani u šest struka i šest stručnih zvanja: mašinska struka (mašinski tehničar za CNC tehnologije), hemijska struka (hemijski tehničar), saobraćajna struka (tehničar PTT saobraćaja - komunikacione tehnologije, Elektro struka (elektrotehničar računarstva i informatike), građevinska struka (građevinska tehničar), medicinska struka (medicinska sestra).

IU Srednja stručna škola „Džemal Bjedić“ – počela je sa radom 1948. godine i nosila je naziv „Škola učenika u privredi“ sa zanimanjima: Ugostiteljska struka; Mašinska struka; Uslužne djelatnosti; Tekstilna struka; Administrativna struka; Elektro struka;

OMŠ „Avdo Smailović“ Goražde (muzička kola 153 učenika)

Visokoškolsko obrazovanje

U 2014. godini je osnovan Internacionalni univerzitet u Goraždu koji je dobio licencu za obrazovanje kadrova za dodiplomski, postdiplomski i doktorski studij za slijedeće studijske programe organizacionih jedinica, odnosno fakulteta: Fakultet društvenih nauka (FDN), - Opšte pravo, Poslovni ekonomija, Menadžment i Bankarstvo; Fakultet zdravstvenih nauka (FZN)- Medicina, Stomatologija, Farmacija, Sestrinstvo i Fizioterapija; Fakultet tehničkih nauka (FTN)- Arhitektura, Građevina, Geodezija i Elektrotehnika; Fakultet Edukacijskih nauka (FEN)- Psihologija i Turski jezik i književnost¹⁶

Foča u FBiH ima jednu obrazovnu ustanovu: JU Osnovna škola „Ustikolina“, organizovana kao javna ustanova osnovnog obrazovanja i vaspitanja djece od 6-15 godina starosti. U školskoj 2022/2023. godini pohađa 112 učenika. Osnovna škola „Ustikolina“ jedna je od najstarijih škola na ovom području, a s radom je počela davne školske 1908/09. godine. U svom sastavu škola ima jednu područnu školu koja se nalazi u Fočanskoj Jabuci, a matičnu školu pohađaju djeca sa područja MZ Ustikolina (Njuhe, Mrđelići, Zebina Šuma, Brajlovići, Milakovac, Odžak), MZ Cvilin. Školski prostor u cjelini gledano, zadovoljava potrebe u organizaciji nastave ali su potrebna daljnja ulaganja u održavanje istog kao i nabavku nastavnih učila, a posebno u opremu i informacione tehnologije. U općini ne postoje ustanove za predškolsko obrazovanje. Broj djece je 25-30 starosne dobi od 3 do 6 godina.

Pale u FBiH nema ustanove predškolskog obrazovanja, a obavezno predškolsko obrazovanje ostvaruje se putem programa koji se organizuje u osnovnoj školi. Trenutno

¹⁵ <https://gorazde.ba/strateski-dokumenti/>

¹⁶ Strategija ruralnog razvoja Grada goražda (2023 - 2027) u izradi (autor: dr. Berin Kulelić)

se analiziraju određeni modeli za organizovaje kontinuiranog predškolskog obrazovanja u općini Pale u FBiH. U pogledu osnovnog obrazovanja, u općini Pale djeluje Osnovna škola „Prača“ koja je kompletno renovirana sa moderno opremljenom fiskulturnom salom. U školi je uposleno 14 radnika, od toga 13 u nastavnom procesu. Školu pohađa 65 učenika uz obezbijeđen prevoz od strane općine i višeg nivoa vlasti. Srednja škola ne postoji na prostoru općine, tako da učenici idu u Sarajevo ili u Goražde u srednju školu. Od 65 učenika osnovne škole njih 41 putuje sa udaljenosti veće od 4km, a za njih 31 je organizovan prevoz, dok ostatak u školu pješače. S obzirom na relativno mali broj učenika, školski prostor osnovne škole može se smatrati optimalnim i kao takav je prilagođen uzrastu učenika i njihovim potrebama.

Preporuke:

- obnoviti objekte odgojno-obrazovnih ustanova i usmjeriti ulaganja u poboljšanje njihove opremljenosti za izvođenje nastave (laboratoriji, kompjuteri, biblioteke, sportske dvorane),
- prenamjena područnih škola (spajanje, korištenje prostora za druge svrhe),
- opremanje škola savremenim nastavnim sredstvima,
- usklađivanje obrazovnih programa s potrebama tržišta rada,
- Posticati programe za doškolovanje i prekvalifikaciju odraslih osoba,

Zdravstveni aspekti stanovništva BPK Goražde

Usluge zdravstvene zaštite koje se pružaju na području BPK Goražde obuhvataju primarnu, sekundarnu i tercijarnu zdravstvenu zaštitu. Primarna zdravstvena zaštita pruža se u ambulantama domova zdravlja i područnim ambulantama porodične medicine. Zdravstvenu zaštitu stanovništvu kantona pruža šest zdravstvenih ustanova u javnom sektoru i to: Kantonalni zavod za zdravstveno osiguranje; JU Zavod za javno zdravstvo BPK Goražde; JZU Kantonalna bolnica Goražde; JU Dom zdravlja „Isak Samokovlija“ Goražde; JU dom zdravlja Foča u FBiH; JU Dom zdravlja Pale u FBiH.

Sekundarnu i tercijarnu zdravstvenu zaštitu građani ostvaruju u javnoj zdravstvenoj ustanovi Kantonalna bolnica Goražde. Pacijenti kojima nije moguće pružiti odgovarajući tretman unutar bolnice upućuju se na Klinički centar u Sarajevu. Nemogućnost obezbjeđenja dodatnih finansijskih sredstava ključni je uzrok nedovoljne materijalno-tehničke opremljenosti većine zdravstvenih ustanova kako ustanova primarne tako i sekundarne zdravstvene zaštite. Zdravstvene ustanove u BPK Goražde nemaju dovoljno kapaciteta za pružanje adekvatne pomoći za poboljšanje mentalnog zdravlja stanovnika koji pate od ratnih i drugih trauma. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, broj slučajeva Centra za socijalni rad u BPK se značajno povećao¹⁷. U pogledu maloljetnih korisnika socijalne zaštite u periodu primjetan je trend smanjenja korisnika socijalne zaštite koji su ugroženi porodičnom situacijom. Povećao se broj osoba sa smetnjama u

¹⁷ Federalni zavod za statistiku, BPK u Brojkama

psihičkom i fizičkom razvoju. Najmanje je maloljetnih korisnika socijalne zaštite po osnovu društveno neprihvatljivog ponašanja. Smještaj u ustanove socijalne zaštite podrazumjeva zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, zbrinjavanje djece sa poremećajima u ponašanju, institucionalnom zbrinjavanju mentalno retardiranih lica, zbrinjavanju starih lica bez porodičnog staranja.

Zaštita porodice sa djecom u smislu federalnog i kantonalnog zakona, podrazumijeva osiguranje porodice kroz materijalna i druga davanja radi pomaganja u podizanju, odgoju i zbrinjavanju djece, kao i njihovom osposobljavanju za samostalan život i rad, u najboljem interesu djeteta. Pravo na dječiji dodatak pripada onima čiji mjesečni prihodi ostvareni po svim osnovama izuzev primanja ostvarenih iz socijalne zaštite i zaštite porodice sa djecom, po članu domaćinstva ne prelaze iznos od 15 %. Centar za socijalni rad BPK Goražde je organizacijski sastavljen za multifunkcionalno djelovanje u oblasti socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata, zaštite porodice sa djecom, a obavlja i poslove Organa starateljstva, poslove posredovanja, i poslove savjetodavno-terapeutskog rada. U Goraždu se nalazi i Savjetovalište za probleme porodice, djece i adolescenata¹⁸.

Grad Goražde

Grad Goražde je osnivač dvije zdravstvene ustanove: Doma zdravlja „dr.Isak Samokovlija“ (DZ) i JU Apoteka „9.maj“. JU Dom zdravlja je javna ustanova osnovana za obavljanje zdravstvene djelatnosti u oblasti primarne zdravstvene zaštite za grad Goražde, kroz neke službe i BPK Goražde, a obavlja sljedeće djelatnosti: djelatnost porodične medicine, djelatnost zdravstvene zaštite djece, djelatnost polivalentnih patronažnih sestara u zajednici, zaštita reproduktivnog zdravlja žena, zdravstvena zaštita kod nespecifičnih i specifičnih plućnih oboljenja, fizikalna i mentalna rehabilitacija u zajednici, specifična zdravstvena zaštita radnika kao dio medicine rada, ako je ugovorena sa poslodavcem, zubozdravstvena zaštita, laboratorijska. Pored zaposlenog osoblja, J.U. Dom zdravlja Goražde angažuje po ugovoru o pružanju zdravstvenih usluga sa Kantonalnom bolnicom sljedeće specijaliste: oftamologa i ortopeda (za ultrazvučni pregled kukova novorođene djece). Ostali specijalisti angažovani su u dane odsutnosti zaposlenika – specijalista (godišnji odmor, bolovanje i sl.).

Foča u BiH zdravstvenu zaštitu provodi u JU „Dom zdravlja“ Foča u FBiH sa ukupno 15 zaposlenih lica. U ovoj ustanovi mogu se ostvariti svi oblici primarne zdravstvene zaštite, ali su u svrhu pružanja medicinskih usluga za udaljenija naselja organizirane i dvije područne ambulante u Jabuci i Zebinoj Šumi koje ljekar posjećuje jedanput sedmično, a specijalistički pregledi se obavljaju u Goraždu, u nekim slučajevima u Sarajevu. Dom zdravlja ima ukupno 15 zdravstvenih radnika od čega su 3 lekara opće prakse, 1 stomatolog, 8 medicinskih tehničara i 3 ostalih. JU „Dom zdravlja“ Foča u FBiH

¹⁸ Projekcija preuzetog teksta „Strategija razvoja BPK Goražde (2021 – 2027)“

obezbjediđeno je sa savremenim biohemijskim analizatorom, aparatom za laboratorijsku dijagnostiku (ultrazvuk, stomatološka stolica, EKG aparat, sanitetsko vozilo i dr.), a specijalistički pregledi se obavljaju u Gorađdu, Sarajevu ili Foči¹⁹.

Pale u FBiH sistem zdravstvene zaštite stanovništva obezbjeđuje se kroz Javnu ustanovu Dom zdravlja Prača sa ambulantama u Hrenovici i Prači, te jednim timom porodične medicine. Dom zdravlja trenutno pruža zdravstvene usluge opće medicine, stomatologije, laboratorije, internističke usluge, ginekološke i pedijatrijske usluge, zatim kućne posjete po potrebi i vakcinaciju djece, a zbog nedostatka finansijskih sredstava ostale usluge se ne pružaju. Dom zdravlja Prača raspolaže sa zgradom u Prači u kojoj se nalazi ambulanta porodične medicine, laboratorija i stomatološka ordinacija i administrativne prostorije, smještene u prizemlju, na prvom i drugom spratu gdje se nalaze prostorije koje se koriste u svrhu specijalističkih pregleda (ginekolog, internista i pedijatar), te prostorije za smještaj administracije i menadžmenta.

Dom zdravlja „Prača“ trenutno ima 11 stalno zaposlenih radnika, od čega je 8 zdravstvenih radnika i to dva (2) doktora medicine, 1 doktor stomatologije koji obavlja i poslove direktora, 4 medicinska tehničara i 1 laborant srednje stručne spreme, te po jedan (1) administrativni radnik, vozač i spremačica. Ovaj broj medicinskih radnika nije dovoljan, te je još najmanje potreban doktor opće prakse, medicinski tehničar i vozač. Dom zdravlja „Prača“ angažuje jednog specijalistu interne medicine dva puta mjesečno, zatim ginekologa i pedijatra po potrebi. Radi obavljanja ostalih specijalističkih pregleda stanovništvo se upućuje u Dom zdravlja Gorađe, Kantonalnu bolnicu Gorađe i UKC Sarajevo

Saobraćaj i putna komunikacija

Jedan od osnovnih preduslova za razvoj BPK je razvoj saobraćajne infrastrukture. Saobraćajni sistem mora svrsishodno razvojno i ekonomski povezati sva područja PPK s FBiH i BiH, spojiti BPK sa regionalnim tranzitnim koridorima, te pružati dobre uslove za efikasan i siguran prijevoz ljudi, roba i dobara.

Mrežu drumskih saobraćajnica na području Bosansko - podrinjskog kantona čine magistralni, regionalni, lokalni i nekategorisani putevi. Osnovu ove putne mreže predstavljaju dionice magistralnog putnog pravca M-20 Foča - Gorađe i Gorađe - Ustiprača, koje su ujedno i saobraćajno najopterećeniji putni pravci u okviru predmetne putne mreže. Sam kvalitet saobraćaja na ovim dionicama magistralnog puta narušen je činjenicom da one prolaze kroz urbano područje Gorađa, a usljed preplitanja sa gradskim sistemom saobraćajnica, gdje je i dalje neizgrađena gradska zaobilaznica, dodatno je ugrožen i kontinuitet saobraćaja na predmetnom putnom pravcu.

¹⁹ Strategija razvoja BPK Gorađe 2021 - 2027

Grad Goražde

Javni prevoz na području Grada Goražda vrši prevoznik ATTP "Centroprevoz" d.o.o. Goražde, gradske autobusne linije postoje na relaciji Goražde-Vitkovići, Goražde-Bogušići, Goražde-Berić, Goražde-Ilovača. Što se tiče broja polazaka i povrataka na navedenim autobusnim linijama primjetno je da je u posljednjim godinama to jeste prilikom usklađivanja redova vožnje za period 2017.-2020. godine došlo do obimnog smanjenja istih iz razloga što prijevoznik nema ekonomsku opravdanost da održava navedene linije jer je došlo do osjetnog broja smanjenja stanovništva u ruralnim područjima, te smanjenja korištenja javnog prevoza od strane građana, tako da se navedene autobusne linije održavaju sa minimalnim brojem polazaka i povrataka u toku dana.

Foča u FBiH ima zadovoljavajuće stanje magistralnih i lokalnih puteva, a sa druge strane stanje nekategorisanih puteva kao loše i isti zahtijevaju značajna ulaganja. Generalno posmatrajući, polovično su putevi u lošem stanju (50%), međutim svi nekategorisani putevi su makadamski od kojih je 50% zadovoljavajuće ali stanje nije na visokom nivou. U toku godine se radi na njihovoj popravci i održavanju u skladu sa finansijskim mogućnostima općine. Postoji veliki broj naseljenih (stalno/sezonski) ruralnih područja, koji su prilično udaljeni od centara mjesnih zajednica, te u budućnosti shodno finansijskim mogućnostima neophodno je planirati modernizaciju njihove cestovne povezanosti po prioritetima²⁰.

Pale u FBiH ima u prioritetu saobraćajnicu - magistralni pravac M5 koji nije izgrađen na dionici Renovica – Mesići kanjonom Prače, a predstavlja najkraću vezu Sarajeva sa jugoistočnim dijelovima BiH i Srbijom. Kao uslovno rečeno novi značajniji putni pravac treba spomenuti i put Ustikolina - Trnovo koji je „prekategorisan“ u magistralni putni pravac sa oznakom M18.1. Regionalna putna mreža zastupljena je pravcima R-448 Hrenovica - Goražde i Goražde - Čajniče u ukupnoj dužini od 31.8 kilometara. Odlukom Vlade FBiH o utvrđivanju javnog interesa i početku izgradnje Brze ceste Prača-Goražde iz 2017 god. otpočinje se formalni dio izgradnje krucijalnog infrastrukturnog projekta za sveukupni razvoj BPK Goražde. Trasa buduće brze ceste (BC) Prača-Goražde predstavlja najkraći i najbrži put infrastrukturnog cestovnog povezivanja, nadovezujući se na postojeći magistralni put M5, Goražda sa Kantonom Sarajevo. Projektom je predviđena dužina BC Prača-Goražde 16,3 km, od kojih 5,8 km otpada na najzahtjevniji objekt tunel Hranjen. Trasa ide putanjom Prača-Hrenovica-Tunel Hranjen-Goražde.

Vodosnadbijevanje

Grad Goražde snadbijevanje vodom urbane sredine i ostalih naselja vrši zahvatanjem vode iz rijeke Drine u naselju Vitkovići (4 km uzvodno od Goražda). Kasnije je u krugu bivšeg industrijskog kompleksa FAJ "Azot" Vitkovići izgrađeno (rekonstruisano) postrojenje za preradu pitke vode (fabrika vode), koje je integrisano u vodozahvat. Zbog

²⁰ Strategija razvoja općine Foča u FBiH 2021 - 2027

učestalih problema sa vodosnabdijevanjem u junu 2020.godine urađen je projekat rekonstrukcije potisnog cjevovoda Vitkovići – Goražde, kao jedinog načina da se riješi problem vodosnabdijevanja grada. do čijeg prekida dolazi gotovo svakodnevno zbog pucanja dotrajalog cjevovoda. Inače, kontrola vode za područje kojim upravlja JKP vrši se redovno u saradnji sa Zavodima javnog zdravstva BPK Goražde (jednom sedmično) i FBiH (jednom godišnje). Kontrola vode sa izvorišta koja nisu u sistemu upravljanja JKP provode dijelom grad Goražde, MZ i sami stanovnici koji upravljaju ovim vodovodima.

Foča u FBiH potrebe za vodosnabdijevanjem obezbjeđuje sa dva mjesta: bunar Drina i izvor Kreča. Trenutno se sa javnog vodovoda snabdijevaju dvije mjesne zajednice: Civilin i Ustikolina. Ukupna dužina vodovodne mreže na teritoriji općine iznosi 9882 m. Broj potrošača javnog vodovoda iznosi 550 domaćinstava te je procenat domaćinstava koje imaju kvalitetno riješeno snabdijevanje (od postojećih priključaka) 90%. Najveći problem u vodosnabdijevanju je velika potrošnja električne energije u vodosnabdijevanju, s obzirom da se izvorišta nalaza u nivou rijeke Drine, te je potrebno iznaći alternativna izvorišta i omogućiti prirodni pad u transportnom sistemu, te smanjenje potrošnje električne energije

Pale u FBiH su vodovodnu mrežu, odnosno snadbijevanje pitkom vodom povjerila JKP „Prača“ u MZ Prača i Hrenovica koje distribuciju pitke vode vrši za 500 korisnika. Osnovni cilj osnivanja ovog preduzeća je snadbijevanje stanovništva pitkom vodom i odvoz komunalnog otpada. JKP „Prača“ d.o.o. U pogledu vodovodne infrastrukture, gravitacionim sistemom izgrađeni su vodovodi za naselja Prača i Hrenovica gdje je vodom snadbijevano 80% od ukupnog stanovništva. Naselje Prača ima dijelom izgrađen sistem odvodnje otpadnih voda, dok je za naselje Hrenovica izrađen glavni projekat kanalizacione mreže. Seoska domaćinstva imaju izgrađene septičke jame. Područje općine Pale nema vodenih akumulacija u slivnom dijelu rijeke Prače i nekarakterišu je podzemne vode te nema prijetnji od izbijanja istih.

Za MZ Prača lokaliteti za snadbijevanje vodom su Komrani, Datelji i Veliki čair, a vodosnabdijevanje iz ovih izvorišta je na zavidnom nivou. Za MZ Hrenovica lokalitet za snadbijevanje vodom je izvorište Čemernica i na zadovoljavajućem je nivou. U općini Pale, mjesta Hrenovica i Prača imaju riješeno vodosnabdijevanje. Za potrebe vodosnabdijevanja naseljenog mjesta Turkovići (centar MZ Hrenovica) kaptirano je izvorište „Čemernica“, odakle je voda dovedena do rezervoara „Turkovići“ (zapremine 2x 50 m3), a dalje sekundarnom distributivnom mrežom razvedena do potrošača. Naseljeno mjesto Prača ima riješeno vodosnabdijevanje sa kaptiranih izvorišta „Pogled“ i „Komrani“. Sa ovih izvorišta voda se dovodi do rezervoara „Mihalj“ (zapremine 200 m3), odakle se dalje distribuira potrošačima. Vodovodni sistem „Datelji“ je znatno popravio vodosnabdijevanje datog područja. Voda se zahvata iz kaptiranog izvora i gravitacionim cjevovodom transportuje do rezervoara „Mihalj“. U općini Pale ne postoji laboratorija za ispitivanje kvaliteta vode, te nema hlorinatora u rezervoarima. U pogledu kanalizacione

mreže nije bilo investicija u izgradnju i rekonstrukciju kanalizacione infrastrukture osim u dužini od 2km, te trenutno nema priključaka pravnih ili fizičkih osoba²¹.

Civilno društvo, sport i kultura

Civilno društvo je organizovano u oblasti kulture, mladih, obrazovanja, okoliša, zaštite ratnih i civilnih žrtava rata i drugih interesnih skupina, kao što su poslodavci, penzioneri, socijalne kategorije. U BPK Goražde djeluje Vijeće mladih grada Goražda koje kroz saradnju sa drugim srodnim udruženjima i Vladom Bosansko-podrinjskog kantona Goražde djeluje na afirmaciji mladih. Sistem i funkcionisanje sporta u BPK Goražde utvrđen je Zakonom o sportu koji je usklađen sa Zakonom o sportu u Bosni i Hercegovini. Pored navedenog Zakona, sport u BPK Goražde regulisan je i drugim zakonima, općim aktima nadležnih nacionalnih, entitetskih i kantonalnih granskih sportskih saveza. Zakon o sportu BPK Goražde utvrđuje se kroz donošenje Strategije razvoja sporta BPK Goražde a na osnovu koje se donose pojedinačni dokumenti kao godišnji programi razvoja sporta BPK Goražde i godišnji programi razvoja sporta jedinica lokalne samouprave iz sastava Kantona. Cijeneci da je školski sport utvrđen Zakonom o sportu BPK Goražde isti ima redovnu finansijsku podršku od strane Ministarstva za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport BPK Goražde.

Grad Goražde

Općinsko vijeće grada Goražda je proglasilo 21. mart Danom mladih grada Goražda. Na području grada Goražda djeluju i dvije humanitarne organizacije Crveni križ i Merhamet. Oblast socijalne zaštite regulisan je Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom. Najveći upravitelj sportskim objektima je JU Sportski Centar „Mirsad Hurić“ Goražde čiji je osnivač Grad Goražde. Sportski objekti kojima upravlja ovo preduzeće su: Gradska dvorana „Mirsad Hurić“ Goražde, Sportski centar i otvorena sportska igrališta. U Gradu Goražde djeluje Sportski savez za sport i rekreaciju invalida u okviru kojeg djeluje 9 sportskih klubova, koji nemaju status pravnog lica. Što se tiče podrške sportskim klubovima ona je najveća u slučaju fudbala i rukometa²². U Registar pravnih i fizičkih lica u oblasti sporta na nivou Grada Goražde koji vodi Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport upisano je 40 sportskih organizacija u 15 različitih sportskih grana i to: (atletika; biciklizam; fudbal; Kajak, kanu i rafting; karate; koarka; odbojka; planinarstvo; rukomet; stoni tenis). Osim takmičenja seniorskih selekcija, sportski klubovi učestvuju i u takmičenjima mladih selekcija. Na nivou Grada Goražda održava se i takmičenje seniorskih selekcija manjeg broja fudbalskih/nogometnih sportskih klubova u sklopu Jedinstvene kantonalne lige u fudbalu / nogometu. Sportski objekti u Kantonu najvećim dijelom zahtijevaju značajnija ulaganja i sistemski rješenja.

²¹ Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 - 2027

²² Strategija razvoja BPK Goražde (2021-2027)

Foča u FBiH ima dva objekta kulture: Dom kulture i Omladinski dom. Od događaja i manifestacija koji se organizuju u ovim objektima izdvajaju se: proslava Dana općine, promocije i poneka dječija predstava, proslava Dana Osnovne škole, manifestacija „Ustikoljansko ljeto“, sajam poljoprivrednih proizvoda, organizacija predizbornih skupova političkih subjekata i dr. KUD „Polet“ iz Ustikoline radi na očuvanju tradicije, pjesama, igara i folklornog stvaralaštva koje je bilo prepoznatljivo kao takvo i redovni su učesnici svih kulturnih dešavanja na području općine. Najznačajniji kulturni događaj na teritoriji općine Foča u FBiH jeste manifestacija „Ustikoljansko ljeto“ koja se održava svake godine i obuhvata aktivnosti iz oblasti kulture, sporta i turizma. Na području općine postoji nogometni klub „Kolina“. Pored nogometa dugu tradiciju ima i sportski ribolov. Bogatstvo rijeke Drine velikim brojem ribljih vrsta još od davnina je privlačilo zaljubljenike u ribolov. Danas na području Općine postoji aktivno sportsko-ribolovno društvo „Halil Sofradžija“ za seniore, juniore i pionire. Aktivno je Lovačko društvo „Grebak“, Klub atletike Izviđačkog odreda „Stolac“. Od posebnog su značaja tradicionalne manifestacije, kao npr „Sajam zdravstveno ispravne hrane“, već pomenuto „Ustikoljansko ljeto“, koje privlače domaće i strane posjetioce.

Na području općine Foča u FBiH postoje četiri nacionalna spomenika BiH koji se kao takvi nalaze pod zaštitom države, a to su: Rimski most na Kožetinu, Modro polje-historijsko područje, Zebina šuma-historijsko područje, te grobljanska cjelina na Presjeci. U Ustikolini je izgrađena i prva džamija u Bosni, Turhan-Eminbegova džamija, koja je u posljednjem ratu porušena do temelja, ali pomovo obnovljena²³.

Pale u FBiH svoje sportske i kulturne aktivnosti manifestuje putem JP „Kulturno informativni centar“ d.o.o. Prača (KIC Prača) koji je javni prostor i gdje ljudi mogu da pristupe uslugama i informacijama, da se druže, umrežavaju i međusobno sarađuju, učestvuju u donošenju odluka, uče i stiču vještine, organiziraju proslave i zabave, te koriste prilike za društveni, kulturni i lični napredak, kao i za građanski aktivizam.

U svrhu gore navedenog organizuju se različite manifestacije kulturnog zabavnog karaktera i obilježavanja značajnih datuma u općini. Jedna od najznačajnijih manifestacija je „Pračansko ljeto“ koje se organizuje svake godine u mjesecu julu i avgustu, te se finansira iz donatorskih sredstava pod pokroviteljstvom općine Pale u FBiH. U okviru JP KIC Prača djeluje radio „Prača“ sa 5 zaposlenih, lokalna radio stanica, koja djeluje na prostoru BPK i šire. Na području općine Pale u FBiH egzistiraju sljedeći sportski klubovi, odnosno udruženja i to: Fudbalski klub „Jahorina“ Prača; Karate klub „Mali“ Prača; Sportsko-ribolovno društvo „Toplik“ Prača. U općini je aktivno Lovačko društvo „Dr. Zahid Čaušević“ Prača; Udruženje demobilisanih boraca AR BiH; Udruženje mladih općine Pale; općinska organizacija „Merhamet“ Prača; Udruženje žena za ruralni razvoj općine Pale u FBiH; Crveni križ; Udruženje penzionera²⁴.

²³ Strategija razvoja Foča u FBiH 2021 - 2027

²⁴ Strategija razvoja općine Pale u FBiH 2021 - 2027

7.3. Karakteristike poljoprivrede i strateška opredjeljenja

Pristupi poljoprivredi i ruralnom razvoju

Razlozi i pristup za izradu Strategije ruralnog razvoja temelje se na promjeni, ili ublažavanju nepovoljnog ambijenta i procesa koji su prisutni u ruralnim područjima dominantno u općinama: Foča u FBiH i Pale u FBiH i dijelom u gradu Goražde. U tom kontekstu neophodno je definisati ciljeve, načela i strateške ruralne programe, utemeljene na viziji usmjerenoj prema održivom razvoju života seoskih prostora, zasnovanom na zaštiti i korištenju prirodnih resursa, tržišta, zdravstveno ispravne hrane, jačanja ruralnih zajednica, očuvanju biodiverziteta i demografskoj stabilnosti.

Proizvodna i tržišna opredijeljenost ruralnog prostora ostvariva je samo podsticanjem ekonomske konkurentnosti, do koje se može doći: aktiviranjem dijela resursa za određeni odabir proizvodnji, koji može putem projektnih aktivnosti doći do određene održive vrijednosti, uvođenjem moderne tehnologije za određene proizvodnje, ali i tradicionalnom proizvodnjom i brendiranjem, te prihvatanjem marketinga kao koncepta poslovnog ponašanja. Dakle, navedeni aspekti ukazuju na činjenicu da je ruralni razvoj sistemski dio ukupnog razvoja i do njega se može doći razvojnom podrškom unutar domaćeg privrednog i političkog ambijenta i snagom ruralnih aktivnosti.

Da bi se detaljno utvrdili uslovi života ruralnih područja općina Foča u FBiH i Pale u FBiH i djela ruralnog prostora u gradu Goražde, bilo je neophodno analizirati i utvrditi postojeću situaciju, te u skladu sa potrebama postaviti ciljeve, mjere i definisati moguće i objektivne programske mogućnosti, primarno u aspektima poljoprivrede, turizma i šumarstva u cilju modernizacije, ali i tradicionalnih vrijednosti u proizvodnji hrane, različitim atrakcijama i atraktivnostima, te utvrditi investicijske potrebe za neophodnom ruralnom infrastrukturom.

Izbor scenarija

Strategija ruralnog razvoja BPK Goražde uvažava sve elemente i postojeću stvarnost u strateškim proizvodnim orijentacijama, uslovljene prije svega, agroekološkim uvjetima i pogodnostima za različite koncepte proizvodnje, konfiguraciju područja, nivo razvijenosti, polivalentne karakteristike sela i dr. U scenariju analize, polazilo se od stajališta, da velika odstupanja i promjene u transformaciji seoskih područja nisu moguća u kratkim vremenskim periodima.

Ciljeve, postavljene strategijom, nastojimo postići pravilnim izborom između dva moguća scenarija:

- da se koriste svi raspoloživi prirodni i drugi resursi u BPK Goražde,
- ili
- da se fokusiramo na onaj njihov dio kojeg je objektivno moguće putem odgovarajućih projekata pretvoriti u sigurne isplative vrijednosti.

Iz razloga koje nije potrebno posebno obrazlagati, realan izbor priznaje kao ispravnu samo drugu mogućnost. To znači da će odgovarajući dio kapaciteta (resursa) ostati izvan aktivnog tretmana i biti rezervisan za kasnija bolja vremena. U predviđanju buduće proizvodnje, korišten je metod scenarijske analize, pri čemu su posmatrana dva moguća scenarija: pesimistički i optimistički scenarij.

Pesimistički scenarij polazi od sljedećih pretpostavki:

- prihvatati tezu da je ruralno područje samo zavisno od poljoprivrede i šumarstva, a da se njegova polivalentna uloga zanemaruje,
- stagnacija budžetske podrške ruralnom razvoju od strane BPK Gorazde i FBiH.

Optimistički scenarij temelji se na pretpostavkama:

- opredjeljenje za realizaciju većeg dijela strateških ciljeva.
- spremnost za podrške na nivou BPK Gorazde, za ubrzanije i obimnije investiranje u ruralni razvoj, svakako i očekivano korištenje pretpostupnih i drugih fondova.

U proizvodnom smislu, strateška opredjeljenja su u većem obimu fokusirana na proizvode koji već postoje ili obećavaju veću robnost, uglavnom na konceptu organske i integralne proizvodnje hrane.

Metodologija kreiranja strategije

Strategija ruralnog razvoja BPK Gorazde nije uzeta kao plan, projekcija, prognoza, bliže ili dalje predviđanje. Ona je rađena kao definisanje mogućnosti i glavnih ciljeva razvoja u skladu sa postojećim resursima i drugim bitnim potencijalima. U izradi strategije primijenjeni su sljedeći metodski pristupi:

- pristup „odozdo prema gore“, čime su uključene interesne grupe i pojedinci.
- definisanje institucionalnog ambijenta za prihvatanje i provedbu zacrtanih ciljeva i politike (kreiranje javne politike, implementacija, kontrola i vrednovanje).

Pri metodološkom pristupu provedeni su postupci direktnih snimanja na terenu općina Foča u FBiH i Pale u FBiH i grada Gorazde, te definisani ciljevi za period 2024 – 2028 godina. To je učinjeno kroz direktne kontakte po Mjesnim zajednicama općinama i gradu Gorazdu sa ekspertima iz različitih oblasti.

Ciljevi i mjere poljoprivrednog i ruralnog razvoja BPK Gorazde

Strateški ciljevi i usmjerenja ruralnog razvoja područja BPK Gorazde trebalo bi, da u značajnijoj mjeri doprinose porastu postojećih uslužnih djelatnosti u sektorima integralnog ruralnog razvoja, valorizaciji datog područja i razvoja mikro poduzetništva u korist, prije svega, održivog života na selu. Predložena strateška rješenja ruralnog razvoja treba da šire mreže usluga i jačaju kapacitete institucija, pravnih i fizičkih lica koji su angažovani u sektoru ruralnog razvoja, očuvanju okoliša, promociji turizma i u ukupnoj teritorijalnoj valorizaciji. U tom kontekstu su prepoznati i predloženi, specifični ciljevi i modeli razvoja koji vode jačanju lokalnog ekonomskog, okolišnog i socijalnog

aspekta života ljudi na selu. Na taj način su preporučene smjernice za budući razvoj ruralnih područja BPK Goražde i implementacijom Strategije, očekivati je konačno poboljšanje opštih uslova života i efikasnije korištenje resursa. Primarni strateški ciljevi mogu se ostvariti samo sinergijom različitih ruralnih aktivnosti, od kojih u prvom redu ističemo: poljoprivredu, šumarstvo i turizam, a prateće mjere odnositi će se na upravljanje društvenim i prirodnim resursima. Glavni pravci poboljšanja životnih uslova na selu mogu se ostvariti mjerama:

- **Efikasna koordinacija u sektoru poljoprivrede**, jačanjem partnerstva vladinog i nevladinog sektora, koordinacije u odlučivanju, diverzifikaciji proizvodnje, poboljšanju infrastrukture, primjeni novih tehničko – tehnoloških rješenja i drugim mjerama koje bi doprinosile opstanak ljudi na selu.
- **Povećanje ruralnih prihoda** putem proizvodne vrijednosti, različite ponude, većeg standardizovanog kvaliteta proizvoda, većim finansijskim imputom. Ovom mjerom povećava se konkurentnost, siguran plasman proizvoda i veća tržišna ponuda. Ovo je moguće postići horizontalnim i vertikalnim unrežavanjem, klasterima i drugim zajedničkim aktivnostima (brendiranjem, oznakom porijekla, geografskom oznakom i td.), posebno jakom vezom trgovačkih lanaca, fer trgovinom, ravnomjernom i pravednom raspodjelom profita, sistemom organske i integralne proizvodnje.
- **Znanje i kompetencije za razvoj poljoprivrede, šumarstva i turizma** u skladu s strategijom istraživanja, razvoja, inovacija, razviti novu strategiju za poboljšanje savjetodavnih aktivnosti u ruralnim sredinama, jačanje veza između istraživanja i obrazovanja, veće učešće u programskim aktivnostima uključivanjem u međunarodno istraživačko područje (IPARD i druge EU programe). U većoj mjeri baviti se primjenskim istraživanjima, a egzaktna istraživanja ostaviti za bolja vremena (ona su skupa i za najrazvijenije zemlje).
- **Ruralna infrastruktura** je primarna strateška mjera za progres ruralnih područja. Teško je očekivati bilo kakav progres i opstanak ljudi na selu ako nema adekvatne infrastrukture (putne mreže, elektrifikacije, vodo snadbijevanja, kanalizacije i sl.). U tom kontekstu neophodno je javno i privatno partnerstvo. Za svako ozbiljnije tržište neophodna je kvalitetna infrastruktura (skladišta, hladnjače, sušare, putevi, transportna sredstva i dr.).
- **Rast prihoda diverzifikacijom djelatnosti** osnovni je cilj mjere koja podrazumijeva stvaranje preduvjeta za razvoj novih privrednih aktivnosti u ruralnim područjima.

Dakle, pored primarne poljoprivredne proizvodnje, šumarstva i tržišta potrebno je raditi na stvaranju preduslova za rast i razvoj porodičnih poljoprivrednih gazdinstva. Navedeni strateški ciljevi mogli bi se ostvariti ozbiljnim poticajem razvoja i sinergijom između poljoprivrede, turizma i šumarstva kao glavnih pokretača ruralnog razvoja BPK Goražde, a prateće mjere odnosile bi se na upravljanje ukupnim aktivnostima, resursom i finansijskim imputom, pojedinačnim predloženim projektima. U realizaciji ruralnog razvoja BPK Goražde primarno bi bilo učešće: Ministarstva za privredu, Ministarstva za

obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport, Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice, Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline.

Primarni ciljevi:

- poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima održivim, konkurentnim i dinamičnim razvojem sektora poljoprivrede, turizma i šumarstva;
- održivi modeli zapošljavanja i podrške stanovništvu na selu – primarno je stvoriti održive životne uslove i zaustaviti depopulaciju ruralnih područja;
- obezbjeđenje finansijskog imputa kroz različite vidove privređivanja za siguran i stabilan život ruralnog stanovništva;
- proizvodnja standardizirane (certificirane) zdravstveno ispravne hrane u sistemu organske i integralne proizvodnje;
- jačanje lokalnih ruralnih zajednica, vertikalno i horizontalno umrežavanje;
- očuvanje ruralne kulturne baštine i razvijanje njenih vrijednosti kao održivog ekonomskog i društvenog resursa, čineći ga dostupnim javnosti;
- kvantitativna i kvalitativna zaštita i održivo korištenje prirodnih resursa.

Mjere za realizaciju ciljeva:

- efikasnom koordinacijom u sektoru poljoprivrede, šumarstva i turizma;
- povećanjem ruralnih prihoda kroz različite aktivnosti;
- podizanjem nivoa znanja i kompetencija za razvoj poljoprivrede i turizma;
- efikasnijim mjerama za razvoj ruralne infrastrukture;
- diverzifikacijom djelatnosti i rastom vlastitih prihoda;
- većim angažmanom ljudskih potencijala, izvršne vlasti, i uopšte većim
- finansijskim imputom ruralnim aktivnostima;
- osavremenjavanjem različitih vidova djelatnosti, ali i tradiciji, običajima, seoskim atrakcijama i atraktivnostima, svakako i kulturnoj baštini;
- unaprjeđenje tržišnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kroz povećanje dodane vrijednosti, poboljšanje standarda kvaliteta i sigurnosti, brendiranje i jačanje veza unutar lanaca vrijednosti;
- održivim upravljanjem resursom: zemljištem, šumama, hidropotencijalima, turističkim destinacijama i uopće okolišom.

Poljoprivreda u funkciji ruralnog razvoja

Za navedene aspekte potrebna je saradnja i partnerstvo, na svim nivoima u kojem mjesne zajednice (lokalno stanovništvo), općine i BPK Goražde trebaju skupa razvijati i promovisati razvoj seoskih naselja na osnovu uzajamnog interesa i solidarnosti. LEADER pristup i metodologija zasnovana na njegovom principu trebali bi u opredjeljenjima biti primarna, posebno u startnim analizama i aktivnostima koji se odnose na aspekt poljoprivrede.

Okviri, mjere i ciljevi poljoprivredne politike ruralnih područja

Poljoprivredna politika na svim nivoima države, pa prema tome i na BPK Goražde povezana je sa ukupnim društvenim zbivanjima. Uvođenjem tržišnih principa i izgradnja tržišnih atributa svakako da imaju utjecaj na sektor agrara kao najosjetljivije grane privrede. To svakako, zahtijeva novo definisanje i uloge poljoprivrede, posebno na ruralnom području Foča u FBiH i Pale u FBiH.

Strategiju razvoja ruralnih područja, poljoprivrede kao osnovne seoske djelatnosti neophodno je provoditi u sljedećim pravcima:

- uvažavati specifičnosti općina, u smislu opredjelenja prema poljoprivrednoj proizvodnji,
- podizati konkurentnost onih proizvodnji koje su prilagođene postojećim agroekološkim uslovima i koje daju sigurnu vrijednost i koje su tržišno orjentisane,
- razvijati sve kompatibilne djelatnosti sa poljoprivredom koje će zaustaviti (makar i ublažiti) deagrarizaciju i depopulaciju ruralnih područja (pražnjenje sela).

Ovakav tempo razvoja nije moguće riješiti samo politikom poljoprivrede ruralnih područja. To trebaju biti sinhronizovane aktivnosti sa drugim privrednim segmentima. Poljoprivredno gazdinstvo u BPK Goražde zbog loše startne pozicije nije danas konkurentno većini poljoprivrednih prostora.

Bez obzira na veliki broj ograničenja u BPK Goražde od primarnog značaja je provesti radikalna prestruktuiranja u sektoru poljoprivrede. Koliko će biti uspješna revitalizacija ruralnog područja, posebno općina: Pale u FBiH i Foča u FBiH u najvećoj mjeri zavisi u kojoj mjeri ćemo provesti prestruktuiranja u poljoprivredi, šumarstvu i turizmu, odnosno u kojoj ćemo mjeri implementirati strateške ciljeve i prijedloge iz ove Strategije.

Reformski ciljevi poljoprivrede i ruralne agrarne politike

Reformu ruralne agrarne politike treba strateški usmjeriti prema:

- stvaranju uslova u ruralnim sredinama kojima će se potrošačima osigurati odgovarajuća i stabilna ponuda poljoprivrednih proizvoda u skladu sa njihovim zahtjevima, posebno u pogledu cijene i kvaliteta, te zdravstvene ispravnosti proizvoda,
- povećanju i unapređenju poljoprivredne proizvodnje ruralnog područja s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem (posebno turističkom aspektu) i inozemnom tržištu,
- osiguranju stabilnog poljoprivrednog dohotka i omogućavanju adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođača ruralnih područja,
- tehničko-tehnološkom unapređenju sektora poljoprivrede,

- racionalnim korištenjem i očuvanjem prirodnih resursa, zaštiti okoline i praktikovanju sistema integralne i organske poljoprivrede,
- ukupanim razvojem i očuvanjem ruralnih područja, kao i očuvanjem tradicionalnih ruralnih vrijednosti.

Mjere poljoprivredne politike su one kojima se ostvaruju ciljevi, a koje se donose na državnom, federalnom, kantonalnom i općinskom nivou. Mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno će se prilagođavati na svim nivoima vlasti u cilju usklađivanja sa vrstama i mjerama u EU. S obzirom na područje djelovanja (ruralna područja) mjere poljoprivredne politike trebale bi se zasnivati na: tržišno-cjenovnoj politici; strukturnoj politici; zemljišnoj politici, novčanoj podršci u poljoprivredi i uopće ruralnim aktivnostima.

Mjere poljoprivredne politike trebaju biti međusobno usklađene i trebaju se provoditi prema principima neutralnosti i ravnopravnosti. Jedna od najvažnijih mjera u reformi agrarne politike od općine, preko kantona do nivoa FBiH koju bi trebalo poštovati i u BPK Goražde je postepena izgradnja sistema integrisane politike ruralnog razvoja (posebno preko Fonda za ruralni razvoj koga u prioritetu predlažemo za uspostavljanje), koja se treba postepeno harmonizirati sa principima EU. Ova politika ima tri strateška temelja cilja:

- podizanje konkurentnosti kroz različite vidove podrške primarnoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji.
- podrške specifičnim proizvodnjama „geografskom porijeklu“, i „brendovima“
 - ✦ U Goraždu je DRINA makro „Brend“
 - ✦ U Goraždu je „Voćarstvo“ Brend
 - ✦ U Goraždu ima osnova da Brend bude „Okoliš sa atrakcijama i atraktivnostima“ (Hipoteke brendova se teško ostvaruju, ali se lahko gube???).
- Podrška razvoju turizma

Koncept održivog razvoja poljoprivrede ruralnih sredina

Efikasne odgovore za dugoročno rješavanje postojećih problema ne daju niti neoliberalni niti protekcionistički koncept agrarne politike. Stoga, ova Strategija predlaže koncept održivog razvoja poljoprivrede ruralnih sredina. Cilj ovog koncepta je održavanje multifunkcionalne uloge poljoprivrede i modernizacija pojedinih segmenata radi realizacije i bržeg prilagođavanja u prihvatanju i uopće poimanju ruralne poljoprivrede (pravilo je da općine i kantoni koji u svojim okvirima brže prestrukturiraju sektor agrara prema EU konceptu, bez obzira na veliku ovisnost o većim nivoima vlasti, imaju šansu za bržu njenu revitalizaciju i konzistentnost, podpomognuti finansijskim imputom). Koncept održivog razvoja direktno se veže za upravljanje prirodnim resursima na način koji osigurava njihove reproduktivne sposobnosti. Strategija razvoja ruralnih područja BPK Goražde upravo promovise koncept održivog

razvoja poljoprivrede, a nikako rješavanje postojećih problema irelevantnim i „ad hoc“ metodama.

Tržišno-cjenovna i strukturna politika poljoprivrede

Tržište poljoprivrednih proizvoda ima karakter institucionalne neuređenosti, prije svega, usljed veoma komplikovane procedure u dogovorima i provedbi. Nedovoljno efikasne institucije, slaba zaštita, birokratizirani postupci i neefikasna administracija glavne su odlike domaćeg poljoprivrednog ambijenta.

PREPORUKE:

Cijenimo da bi formiranje kantonalnih rezervi (BPK Goražde do perioda 2028 g.) za poljoprivredne proizvode snažno povećale primarnu proizvodnju i preradu, u velikoj mjeri angažovale različite starosne i spolne strukture stanovništva na selu, osigurale i stabilizirale cijene (otkup viška poljoprivrednih proizvoda bio bi motiv za proizvodnju – motiv za održivi život na selu, ali i mjera da se zaustavi divljanje sa cijenama nekih proizvoda iz vana, često i sumnjivog kvaliteta – hemizirana koji se usljed nedostatka proizvoda iznose na tržište po većim cijenama). Plasiranjem otkupljenih proizvoda iz rezervi BPK Goražde stabilizirala bi se tržišna cijena, u najvećoj mjeri stabiliziro bi se život na selu.

PRIJEDLOG PROGRESA ZA RURALNA PODRUČJA BPK GORAŽDE

Ugovoriti proizvodnju proizvoda za koji nije potreban režim posebnog čuvanja – rashladni kapaciteti, već obično skladište (krompir, luk, kupus, mrkva, cvekla, peršun i sl.). Otkupiti proizvode za sindikalne organizacije uključujući i preradevine od voća, dio proizvoda na tržište. Efekti će se mjeriti u zaposlenosti ljudi na selu, u većoj proizvodnji, u pratećim aktivnostima posebno u aspektima turizma (proizvodnju zasnivati na ekološkim i integralnim principima).

U okviru tržišno-cjenovne politike najvažnije su mjere za stabilizaciju tržišta i mjere direktne budžetske podrške. Strukturna politika podrazumijeva mjere koje za krajnji cilj imaju promjenu agrarne strukture, radi prilagođavanja sektora nadolazećim integracijama i nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. U područjima BPK Goražde, posebno u općinama: Foča u FBiH i Pale u FBiH neophodno je provesti specifične, određene, mjere strukturne politike, prije svega:

- investicije u ruralnim sredinama prema navedenim strateškim opredjeljenjima radi promjene agrarne strukture (prilagođene održivoj proizvodnji, turističkoj ponudi i dr. – održivom opstanku na selu),
- podrške za marketinšku pripremu proizvoda i preradevina za tržište (nema rejtinga proizvodu bez marketinga),
- razvoj specifičnih poljoprivrednih proizvodnji, na principima „kućne radinosti“ i obrta (neopravdano je malo ovakvih subjekata u BPK Goražde, posebno ako se uzme

- u obzir bogastvo autohtonih voćnih vrsta i mogućnost prerađevina od istih, kao i djevičanski čistog područja u općinama: Pale i Foča u FBiH.),
- o podrška stvaranju organizacija proizvođača zadruga i udruženja (samo ako su servisi poljoprivrednicima, nikako tamburaška društva kojih je inače na pretek).
 - o podrška stručnom osposobljavanju poljoprivrednika za specifične proizvodnje, za tržišnu utakmicu (nedostaje efikasna stručna poljoprivredna služba u BPK Goražde – administrativna je vrlo efikasna. Međutim, to nije dovoljno za progres poljoprivrede ni ruralnih sredina.
 - o Neophodno je formirati „Poljoprivrednu savjetodavnu stručnu službu“ – odvojiti je od administracije koju mogu i manje kvalifikovana lica obavljati.
 - o **PRIORITETNO OBAVITI PRIJEM DVA (2) AGRONOMA (biljna i animalna proizvodnja kako bi bili u službi stručnih savjetodavaca direktno na terenu „servis poljoprivrednim proizvođačima“)**

PREPORUKE:

Strategija ruralnih područja u ovom dokumentu podržava onu proizvodnu strukturu koju će shodno svojim interesima oblikovati komercijalna gospodarstva koja osiguravaju snažnije upošljavanje profit, održivost i opstanak ljudi na selu (to je jedino moguće postići u BPK Goražde po modelu ugovaranja proizvodnje od strane BPK Goražde – (vidjeti predhodno obrazloženje). Stvaranje takvih gospodarstava (sa ugovorenom proizvodnjom) treba prihvatiti kao proces, u kojem će svoje šanse imati i mala seoska - porodična imanja, ukoliko pokažu spremnost za organizovano objedinjavanje putem udruženja i zadruga. Proizvođače sa proizvodnjom koja je po obimu ispod svih kriterija rentabilnosti, bez spremnosti za organizovanje, prepustiti vlastitom snalaženju. Dakle, neophodno da se proizvođači fokusiraju na zajedničke organizirane principe, u kome im treba pomoći stručna služba.

Zadatke iz navedene oblasti stručno i organizaciono povjeriti dvojici agronoma potencijalnih uposlenika u savjetodavnu službu.

Zemljišni resursi

Zemljište je analizirano u kontekstu njegove primarne funkcije, koja se odnosi na proizvodnju hrane i sirovina. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u BPK Goražde po stanovniku dolazi 0,59 ha ukupnog poljoprivrednog zemljišta, dok je obradivog 0,41 ha što je iznad prosjeka u FBiH.

Tab. br.19. Površine različitih kategorija zemljišta BPK Goražde

	G.Goražde	Foča FBiH	Pale FBiH	UKUPNO	%
Poljop. zemljištete	8.009,40	6.957,86	2.560,75	17.527,99	34,4
Šumsko zemljište	15.403,37	10.158,70	6.394,28	31.956,35	62,8
Izgrađeno zemljište	667,87	131,73	47,34	846,90	1,7
VIII kategorija tla	80,94	177,49	273,45	527,30	1,0
UKUPNO	24.161,58	17.425,78	9.275,86	50.858,54	100

Graf. br. 1. Površine različitih kategorija zemljišta BPK Goražde

Površine poljoprivrednog zemljišta iznosi 17.527,99 ha, odnosno 34,4% od ukupne površine BPK Goražde. Poljoprivredno zemljište se već duže vrijeme ne koristi kao glavni resurs u poljoprivrednoj proizvodnji, tako da je u velikoj mjeri neobrađeno i zapušteno. U strukturu poljoprivrednog zemljišta od ukupno 218,74 km², na oranice, vrtove, voćnjake, livade otpada 153,3 km² (30,38%) i pašnjake 65,44km² (12,97%) od ukupne površine kantona. Veći dio poljoprivrednih površina odnosi se na oranice i vrtove (6.856 ha), zatim pašnjake (2.974 ha), livade (2.633 ha), voćnjake (1.074 ha), šumsko zemljište (31.956,35 ha) i izgrađeno i neplodno zemljište (1.695 ha

Tab. br. 20. Površine katastarskih kultura BPK Goražde

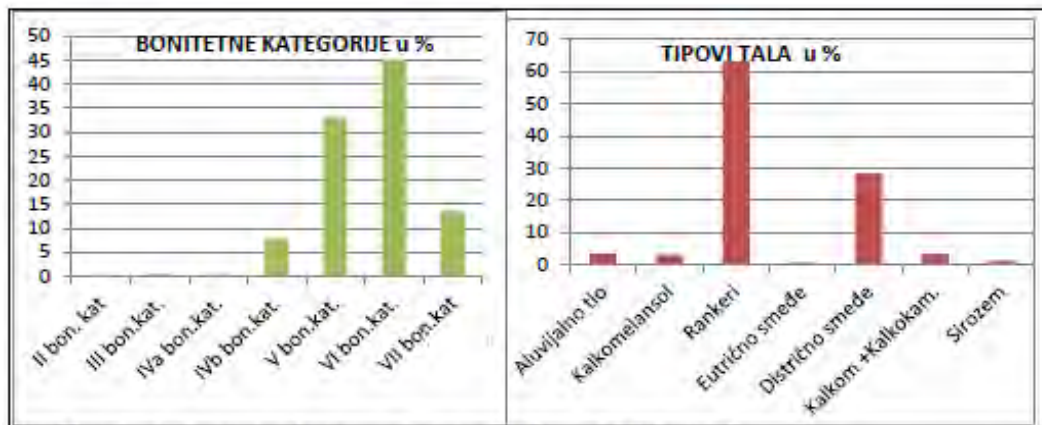
Katastarska kultura	Površina/ha	Učešće u %
Oranica i vrt	6.856	39,12
Voćnjak	1.074	6,12
Livada	2.633	15,02
Pašnjak	2.974	16,97
Ruderalna staništa (neobrađeno)	3.991	22,77
Ukupno poljoprivredno	17.528	100

Graf. br. 2. Površine različitih usjeva BPK Goražde

Tabela br. 21. Bonitetne kategorije i tipovi zemljišta

Bonitetna kategorija	Površina/ ha	%	Tipovi tla	Površ. ha	%
II bonitetna kategorija	27.95	0.23	Aluvijalno tlo	1.564	3,4
III bonitetna kategorija	55.17	0.45	Kalkomelansol	1.407,2	3,1
IVa bonitetna kategorija	39.34	0,32	Rankeri	28.619,7	63,13
IVb bonitetna kategorija	935.12	7,77	Eutrično smeđe	254,1	0,56
V bonitetna kategorija	3.969.44	33,0	Distrično smeđe	12.845,4	28,35
VI bonitetna kategorija	5.377.98	45,0	Kalkom +Kalkokam	1.534,85	3,38
VII bonitetna kategorija	1.630.25	13,5	Sirozem	569,9	1,25
Ukupno	12.035,25	100,00		45.331	100,00

Grafikon br.3. Bonitetne kategorije i tipova tala na BPK Goražde

Zabrinjava činjenica da je 3.991 ha neobrađenog (ruderalnog) zemljišta koji bi mogao biti u proizvodnoj funkciji. Privatna domaćinstva karakteriše usitnjenost posjeda, od kojih 46% čine posjedi do 1 ha i 26,3% posjedi od 1 do 3 ha, a zatim 9,2% su posjedu od 3 do 5 ha i 18,5% posjedi preko 5 ha. Tipovi tala i bonitetne kategorije zemljišta BPK Goražde jako su heterogena, različitih geografskih rasprostranjenja i površina. Dominira VI bonitetna kategorija sa površinom od 5.377,98 ha, zatim V bonitetna kategorija sa 3.969,44 ha, dok je u najmanjoj površini poljoprivrednog zemljišta zastupljenog u II kategorija sa površinom od 27,95 ha. I-a bonitetna kategorija nije zastupljena na BPK Goražde²⁵.

²⁵ Federalni savod za agrpedologiju

ZEMLJIŠTA BPK GORAŽDE – OSOBINE – KATEGORIJE – LOKALITETI		
Tipovi zemljišta BPK Goražde	Bonitetne kategorije PREPORUKE	Lokalizeti BPK Goražde
Sirozem- Kamenjar 	Nastaju erozijom i jako su plitka zemljišta. Po plodnosti su jako loša. Mogu se kultivisati unošenjem stajnjaka. Sedme VII su bonitetne kategorije. PREPORUKA Pogodna su za uzgoj šumskih vrsta, za različite turističke aktivnosti.	Grad Goražde: Nije identifikovan u Gradu Goraždu Foča u FBiH: Nije identifikovan u Foči u FBiH Pale u FBiH: Uz rijeku Praču i mjesto Melac.
Rendzina 	Rendzine su prisutne u brdsko planinskom području. To su umjereno vlažna do vlažna staništa. Rahla su tla zbog ilovasto pjestovitog teksturnog sastava. PREPORUKA: Pogodna su na manjim nagibima za uzgoj heljde, spelte raži i krompira, za voćnjake i prirodne pašnjake.	Grad Goražde: Uz rijeke: Drinu, Černicu i Susicu, dio Osanice. Foča FBiH: Radojevići, Gujačice, Bratovčići, Rašovića ravan, Mjehovina. Pale FBiH: Vražalice, Prporište, Turkovići, Reuovice i Vučija Brda.
Ranker 	Uglavnom su kisela, srednje humozna. Plitka su i pretežno skeletoidna - pjeskovite ilovače i ilovače. Pete su i šeste (V i VI) bonitetne kategorije. PREPORUKA: Rankeri nisu za intenzivnu biljnu proizvodnju. Na njima se može uspješno uzgajati heljda, raž i krompir.	Grad Goražde: Uz Drinu, Osanicu, Odskeu, kod Rasadnika, Zupčića. Foča FBiH: Osanica, Čurovići, Modro polje. Pale FBiH: Nalazi se: Uz dolinu rijeke Prače.
Kalkokambisol 	Plitka su do srednje duboka. Blago kisela do srednje alkalična, ilovasta, humozna. Četvrte i pete (V pa i Ivb) bonitetne kategorije. PREPORUKE: Pogodna su za većinu ratarskih i voćarskih kultura. Na većim n.v. koristiti ih za žitarice, krompir, livade i pašnjake.	Grad Goražde: Istočno uz Drinu od Vitkovica do Goražda, Batkovića, Glamoču, Gujačicama, Barama Zupčićima. Foča FBiH: Veći dio općine. Pale FBiH: Vražalice, Ravan, Paljike.

Kalkokambisol 	Pretežno su ilovasta tla, uglavnom su blago kisela do blago alkalna. Srednje duboka do duboka tla. Na ovakvim zemljištima obično je IVb bonitetna kategoriju. PREPORUKE: Intenzivnu proizvodnju voćnih vrsta, krmnih, ratarskih i povrtnih kultura. Preporučujemo zimsku osnovnu obradu.	Grad Goražde: Manjom površinom u: Baranama, i Zupčićima, dolina rijeke Čemernice i Susice. Foča FBiH: Nalazi se u: Rašovića ravan i Stojkovićima. Pale FBiH: Desna strana Prače, Vražalicama i Renovici.
Distrični kambisol 	Razvijaju se isključivo na kiselim stijenama, duboka, bez skeleta i ilovaste teksture. Obično je IVb bonitetna kategoriju. PREPORUKE: Uzgajati intenzivno voćne, povrtna i ratarske kulture od Foče FBiH do Mrdovića (uz Drinu) i Grada Goražda od Vitkovića do Kazagića.	Grad Goražde: Batkovići, Zupčić, Bare, Ozrenovići, Ginjašići, Glamoč. Foča FBiH: Nalazi se u: Bratovići, Rašovića ravan, i manji dio Stojkovića. Pale FBiH: Dio na desnoj strani Prače, dio Prporišta, i Turkoviti.
Aluvijalno tlo 	Formiraju se u dolinama rijeka. Najčešće su to vrlo duboka plodna zemljišta, sa čestim povremenim plavljenjem. Obično su III pa i II bonitetna kategorija. PREPORUKE: Ova zemljišta su pogodna za intenzivnu proizvodnju svih biljnih vrsta (ratarske, voćarske, povrtna).	Grad Goražde: Uz Drinu, manje površine u: Seliste, Vinarić, Zupčići. Foča FBiH: Manje površine uz Drinu, Cvilin, Mrdelići, Modro polje. Pale FBiH: Uglavnom se javljaju duž doline rijeke Prače.

Prikaz br. 1. Tipovi zemljišta, bonitetne kategorije i rasprostranjenost²⁶

Karakteristike poljoprivrede BPK Goražde

Poljoprivreda BPK Goražde nije nikada u značajnoj mjeri imala veliki udjel u BDP. To nije isključivo zbog progressa u industrijskom aspektu, već što je i onako mala podrška poljoprivredi uglavnom usmjeravana u tekuću proizvodnju (pretežno prirodnoj neorganiziranoj proizvodnji), a malo ili skoro nikako kapitalnim – razvojnim investicijama. To je razlog što imamo mali broj robnih – komercijalnih poljoprivrednih gospodarstava i registriranih pravnih poljoprivrednih i prerađivačkih subjekata. Na privredni aspekt Bosansko-podrinjskog kantona Goražde u segmentu poljoprivrede u najvećoj mjeri utiče i odnos Federacije BiH, prije svega u pogledu uspostavljenog sistema finansijske podrške i usaglašavanja postojanja poljoprivrednoj proizvodnji. BPK Goražde se kao i drugi kantoni u FBiH prilagodio zajedničkoj agrarnoj politici na principima podrške finansijskom imputu temeljenom na:

²⁶ Federalni zavod za agropedologiju

- direktnim plaćanjima i tržišnoj intervenciji (mjere koje direktno ili indirektno podržavaju dohodak u poljoprivredi, a imaju manji ili veći uticaj na tržišne cijene – direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima po jedinici površine i po grlu),
- ruralni razvoj (finansijski imput ruralnom razvoju sa nivoa FBiH bio je sporadičan, posljednjih godina izostavljen iz sistema postićaja, pa opet uveden i nedovoljan, na što ukazuje i jedan od dokaza nekonzistentne agrarne politike na nivou FBiH).

U kontekstu proizvodnosti po jedinici površine i produktivnosti po grlu BPK Goražde je manje ili više u prosjecima u FBiH. To je svakako rezultat i karakteristika resursa, a generalno niski prinosi i produktivnost je svakako i rezultat otežanih uslova privređivanja koji je karakterističan za poljoprivredu prostora BPK Goražde. Drugi razlog je eksterno nizak tehničko – tehnološki nivo poljoprivredne proizvodnje koji se oslanja na povećano učešće fizičkog rada. Niskoj proizvodnosti i produktivnosti svakako doprinosi i nizak nivo razvijenosti prehrambeno – prerađivačke industrije. U navedenim okolnostima koji su dominantni i za BPK Goražde poljoprivredni proizvođači su najugroženiji dio populacije sa izraženom staračkom strukturom, devastiranim ruralnim područjem i odlivom mlađe radne snage sa sela „pražnje sela“.

Na osnovu uvida u podatke o broju RPG i klijenata, njihovog obima proizvodnje vidljivo je da su poljoprivredna gazdinstva na Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde znatno usitnjena, što predstavlja ograničavajući segment za robnom biljnom i animalnom proizvodnjom. Usitnjavanje zemljišta i njegovo prevođenje u nepoljoprivredne svrhe je na sceni i predstavlja najozbiljniji problem u zemljišnoj politici. Dakle, pljoprivreda u BPK Goražde se susreće sa problemima usitnjene zemljišne vlasničke strukture, niskog nivoa tehničko – tehnološke opremljenosti, nedostatak specijalizacije proizvodnje, niske produktivnosti, loše organizovanosti, niskog nivoa znanja, općeg poljoprivrednog siromaštva, ali ne i beznađenosti.

Osvrt na biljnu proizvodnju

U BPK Goražde biljna proizvodnja je heterogena i nema robne (komercijalne) dominacije, sa manjim izuzetima. U općem poimanju (bez dubljih analiza i detaljnih saznanja) stiče se utisak da u velikoj mjeri dominira voćarska proizvodnja iako BPK Goražde tradicionalno nosi taj epitet, svakako i teritorijalni "brend". Na žalost, taj voćarski progres je prema analizama ekspertne grupe djelimično usporen. Većina poljoprivrednih domaćinstva nisu vezana za tržište, iako se povremeno pojavljuju na tržištu, ili prodaji na "kućnom pragu" sa viškovima svojih proizvoda. Uglavnom je to naturalna proizvodnja sa primjenom manjeg nivoa agrotehnike (komotno se može konstatovati uglavnom bez primjene hemizacije i ima sva obilježja organske proizvodnje, ipak bez oficijelnog sertifikata), bave se mješovitom poljoprivrednom proizvodnjom i na taj način ostvaruju dio dohotka za svoja domaćinstva. Za lošu startnu poziciju sa obilježjima malih sjetvenih površina, pa i malih prinosa samo djelimično možemo pravdati činjenicama usitjenosti poljoprivrednih površina, visokih cijena repromaterijala i niske otkupne cijene.

Proizvodnja žitarica

Proizvodnja žitarica nema nikakvih utemeljenja za povećanje površina, izuzev proizvodnje heljde. Proizvodnja se provodi najčešće na temelju tradicije, sa malim udjelom savremenih agrotehničkih mjera, bez ozbiljnije finansijske podrške. Znatnije povećanje površina za proizvodnju pšenice nije realno. **Strateško opredjeljenje usmjeravati više na podizanju prinosa po jedinici površine, izmjeni sortimenta i organskoj certifikaciji.** Ostale žitarice (ječam, raž, zob i tritikale) su sa sjetvenim površinama sporadične. Strateški se usmjeriti na proizvodnju na većim nadmorskim visinama i kiselom zemljištu. Proizvodnja **heljde** je zanemarljiva, iako velike proizvodne površine u brdsko-planinskom dijelu upravo odgovaraju za uzgoj heljde i zauzimanje zemljišta na kojima nije moguće uzgajati druge žitarice. Posebno bi je trebalo podsticati za aspekt organske proizvodnje obzirom da ne zahtijeva gnojidbu niti zaštitu, a u turističkoj ponudi predstavlja jednu od starteških kulinarskih specijaliteta.

PREPORUKE:

- proizvodnju žitarica (izuzev heljde) prepustiti odlukama poljoprivrednika (to će biti tradicionalna proizvodnja, zbog plodoređa i proizvodnje slame za prostirku),
- podsticati samo organsku proizvodnju žitarica, heljdu svakako, bez obzira na površinu (organska pšenica treba biti sastavni dio turističke kulinarske ponude),
- značajnije postići silažni kukuruz, uvoditi sorate i hibride prilagođene turističkoj ponudi (kukuruz šećerac i kokičar),
- usmjeriti se na povećanje prinosa (agrotehnikom i edukacijom) i djelomično izmjeni (postojećeg uglavnom prevaziđenog) sortimenta.

Proizvodnja kukuruza je zanemarljiva, a vrlo bitna za postojeći stočni fond. Zabrinjava podatak da su relativno male površine silažnog kukuruza. Strateški se opredijeliti na adekvatnu agrotehniku, povećanje prinosa, i veće podsticaje (bez obzira na harmonizaciju postićaja na nivou FBiH – prevaziđen koncept). Relativno niski prinosi žitarica rezultat su niske upotrebe inputa i nedostatka znanja.

Proizvodnja povrća

Problemi u proizvodnji povrća, kao i većini drugih kultura je nepostojanje organizovanog tržišta. U sjetvenoj strukturi BPK Goražde dominira proizvodnja krompira, uglavnom za vlastite potrebe i prodaju za lokalno stanovništvo, ponekada i prodaja na "kućnom pragu. Prinosi povrća na otvorenom polju su srednji do niski i posljedica su još uvijek dominantnog ekstenzivnog načina uzgoja, neadekvatne primjene agrotehlike i niskog nivoa inputa u proizvodnji, kao i u postićajnim mjerama. Razvoj ekološke proizvodnje povrća bi trebao u bližoj budućnosti biti u funkciji turističkih aspekata, a manje u nekoj prerađivačkoj sferi.

PREPORUKE

- značajnije podsticati proizvodnju povrća u zatvorenom prostoru (sve iznad 50m² i sa sistemom za navodnjavanje- koristiti sredstva iz fonda za ruralni razvoj);
- certificirati organsku proizvodnju povrća i na otvorenom i u plastenicima (u cjelosti finansirati standarizaciju poljoprivrednih proizvoda);
- sortiment povrća usmjeravati prema sortama i hibridima: paradajza - Matias, Belle, Suran; paprike - Vedrana, Istra, Madona; krastavca - Edona, Darina, Ekron, Dinero; salate - Pronto, Tatiana, Noisette, Vanity, Funway, Flavy, Angie; kupus - Rinda, Sir, Bravo, Parel; kelj Capricio, Rigoletto, Daphne, Alaska.

Proizvodnja krmnog bilja

Krmno bilje u funkciji ishrane stoke, niti je adekvatno, niti je u hranidbenom smislu kvalitetno. Bilo bi neophodno povećati i sa više imputa postići proizvodnju silažnog kukuruza u ukupnoj proizvodnji krmiva. Buduća proizvodnja kabaste i zrnaste krme morat će dati mnogo snažniju podršku stočarstvu nego što je činila do sada. Ona će to postizati značajnim skokovima u podizanjem sadašnjih, više nego skromnih prinosa, na mnogo veće proizvodne vrijednosti.

PREPORUKE:

- podršku sa nivoa BPK Goražde usmjeravati ka edukaciji proizvodnje kabaste, osušene, zrnaste i koncentrovane stočne hrane (Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo);
- koliko je god moguće promijeniti sistem ishrane muznih grla – krava (sa sadašnjom ishranom proizvodnja mlijeka je finansijski upitna);
- obezbijediti veću finansijsku podršku silažnom kukuruzu, stočnoj grahorici, grašku, stočnom kelju, stočnom sirku, perko repici.

Voćarska proizvodnja

U BPK Goražde voćarska proizvodnja ima dugu tradiciju, ali i izvanredne uvjete za uzgoj stablašica, svakako i jagodastog voća. Ovaj prostor opravdano je do sada nosio epitet voćarskog kraja (Brend u FBiH). Međutim, upitno je da li će se sa trenutnom stagnacijom ovaj teritorijalni „brend“ moći zadržati. Značaj voćarske proizvodnje ogleda se u tome što pored biološke vrijednosti (ploda), omogućava bolje korišćenje površina na brojnim lokacijama i područjima sa manje povoljnim zemljišnim uslovima, uključujući i zemljišta lošijih fizičkih, hemijskih i drugih osobina. U strukturi voćnih vrsta najviše su zastupljene: šljiva, jabuka i kruška. Činjenica je da se agrotehničke mjere sanacije autohtonog voća u najvećoj mjeri ne provode i da je upitna njihova produktivnost i održivost. Izuzetak čine voćnjaci intenzivnog uzgoja podignutih u bližoj prošlosti koji su relativno u dobrom stanju. Novi zasadi stablašica imaju neznatno povećanje, dok su

zasadi jagodastog voća, prije svega maline, do par godina unazad bili u progresu. Nažalost, posljednjih godina nepovoljni tržišni aspekti koče ekspanziju maline, ne samo u BPK Goražde, već i na nivou BiH. Pored mogućnosti uzgoja maline (koja je trenutno upitna) i druge kulture jagodastog voća imaju perspektivu razvoja kao što su jagode, borovnice, aronija, kupine i ribizle za čiji uzgoj postoje izvanredni agroekološki uvjeti u BPK Goražde. BPK Goražde nije u dovoljnoj mjeri iskoristio autohtoni potencijal, posebno autohtone. Dovoljno je samo sagledati ovu BPK Goražde „Riznicu“ jabuka: Senabija, Lederica, Zelenika, Cvjetača, Zecja glava, Srebrnjača, Sulija bijela, Dobrinjska, Petrovača, Bistrica, Kanada, Butulija, Car - Konstantin, Bedrika, Pazarka, Muslimača, Rebrenjača, Prisatka, Srška, Posavka.

PREPORUKE:

- Sanirati postojeće autohtone voćne vrste i u prioritetu planirati postcaje (iz ruralnog dijela) za sanaciju autohtonih voćnih vrsta, usmjeravati proizvode u turističku ponudu (preradu u džemove, marmelade, pekmez - inicirati organsku proizvodnju prerađevina,
- Voćarska proizvodnja, sa postojećim starim zasadima, predstavlja ekstenzivni sistem uzgoja, sa vrlo niskim prinosima i uglavnom zapuštenim stablima i posjedima. Dakle, nema inicijativa da se podstiče i sačuva autohtono voće (biološka goraždanska riznica), niti njihove prerađevine pa se sve više gubi i blijedi hipoteka Goražda kao "Brenda" voćarske proizvodnje,
- Posticati proizvodnju sadnog materijala u voćarskoj proizvodnji
- Grad Goražde nije "Brend" po plantaži jabuka, ili drugih savremenih sorti stablašica, već je "Brend" po autohtonom voću prepoznatom na nivou BiH, pa i šire.
- koliko je moguće održati proizvodnju maline (sadašnji problemi u proizvodnji će se već naredne godine prevazići), ali ići i na proizvodnju borovnice, aronije i jagode.

Ljekovito bilje i gljive

Ljekovito bilje, šumski plodovi i gljive smatraju se cjelinom koja nema čvrstih veza s drugim privrednim granama agrarnog sektora. Ovaj sektor zbog važnosti radnog angažmana sa sigurnošću je održiv, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredjeljenja njenog razvoja. Sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva treba biti oblast koja u najvećoj mjeri može ostvariti egzistenciju stanovništvu u otežanim uslovima življenja (eksterno ruralna područja), posebno u općinama Foča i Pale u FBiH.

PREPORUKE:

- primarna podrška otkupu, doradi i preradi ljekovitog bilja i gljiva u finansijskom imputu za tehničko - tehnološko unapređenje (uključujući i destilaciju ljekovitog bilja), za proces otkupa iz ruralnih posticaja,
- finansijskim imputom podsticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta u cilju destilacije (u toku ljeta destilirati ljekovite biljke, u kasnu jesen zimu i rano proljeće igličasto drveće bora, jele i smrce),
- Usmjeravati se na organsku i integralnu proizvodnju - certifikaciju.

Dakle, oblast ljekovitog bilja osigurava nivo profitabilnosti i održivosti, radno angažira veći broj stanovništva, pogotovo ruralnih područja. Iz navedenog i drugih razloga angažman na otkupu, doradi i preradi ljekovitog bilja strateški je jedan od primarnih zadataka.

Sistemi poljoprivredne proizvodnje

U savremenim pristupima najrašireniji oblik proizvodnje - konvencionalna poljoprivreda se ne može apriori odbaciti, ali se sve više preispituju neke okolišne negativne posljedice koje nije moguće ignorisati. Stoga, neki alternativni oblici proizvodnje hrane imaju veliku šansu u budućnosti, jer je konvencionalna poljoprivredna proizvodnja zasnovana na primjeni sintetičkih hemijskih sredstava radi povećanja biološkog potencijala. Savremeni razvoj u poljoprivredi podrazumijeva integraciju privrednog razvoja i okoliša, rukovodeći se načelom da "zagađenja ne treba biti", pri čemu se standardi prilagođavaju saglasno kapacitetu i najboljim mogućim opcijama za okoliš. Sačuvani okoliš je temeljni okvir koji određuje prostor i smjer razvoja, odnosno definiše trajna i čvrsta ograničenja tom razvoju. Sa stanovišta intenziteta utroška imputa, danas se paralelno provode sljedeći sistemi poljoprivredne proizvodnje: konvencionalna, organska i integralna- (održiva) poljoprivreda.

Konvencionalna poljoprivreda

Intenzivna (konvencionalna) proizvodnja za proizvođače ima prividne prednosti: manje učešće živog rada, lakši rad, itd. Međutim, posljedice takve proizvodnje manifestiraju se u vidovima koji se ne mogu odmah sagledati, ali zasigurno ostavljaju trajne posljedice koje direktno utječu na degradaciju životnog prostora (zemlje, vode, zraka).

Konvencionalna poljoprivredna proizvodnja uz industriju i promet, najveći je zagađivač prirodne sredine. Za takvu poljoprivredu možemo konstatovati da je i žrtva intenzivnog utjecaja zagađivača okoliša, uključujući i hemizaciju zemljišta. Ovaj koncept proizvodnje je uzrok i drugim ekološkim degradacijama, poput smanjene aktivnosti i raznovrsnosti biljnog i životinjskog svijeta, erozije tla i gubitka humusa, eutrofikacije voda i drugih degradacija. Intenzivna - konvencionalna proizvodnja tretira tlo kao supstrat koji snabdijeva biljke hranjivima, ne vodeći računa o održavanju plodnosti, odnosno gubitku humusa, gubitku i narušavanju strukture tla, smanjenju efektivne dubine tla, inputima ostataka teških metala i rezidua pesticida. Ispiranje hraniva iz mineralnih gnojiva, rezidue pesticida u podzemne vode, također je posljedica konvencionalne poljoprivrede. Poseban problem je ispiranje azota koji u vodi za piće postepeno dovodi do posljedica po čovjekovo zdravlje²⁷.

U sadašnjoj poljoprivrednoj stvarnosti izbor među proizvodnim sistemima neće odvratiti većinu poljoprivrednih gazdinstava da se opredijeli prema „intenzivnoj

²⁷ Tanović, N. et al. – Univerzitetski udžbenik „Organska proizvodnja hrane” – Agromediterranski fakultet Mostar – Univerzitet Džemal Bijedić Mostar.

„proizvodnji“ koja osigurava izdašniju proizvodnju i veće ekonomske efekte. BPK Goražde se neće moći odreći takve proizvodnje ni u postićajnoj politici. To ipak, neće značiti da se ubrzno ide prema organskim i integralnim principima proizvodnje.

Organska proizvodnja – šansa i razvojna prednost ruralnih područja

Jedan od presudnih motiva za preusmjerenje konvencionalne proizvodnje u organsku trebala bi biti (iako nije još u značajnoj mjeri izražena) svijest proizvođača da se odupre upotrebi sintetičkih materija u proizvodnji, posebno prekomjernoj upotrebi hemizacije (pesticida i mineralnih đubriva). Organsku proizvodnju nužno je tretirati kao trajno preusmjerenje svakog proizvođača prema očuvanju životne sredine, zdravlju čovjeka i ekonomske, zdravstvene i ekološke vrijednosti. Svaki proizvođač ima načina da sagleda prednosti organske proizvodnje na svom posjedu. Preusmjerenje u „srcu i glavi“, zapravo je promjena u načinu razmišljanja, vrijednostima, odnosu prema prirodi, većom odgovornosti za sudbinom budućih generacija.

U BPK Goražde organska proizvodnja za sada nije zastupljena. Međutim, samo nedostaje organizacija i „pečat“ da se u startu certifikira ljekovito bilje i gljive obzirom da nemaju strože kriterije za certifikaciju. U organskoj poljoprivredi, mineralna đubriva i pesticidi se ne koriste, poštuje se plodored i maksimalno korištenje bioloških resursa u tlu. Proizvođač u organskoj proizvodnji mora biti registrovan a organski proizvod mora biti certifikovan. Proizvođač može biti svaka pravna ili fizička osoba koja proizvodi organski proizvode, prerađuje ih ili njima trguje. Organski proizvod mora imati svoju oznaku u skladu sa standardima.

Integralna – održiva proizvodnja

Prema opštim standardima koji se koriste integralna-održiva poljoprivreda zasniva se na načelima prilagođavanja uzgoju bilja prirodnim uslovima i optimalnom njihovom korištenju. Ovaj koncept razvoja poljoprivrede nastao je pod pritiskom energetske krize i potreba racionalnog odnosa prema raspoloživim izvorima energije, a još više pod pritiskom štetnog uticaja intenzivne – konvencionalne poljoprivrede na prirodne resurse, prije svega, na tlo i vodu. Ono što integralnu proizvodnju razlikuje od organske jeste da u nekim eksternim agroekološkim uslovima i enormnim napadima uzročnika biljnih bolesti i insekata može biti minimalne primjene zaštitnih sredstava (dozvoljene granice).

Preporuke za proizvođače:

- sagledati strukturu i specifičnosti posjeda i mogućnost za organsku proizvodnju;
- podignuti nivo znanja za načine i metode organske proizvodnje hrane;
- uspostaviti registar organskih i integralnih proizvođača hrane,
- u sistemu postićajnih mjera – BPK Goražde u prioritetu i sa značajno većim finansijskim nupotom postićati organsku proizvodnju hrane.

Šta proizvođač postiže integralnom - održivom poljoprivredom ?:

- mogućnosti da bez povećanja inputa u proizvodnji poljoprivredni proizvođač održi i nastavi sa povećanjem nivoa, dinamikom i kvalitetom proizvoda,
- dobrom produktivnošću i stabilnošću proizvodnje, ekonomskom isplativošću,
- održavanje prirodnog bogatstva i biološke ravnoteže - zaštita okoline, zaštita tla,
- manja ovisnost od industrije (proizvodnje repromaterijala – pesticida i đubriva),
- povećana zarada u odnosu na konvencionalnu proizvodnju i zdravstveno ispravan proizvod²⁸.

Pretpostavke za uspješnu organsku i integralnu proizvodnju

U organskoj i integralnoj proizvodnji hrane upotreba mineralnih đubriva nastalih kao produkt industrijske proizvodnje hemijskim metodama, je isključena. Upotreba organskih đubriva je nezamjenjiva, prije svega u obezbjeđivanju mikro i makro hranjiva, te poboljšanju fizičkih, hemijskih i bioloških osobina zemljišta. Organske materije koje su temelj u proizvodnji organskog đubriva, prirodnog su porijekla. Kao organska đubriva koriste se: stajnjak, kompost, treset, lumbr humus, zeleniše đubrivo, osoka, biljni rastvori i druge otpadne organske materije nastale kao sporedni proizvodi u prehrambenoj industriji.

U kontekstu primjene organskih đubriva u projekciji navodimo važnost stajskog đubriva. Kvalitet stajnjaka zavisi od vrste domaće životinje, prostirke i starosti đubriva. Konjski i ovčiji stajnjak pogodniji su za teža i hladnija zemljišta, jer su zbog većeg sadržaja suhe materije topliji, a sadrže i više azota, fosfora i kalijuma. Goveđi stajnjak sadrži više vode, hladniji je i kiseliji, pa se sporije razlaže. Zato su pogodniji za lahka pjeskovita zemljišta. Stajnjak se unosi prije osnovne obrade zemljišta u jesen, dok se potpuno zgoreli stajnjak može u zemljište unositi u proljeće, neposredno pred sjetvu ili sadnju. Količina stajnjaka koji se koristi u organskoj i integralnoj proizvodnji različitih kultura, zavisi od plodnosti zemljišta, vrste i načina gajenja usjeva. Lahka zemljišta đubre se svake 2-3 godine, a teža svakih 4-6 godina, zavisno od plodoreda. Uglavnom se upotrebljava 30-40 tona/ha stajnjaka. Stajnjak ima značajnu ulogu u očuvanju plodnosti zemljišta jer se njegovom razgradnjom formira humus. Za gnojidbu biljnih vrsta obavezno koristiti poluzgoreli i zgoreli stajnjak.

Animalna proizvodnja

Animalna proizvodnja bi trebala imati najveći ekonomski značaj u poljoprivredi („motor“ razvoja poljoprivrede), svakako i temelj za ruralnu održivost. U BPK Goražde struktura stočnog fonda rapidno se smanjuje, u tom kontekstu smanjuje se i proizvodnja mlijeka i mesa. Ovo je činjenica koja upozorava na alarmantno stanje i zahtijeva hitne intervencije.

²⁸ Tanović, N. et al. – Univerzitetski udžbenik „Organska proizvodnja hrane“ – Agromediterranski fakultet Mostar – Univerzitet Džemal Bijedić Mostar,

Govedarstvo

Govedarstvo predstavlja najvažniju granu stočarske proizvodnje, svakako i jednu od najvažnijih grana poljoprivredne proizvodnje uopšte. Od ukupnog broja od 842 muzna grla ima 78 junica. Broj tovnih junadi je 5. Uzgoj muznih grla, prema tome i **proizvodnju mlijeka** generalno ograničavaju neadekvatni stajski objekti, nedostatak adekvatnog genetskog potencijala muznih grla, neadekvatnom stočnom ishranom, higijenom, nedostatkom radne snage, i dr. Na putu EU integracija i sve oštrijih kriterija vezanih za kontrolu mlijeka, proizvođači će biti suočeni sa sve većom potrebom usklađivanja proizvodnog procesa sa zahtijevanim i standardima.

Proizvođači mlijeka i mesa (muzna grla i tov junadi) većinom sami proizvode kabastu hranu na svom imanju, koja je neophodna u ovoj proizvodnji, ali nedovoljna i neadekvatna, koja obezbjeđuje nisku produktivnost i upitnu održivu proizvodnju. U stvarnosti cijena mlijeka, uključujući podsticaje, najveća je u Europi za proizvođača u BiH. Međutim, proizvodnja litre mlijeka i kilograma mesa skuplja je za 50% u proizvodnji u eksterno ruralnim područjima u odnosu na zemlje okruženja zbog neadekvatne proizvodnje stočne hrane (svakako, zbog agroekoloških uslova i nedovoljnog znanja u oblasti krmnog bilja).

Zbog sve zahtjevnijeg tržišta za proizvodnju kvalitetnog mlijeka koja podrazumijeva primjenu standarda o kvaliteti sirovog i svježeg mlijeka, veći broj malih poljoprivrednih proizvođača koji ne mogu zadovoljiti propisane standarde (uslovi držanja, higijenski paket i sl.) ne isporučuju mlijeko za tržište, zbog čega se prestaju baviti ovom proizvodnjom, samim tim se i smanjuje broj muznih grla. Za očekivati je da će ova grana stočarstva u bližoj budućnosti doživjeti svoj makar i u manjoj mjeri progres. Na području BPK Goražde preovladava pasmina Simentalca, iako je u značajnoj mjeri zastupljen tip križanca, sivog i smeđeg alpskog goveda, sa kojim se pretapala naša autohtona pasmina „Buša“. Uzgoj rasplodnih junica ne opravdava svoj cilj. A razlog tome je što ženska telad završavaju na klaonicama, a ne ostvljaju se kao genetski potencijal za dalju reprodukciju i proširenje vlastitog stada.

Ovčarstvo

Ovčarstvo je zadržalo tradicionalan način proizvodnje ne doživljavajući skoro nikakve tehnološke promjene. Ovce ispašu i dalje vrše isključivo na terenu, na neuređenim pašnjacima, kao i na vlastitim ili iznajmljenim pašnjacima. Nedostatak pašnjačkih površina je ograničavajući faktor za progres u ovčarstvu. Kod manjeg broja većih proizvođača uzgoj ovaca je još uvijek nomadski, tako da su česti problemi pašarenja, korištenja tuđeg zemljišta, pregona stada preko usjeva i dr. Plasman ovčijeg mesa vrši se klanjem janjadi kroz ugostiteljske objekte i kroz meso za kurbane što je sezonskog karaktera. Na području BPK Goražde mali je broj stada ovaca (50 do 100 ovaca, sa ukupnim brojem na BPK Goražde od 13.100 ovaca). Uglavnom prevladava autohtona pasmina ovaca "Pramenka" sa svojih par sojeva. Ovca je i dalje, u skladu sa svojom

biologijom, ostala sakupljač hrane na širokom arealu. Proizvodnja mlijeka po ovci je prosječno u zadnjih 10 godina iznosila 40 litara/muznom grlu. Uglavnom je prisutan ekstenzivni način držanja ovaca. Zabrana nomađenja je dovela do drastičnog smanjenja veličine stada. Broj velikih stada se smanjuje usljed nemogućnosti ishrane, te dominiraju manje farme sa djelimičnim ili potpunim ograničenjem kretanja životinja. Ishrana ovaca se ljeti ostvaruje ispašom, dok se u zimskom periodu ovce drže u zatvorenim objektima, a ishrana je bazirana na kabastim hranjivima (uglavnom sijenu). U svim slučajevima poljoprivrednici ovce uzgajaju zbog proizvodnje jagnječeg mesa.

Kozarstvo

Činjenica je da BPK Goražde raspolže sa značajnim proizvodnim prostorima sa vegetacijom u tipu grmlja, makije i šikare, što predstavljaju izvrstan jeftin hranidbeni sistem za koze. Ipak, uzgoj i držanje koza je sporadično, izuzev farme koza Maršala. BPK Goražde raspolaže sa 650 grla koza, što je nedopustivo mali broj.

Dakle, domaćinstava koji drže koze uglavnom su na principu ekstenzivnog načina držanja u improviziranim stajama i lošom hranidbom, što rezultira vrlo malim proizvodnim karakteristikama. Po mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normativima koza je slična ovci. Ova sličnost je uslovlila i pojavu kombinovanih stada ovaca i manjeg broja koza. Kozarstvo ima poseban značaj u zapuštenim i teško dostupnim područjima, gdje konfiguracija terena otežava uzgoj drugih vrsta preživara. U pasminskom sastavu dominiraju križanci (balkanska koza, rijetko Alpska koza) nastalih neplanskim križanjima, što je doprinijelo velikoj varijabilnosti, kako u fenotipu, tako i u genotipu novonastalih križanaca uglavnom „alpske“ i „sanske“ pasmine. Prosječna proizvodnja mlijeka po grlu je 170 litara. Mlijeko i meso koza postaju kulinarske vrijednosti i delikatese koja se servira u posebnim prilikama, pogotovo turističkim destinacijama koje bi trebale u bližoj budućnosti biti valencije za robnim proizvođačima koza i svakako potencijal za turizam u ruralnim sredinama.

Peradarstvo

Proizvodnja brojlera na BPK Goražde za sada nije evidentirana, ali će u bližoj budućnosti uz bolju konkurentnost proizvoda i promociju potrošnje mesa u svježem i rashladnom stanju postati atraktivna u turističkoj ponudi na organskim principima. U principu jedna i druga proizvodnja (jaja i brojlerskog mesa) profitabilne su samo sa većim turnusom (profitabilnost je vezana za princip „igra brojki“ – veći broj u turnusu veća profit). Dominantan kavezni uzgoj u peradarstvu, će biti poseban izazov i potencijalna opasnost za peradarstvo u ispunjavanju sve strožijih kriterija EU (U EU je na sceni uzgoj pilenki na otvorenom prostoru u staji ili na otvorenom prostoru certificiranim kao organska proizvodnja).

PREPORUKE:**Govedarstvo**

- ukoliko je opredjeljenje za robnu proizvodnju mlijeka (sufinansirati 50% sredstava za nabavku priplodnog materijala i priplodnih grla) i spremnost da poljoprivrednik proizvodi 70% stočne hrane na vlastitom posjedu,
- ukoliko je mješovita proizvodnja opredijeliti se za 2-3 grla koja treba dodatno postići iz fonda za ruralni razvoj (ili metod posticaja gazdinstvu), što više preferirati slobodan uzgoj muznih grla (uslov organskoj proizvodnji),
- pasmínsku orijentaciju usmjeriti do 700 m.n.v. prema Simentalcu, preko Montafoncu, na visinama preko 1.000 m.n.v. Gatačko goveće,
- Eventuelnu odluku za tov orijentisati na Simentalca ili „Šarole“ ili „Limuzen“.

Ovčarstvo i kozarstvo

- sistem uzgoja ovaca primjerenije je ovčarenju u kojemu se proizvode samo jagnjad, sir za turističku ponudu sa drugim organskim proizvodima,
- uzgojna orijentacija kozarstva trebala bi voditi prema oplemenjivanju sadašnjih križanih tipova s „alpskom“ srnastom kozom,
- postići robnu proizvodnju u kozarstva bez obzira na broj ukoliko je orijentacija gazdinstva usmjerena turističkoj ponudi ruralnih prostora.

Pčelarstvo

BPK Goražde sa izvanrednim prirodnim uslovima, povoljnom klimom, bogatstvom pčelinje paše, pruža izvanredne uslove da se organizira profitabilna proizvodnja meda i ostalih pčelinjih proizvoda. Značajne površine livada i pašnjaka obraslih šumskim rastinjem, obilje ljekovitih biljnih vrsta, trava, predstavlja kvalitetan resurs medonosnog bilja koji su resurs za znatno veći broj proizvodnih košnica u odnosu na postojeće. Prema podacima „zeleni izvještaj“ za 2022 godinu na BPK Goražde se nalazi 5.785 pčelinjih društava sa proizvedenih 33.350 kg. meda. U odnosu na druge kantone u FBiH i na površinu prostora kojim raspolaže BPK Goražde pčelarstvo predstavlja, posebno u organizacionom smislu najsvjetliji aspekt u čitavom sivilu agrara BPK Goražde.

Med sa prostora BPK Goražde se odlikuje visokim kvalitetom, upravo zahvaljujući raznovrsnoj pčelinjoj paši i bogatim florističkim sastavom vegetacije. Rentabilnost proizvodnje i siguran plasman proizvoda nosi sa sobom i rizik da se u proizvodnju upuštaju i proizvođači koji nemaju niti iskustva, niti dovoljno znanja za ovu vrstu aktivnosti, ukoliko su izvan sistema Udruženja pčelara BPK Goražde „Bagrem“ i Udruženja proizvođača meda i ljekovitog bilja „Facelija“ koji su primjer i drugim prostorima FBiH u aspektima organiziranosti i podizanja nivoa znanja kod pčelara. Osim proizvodnje meda, na određenom boju gazdinstava vadi se i propolis, polen i matična mlječ i time ostvaruje dodatni prihodi, jer se radi o visokovrijednim proizvodima, ali se

ovo ipak odnosi samo na velike, ozbiljnije pčelare sa višegodišnjim iskustvom. Valja naglasiti da pčela ima važniju ulogu kod oprašivanja biljnih vrsta, svakako i voća u odnosu na proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda.

Podrška mehanizaciji za obradu zemljišta, opremi za preradu voća, povrća i ratarskih kultura

Upotreba mehanizacije u poljoprivrednoj proizvodnji predstavlja ključni doprinos za proizvodnju poljoprivrednih usjeva. Održiva poljoprivredna mehanizacija u smislu korištenja može značajno pridonijeti razvoju lanaca vrijednosti i prehrambenih sistema, jer ima potencijal za postizanje efikasnijih i ekološki prihvatljivijih aktivnosti i nakon žetve/berbe i prerade. Poljoprivredna gazdinstva u ruralnim sredinama BPK Goražde nisu opremljena osnovnom poljoprivrednom mehanizacijom, dio postojeće mehanizacije uglavnom je dotrajala, stara i uglavnom tehnološki prevaziđena. Mali je broj priključaka za dopunsku obradu zemljišta, tako da su proizvođači često prinuđeni da koriste vrlo skupe usluge za obradu zemljišta ili da improviziraju obradu. Oprema za preradu voća i povrća predstavlja strateški pravac za samozapoljavanje stanovništva ruralnih područja. U tom kontekstu neophodno se strateški opredijeliti za posticajnu politiku nabavci mehanizacije i opreme za preradu voća i povrća.

PREPORUKE:

- Za opredjeljenja poljoprivrednika za robnu proizvodnju i namjeru većeg finansijskog imputa za kapitalna ulaganja (traktori sa priključcima, oprema za veće prerađivačke kapacitete) poticaj usmjeriti na regres kamata.
- Za manje investicije (sitna mehanizacija, oprema za preradu voća i povrća – kućna radinost, obrti i sl.) poticati u formi ruralnog razvoja.

Posticaji dohodku i konkurentnost poljoprivrednih proizvoda

Stanovništvo ruralnih područja FBiH, prema tome i BPK Goražde pokazuju sve manji interes za poljoprivrednu proizvodnju, obzirom da je razvojem tehnologije sve manji broj poljoprivrednika u mogućnosti proizvesti veće količine hrane, čime se potreba za poljoprivrednicima smanjuje, a značajan broj ih se često prestaje baviti poljoprivredom. U strateškim opredjeljenjima ekspertni tim u izradi ovog dokumenta se rukovodio pitanjem: „kako dugoročno održati najveći broj ruralnih domaćinstava, te kako postići ekonomsku isplativost za poljoprivredno gazdinstvo“?. U tom kontekstu, predloženim rješenjima i strateškim opredjeljenjima ukazali smo na mogućnost održivog koncepta poljoprivrede kojim bi se usporili ili zaustavili trendovi napuštanja ruralnih sredina.

Rješenje održive poljoprivredne proizvodnje i prerade svakako je u sveobuhvatnom razvoju, koji za cilj ima, prije svega, povećanje potrošnje proizvoda poljoprivrednih

proizvođača, koncepta organske i integralne proizvodnje, ostvarivanje bolje cijene za zdravstveno ispravne i nehemizirane proizvode, ravnomjerniju raspodjelu dohotka i diverzifikaciju aktivnosti. Sve ove, navedene mjere usmjerene su na povećanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača ruralnih područja, koje se zasnivaju na dva primarna aspekta:

- povećanu efikasnost poljoprivrednog proizvođača i prerađivača (kućna radinost, obrt i sl.), koja bi se usmjerila na smanjenje troškova, dobro ciljane investicije u opremu, znanje i infrastrukturu,
- povećanu, dodanu, vrijednost poljoprivrednih proizvoda i usluga, poboljšanom i primjereno tržišno plasiranom kvalitetom, uvođenjem tržišne marke proizvodnje („organsko“) ili razvojem domaćih specijaliteta, „brendova“, zaštićenih proizvoda oznakom geografskog porijekla. BPK Goražde za ove aspekte imaju najveću šansu koristeći proizvode i prerađevine od „brenda“ autohtonog voća u Goraždu.

Sadašnja struktura poljoprivredne proizvodnje u detaljnim analizama kod većine poljoprivrednih proizvođača nije u skladu sa proizvodnjom koja odgovara potražnji na domaćem i ino tržištu. U najvećoj mjeri to je „ad hoc“ proizvodnja bez realnih pristupa. Suprotno tome, u strateškim opredjeljenjima izričito potenciramo da poljoprivredni proizvođači svoje proizvodne odluke zasnivaju prvenstveno na:

- **impulsima poruka koje budu dobivali sa domaćeg i vanjskog tržišta,**
- **na signalima podsticajne politike od strane BPK Goražde i FBiH.**

Polazeći od naprijed navedenih činjenica, budući pravci poljoprivredne proizvodnje ruralnih prostora BPK Goražde trebaju se bazirati na kombinaciji onih proizvodnji koje će u globalu: najefikasnije i održivo koristiti prirodni resurs, uvažavati uslove konkurentnosti, domaćeg i vanjskog tržišta, garantovati profitabilnost proizvodnje i uopšte ekonomsku održivost.

Brojni su izazovi sa kojima će se suočiti poljoprivrednici ruralnih područja na putu prema EU, pa ih je potrebno, već danas pripremati novim uslovima i u njima biti konkurentni i prilagoditi se izazovima u razvoju tržišnih lanaca. U tom kontekstu, najvažniji izazovi za ruralna područja naših (BiH) predjela bili bi: uključivanje manjih proizvođača u moderne tržišne lance; povećanje konkurencije za proizvodnju i investicije; implementaciji standarda. Brojni su razlozi BPK Goražde da pored ekonomskog aspekta života na selu, vode brigu i o socijalnom aspektu i uopšte života na selu. Iz tog razloga BPK Goražde svoje aktivnosti u razvoju tržišnih lanaca trebao bi usmjeriti prema sljedećim tokovima: prihvatiti standarde koji ruralnom gospodarstvu omogućavaju ostvarivanje dodane vrijednosti od proizvodnje; razvoj legislative (koja se odnosi na kantonalni nivo) koja će stvoriti konkurentno poslovno okruženje za investicije, koliko je god moguće uticati na smanjivanje crnog tržišta (to se dijelom može suzbiti formiranjem kantonalne rezerve, koja bi stabilizirala cijene – predloženo u prethodnim poglavljima), boljim razvojem fizičke i tržišne infrastrukture, pružanje

tržinih informacija kroz tržišne lance. Prerađivački sektor trebao bi se usmjeriti na povećanu efikasnost i konkurentnost proizvoda radi povećanog učešća na tržištu, te se u tom smislu usmjeriti na: uvođenje standarda, poboljšanje organizacije i investiranje unutar tržišnog lanca, razvoj dugoročnih odnosa sa proizvođačima i tržišnim partnerima. Bez obzira na veličinu gazdinstva i manji proizvođači moraju učiti o tržišnim pravilima i tržišnom poslovanju.

Poboljšanje konkurentnosti, posebno prehrambenih poljoprivrednih proizvoda može se postići povećanom efikasnošću proizvodnje na način da: proizvođač i prerađivač investiraju u znanje i opremu, marketing, bolju organizaciju i efikasniji nastup u prodaji i stvaranje boljih infrastrukturnih uslova, koji bi smanjili troškove proizvodnje (prvenstveno infrastrukturni aspekti).

Bilans proizvodnje i potrošnje hrane u BPK Goražde.

Kako bi bolje razumjeli dostignuti nivo i obim proizvodnje i potrošnju poljoprivrednih proizvoda na prostoru BPK Goražde analizirali smo deset (10) proizvoda i dobili rezultate u kojoj mjeri proizvodimo višak ili nedostatak osnovnih životnih namirnica. Resursi BPK Goražde nisu ni izbliza iskorišteni. Nedostatak osnovnih životnih namirnica za ukupan broj stanovnika BPK Goražde ne samo da je kod većine proizvoda izražen, već je i zabrinjavajući. Izraženi nedostatak proizvoda (markirano crvenom bojom) predstavlja „alarm“ vladinom i nevladinom sektoru, i drugim strukturama, stanovnicima BPK Goražde i ukazuje na činjenicu da je poljoprivredna proizvodnja u dubokoj recesiji i da su navedeni podaci (ukoliko su i približno realni) zabrinjavajući i odraz startne pozicije agrara, ujedno i poziv za hitne intervencije.

Tab. br.24. Bilans proizvodnje i potrošnje proizvoda na BPK Goražde (podaci 2022)

Proizvod	Ukupno t: kg; br.	potrošnja kg/stan.	Potrebno BPK/ kg/itl.	Višak/ manjak Proizvoda/ stanovniku
Meso	50.000	35	830.690	- 32 kg/stanovnik
Mlijeko	1.995.600	70	1.661.380	+14 L/stanovnik
Hljeb i pec. proizvodi	145.000	55	1.305.370	- 48 kg/stanovniku
Krompir	5.630.000	60	1.424.040	+ 33 kg/stanovnik
Crni luk	131.000	12	284.808	- 6 kg/stanovnik
Paradajza	167.000	14	332.276	- 7 kg/stanovnik
Paprika zel.	167.000	13	308.542	- 6 kg/stanovnik
Grah	52.400	4,5	106.803	- 2,3 kg/stanovnik
Jabuka	1.020.000	20	474680	+2,9 kg/stanovnik
Kruška	448.900	15	356.010	+ 3,91kg/stanovnik

(Autori izražavaju sumnju u tačnost podataka o broju muznih grla i količini proizvedenog mlijeka)

Strateska poljoprivredna usmjerenja Grada Gorazde

(Preporuke koje se mogu primijeniti za grupe M. zajednica razvrstanim prema agroekološkim karakteristikama – zemljište, nadmorska visina i dr.)

I Mjesne zajednice: Orahovica; Osječani; Kraboriš; Faočići

ZEMLJIŠTE	Izražen brdsko – planinski reljef i veće nadmorske visine. Veći su kompleksi zemljišnih površina, (pašnjaka) koji su izrazito pogodni za ispašu stoke. Najveća i najudaljenija M.Z je Orahovica sa najvećom površinom zemljišta, zatim Osječani i Faočići. Obavezno stručne usluge planirati u saradnji sa Federalnim zavodom za agropedologiju
STOČARSTVO	Područje je odličnih uslova za uzgoj stoke „sitnog zuba“ ovaca. - Usmjeravati proizvodnju prema ovcama pasmine Pramenka „Dubski soj“ i kozama pasmine „Alpska koza – Alpina“. - Pasmine goveda na većim n.v. orjentisati se na „Gatačko goveće“ i „Montafonca“. - Usmjeravati poljoprivrednike prema tipu mješovite proizvodnje gdje bi stočarstvo popunjavalo primarnu proizvodnu strukturu.
RAZLIČITO	- Proizvodnju orjentisati na raž i heljdu isključivo za vlastite potrebe i turizma - Heljdu i raž certificirati kao organske proizvode. - Ostale žitarice nije ekonomski opravdano proizvoditi. - Proizvođačima prepustiti odluku o proizvodnji žitarica. - Promjena sortimenta i podizanje prinosa po jedinici površine.
VOĆARSTVO	- Dominantni autohtoni zasadi šljive, kruške, jabuke, zapušteni bez sanacije. - U M. zajednici Osječani, Kraboriš proizvoditi jagodasto voće (malina aronija) - U nižim predjelima M. zajednice Kraboriš i Faočići saditi stablašica i jagodastog voća. - Autohtone voćne vrste sanirati, sačuvati za preradu.
HRANJE	- Idealno područje za proizvodnju krompira u svim navedenim M. zajednicama. - Mogućnost plasteničke proizvodnje - Moguća je robna specijalizirana proizvodnja krompira sorte "Rivijera" - Proizvodnju ostalog povrća prepustiti odluci proizvođača.
LJILJIK	- Izražena raznovrsnost i bogatstvo ljekovitim biljem i gljivama. - U M. zajednici Orahovica osposobiti otkupnu stanicu za otkup i destilaciju ljeko bilja. - Sačuvati resurs ljekovitog bilja i gljiva od najezde otkupljivača. - Izvanredni uslovi za sadnju šipurka bez bodlji.
PČELARSTVO	- Bogatstvo i raznovrsnost pčelinje paše - Poštovati sporazume pčelara i voćara o zaštiti pčela kod zaštite voća pesticidima. - Saditi Bagrem, Lipu i Kesten, sijati faceliju i heljdu kao pčelinju pašu. - Aplicirati za organski certifikat meda i drugih pčelinjih proizvoda.
II Mjesne zajednice: Berič; Ilovača; Osanica; Rešetnica; Posestra; Mravinjac	
ZEMLJIŠTE	- Navedene M. zajednice su u kategoriji brdske konfiguracije sa manjim proizvodnim ravničarskim terenima. - Bilo bi opravdano racionalnije koristiti zemljište u Osanici (desna obala Drine – Zubovići i Muhovača sve do Kosače na lijevoj obali Drine). - Zemljišta su usitnjena a gotovo 70% zemljišta nije moguće mehanizovano obrađivati.
STOČARSTVO	- Dati veću podršku stočarskoj proizvodnji (uzgoju muznih grla) u M. zajednici Osanica, dok u M. zajednici Rešetnica forsirati uzgoj stoke „sitnog zuba“ – ovaca i koza. - Stočarsku proizvodnju (uzgoj muznih grla) posebno u M. zajednici Osanica usmjeriti pored rijeke Osanice, a na ostalim mjestima uzgoju ovaca i koza. - Usmjeravati proizvodnju prema ovcama pasmine Pramenka „Dubski soj“ i kozama pasmine „Alpska koza – Alpina“ Govedarstvo pasmine „Montafonca“. - Razvoja stočarstva temeljiti na vlastitoj stočnoj hrani.

ŽITARSTVO	- Proizvoditi žitarice (organske): heljde, raži, ječma, na manjim površinama. - Proizvodnju usmjeriti isključivo za vlastite potrebe - Heljdu, raž, ječam i pšenicu certificirati kao organske. - U ovim M. Zajednicama ostale žitarice nije ekonomski opravdano proizvoditi. - Proizvodnju žitarice tritikale uzgajati za ishranu stoke.
VOĆARSTVO	- Dominiraju autohtoni ekstenzivni zasadi šljive, kruške, jabuke. - Autohtone voćne vrste koristiti za preradu (sokove, džemove, marmelade, pekmez). - U M. zajednicama: Berič, Ilovača uzgajati aronije i ribizlu. - Uspostaviti otkupne stanice za voće i ljeko bilje i aktiviranje fabrike za preradu voća (postoje objektivne šanse).
POVRĆE	- Nastaviti u nižim područjima sa širenjem plasteničke proizvodnje. - U svim M. Zajednicama saditi sorte krompira: „Agrija“ i „Rivijera“. - Proizvodnju ostalog povrća prepustiti odluci proizvođača. - Obavezno planirati edukaciju iz oblasti povrća.
GLJIVARSTVO	- U svim navedenim M. zajednicama postoji ozbiljan resurs ljekovitog bilja i gljiva. - Profitabilno bi bilo formirati destilaciju ljekovitog bilja i igličastog drveća - Maksimalno se angažirati da se sačuva bogat fond ljekovitog bilja i gljiva. - Izraditi fitocenološku kartu ljekovitog bilja.
ČELARSTVO	Bogastvo i raznovrsnost pčelinje paše – dobri uslovi za pčelarstvo Poštovati i uvažavati principe i pravila Udruženja pčelara na ukupnom prostoru BPK Goražde.
MEHANIZACIJA I OPREMA	Posticati sitnu mehanizaciju u sistemu redovnih posticaja koja se odnose na ruralni dio Posticati opremu za preradu voća i povrća. Za opredjeljenje prema kapitalnim ulaganjima (većim investicionim zahvatima) finansirati kamatu investitoru.
III Mjesne zajednice: Zupčići; Vitkovići; Sadba; Bogući; Vranići; Hubijeri; Goražde I; Goražde II; Goražde III; Goražde IV	
ZEMLJOPOLJOPRIVREDNA	- Maksimalno iskoristiti Zupčičko polje na desnoj obali Drine, zatim Kodžaga polje i prostor u Ahmovićima (navodnjavanje) - Pogodnost za proizvodnju čine površine na polju Kolovarice, a posebno u M. z Hubijeri. - U Boužićima postoje dobri zemljišni uslovi za većinu kultura. Na prostoru M. zajednice Vranići i Mravinjcu zemljišni uslovi su pogodni za sve vidove proizvodnje. - U M. zajednici Goražde I van gradskog jezgra na polj. površini moguće je u većoj mjeri zasnivati proizvodnju. - Poljoprivredne i šumske površine su u M. zajednici Goražde II nedovoljno iskorištene. M. zajednica Goražde III asocira na voćnu proizvodnju. M. zajednica Goražde IV zemljište na polju Podpoda nije dovoljno iskorišteno.
STOČARSTVO	- U M. zajednici Zupčići, zatim u mjestima Kodžaga polja i Ahmovićima proizvoditi krmno bilje (stočni grašak, grahoricu, stočni sirak, stočni kelj, silažni kukuruz), posebno na neobrađenim poljoprivrednim površinama. M. zajednica Vranići i Bogući sa višim predjelima, a i kotlinama imaju izvanredne uslove za manje farme krava i ovaca. - Sve prigradske M. zajednice trebaju se orijentisati na mješovite tipove biljne i animalne proizvodnje kako bi u zaleđu Grada Goražda koristile blizinu i svoje proizvode prodavali u urbanoj sredini i na „kućnom pragu“.
ŽITARSTVO	- Heljdu, raž i pšenicu certificirati kao organske proizvode. - U navedenim M. Zajednicama žitarice u konvencionalnoj proizvodnji nije ekonomski opravdano proizvoditi. - Proizvodnju žitarice tritikale i ostalih krmnih kultura uzgajati za ishranu stoke.

VOĆARSTVO	○ Nije moguće još dugo vremena nositi hipoteku Goražda kao najboljeg voćarskog područja ukoliko se ne provedu mjere sanacije autohtonog voća. ○ Autohtone voćne vrste sačuvati za preradu (šokove, džemove, marmelade, pekmez). ○ Predvidjeti kontrolisati postojanje sanaciji autohtonog voća.
POVRĆE	○ Planirati finansijske benefite za izgraditi centra za prijem i pakiranje, skladišne rashladne prostore za čuvanje svježeg povrća i voća (regres kamata na kredite). ○ Podsticati plasteničku proizvodnju u površini ne manjoj od 50 m².
LJEKOVITO BILJE	○ Izraditi Program razvoja sektora ljekovitog bilja - identifikacija sekundarnih šumskih sirovina, u cilju kontrole i zaštite i uopće očuvanja biodiverziteta – utvrditi kvote godišnjeg sakupljanja ljekovitog bilja i gljiva; ○ Finansijskim imputom posticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta ○ Posvetiti pažnju načinu prikupljanja bilja i plodova radi očuvanja staništa i održivosti. ○ Izvanredni uslovi za sadnju šipurka bez bodlji.
ČEKLARSTVO	○ Strateški se opredijeliti na standardizaciju meda (organska proizvodnja, fair-trade) i sl. ○ Obezbijediti sadni materijal Bagrema, Lipe, Kestena te sjeme Facelije kao izvrzne pčelinje paše i ustupiti pčelarskim društvima za sadnju i sjetvu. ○ Planirati i finansirati edukacije, sajmove, izložbe, posjete i sl.
OPĆINA FOČA U FBiH MJESNE ZAJEDNICE: Ustikolina; Fočanska Jabuka; Cvilin	
ZEMLIŠTE	○ Izrada programa zaštite, korištenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta. ○ Uspostaviti trajni monitoring stanja i promjena na poljoprivrednom zemljištu. ○ Evidencija o neobrađenom polj. zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu. ○ Zaštititi polj. zemljište od raznih vidova oštećenja i degradacije; ○ Vršiti kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača
STOČARSTVO	○ Povećanju stočnog fonda (nabavka muznih grla za gazdinstva koja imaju startnu osnovu), izmjeni pasminskog sastava, povećanju mliječnosti po grlu. ○ Pasminsku rejonizaciju usmjeriti prema „Simentalcu“ do 800 m.n.v. Iznad navedene visine do 1000 m.n.v. orjentisati se na „Montafonca“ i „Gatačko goveće“. ○ Tov usmjeriti na „Simentalca“ ili „Šarole“, „Limuzen“ i dr.
RATARSTVO	○ Povećanje površina sa žitaricama (pšenice, raž, ječam i heljdu). ○ Podsticati sjetvu kukuruza i uvoditi u proizvodnju žitaricu tritikale i heljdu. ○ Na većim n. visinama širiti i podsticati sjetvu heljde i tritikale. ○ Uvođenje kvalitetnih sorata i hibrida (kukuruz šećerac, kokičar).
VOŠARSTVO	Posticaji u sanaciji autohtonog voća Posticaji preradi voća, povrća i kultura iz oblasti ratarstva Posticaji uzgoju jagodastog voća U većoj mjeri posticati proizvodnju sadnog materijala
POVRĆE	○ Rast proizvodnje povrća temeljiti na značajnom povećanju površina sistema za navodnjavanje. ○ Podsticati plasteničku proizv. koja osigurava robnost u površini ne manjoj od 50 m². ○ Na rubnim područjima podsticati organsku proizvodnju povrća na otvorenom prostoru i u plastenicima.
LJEKOVITO BILJE	○ Izraditi Program razvoja sektora ljekovitog bilja - identifikacija sekundarnih šumskih sirovina, u cilju kontrole i zaštite i uopće očuvanja biodiverziteta – utvrditi kvote godišnjeg sakupljanja ljekovitog bilja i gljiva; ○ Finansijskim imputom podsticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta u cilju destilacije (u toku ljeta destilirati ljekovite biljke, u kasnu jesen zimu i rano proljeće igličasto drveće: bora, jele i smrče); ○ Posvetiti pažnju načinu prikupljanja bilja i plodova radi očuvanja staništa i održivosti.

PEČINSTVO	○ Nema ograničenja za proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda. ○ Izraženo bogastvo i raznovrsnost pčelinje paše ○ Poštovati pravila Udruženja pčelara na ukupnom prostoru BPK Goražde. ○ Nastaviti sa edukacijom u svim aspektima pčelarstva
OPĆINA PALE U FBiH	
ZEMLJIŠTE	○ Voditi evidenciju o neobrađenom poljoprivrednom zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu. ○ Sređivanje zemljišno knjižnog i katastarskog stanja. ○ Zaštititi polj. zemljište od raznih vidova oštećenja i degradacije. ○ Vršiti kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača.
KATASTRUM	○ Žitarice nisu strateška grana općine Pale u FBiH. Prepustiti odluku proizvođačima ako žele sijati žitarice. ○ Savjetovati proizvodnju heljde, na većim visinama i lošijem tlu. ○ Prilagoditi sortiment žitarica i hibrida kukuruza. Kao mogućnost predlažemo sjetvu kukuruz šećeraca i kokičara.
KRMNARSTVO	○ Savjetovati stočarima rekultivaciju livada i U prioritetu postaviti na prezentativnom mjestu pokus (općinska posticajna sredstva) krmnih kultura kod odabranog proizvođača mlijeka: stočne grahorice, graška, kelja, sirka, perko repice ○ Educirati poljoprivredne proizvođače o značaju krmnog bilja.
VILČARSTVO	○ Opredijeliti se za proizvodnju jagodičastog voća, nikako primarno maline, već jagode, borovnice i aronije. ○ Sortiment voćnih vrsta uskladiti prema nadmorskoj visini. ○ Autohtone voćne vrste sanirati i sačuvati za potencijal prerade.
PIRINČE	○ Podsticati plasteničku proizvodnju ○ Na rubnim područjima posticati organsku proizvodnju povrća na otvorenom prostoru i u plastenicima.
GLJIVARSTVO	○ U prioritetu finansijskim imputom postaknuti otkup ljekovitog bilja i gljiva (sufinansirati kamate na kredit). ○ Ostvariti poslovnu saradnju sa „Herbosom“ d.o.o. Foča FBiH ili „Boletus“ Sarajevo
ORGANSKA PROIZVODNJA	○ Organsku proizvodnju posticati u svim aspektima biljne proizvodnje i prerade, uključujući i druge standarde. ○ Posebno posticati proizvode koji plediraju biti izvozno orjentisani. ○ Certificirati organsku proizvodnju ○ Posticati integralnu proizvodnju

Šumski resursi

Na području Bosansko-podrinjskog kantona Goražde šume i šumska zemljišta zauzimaju ukupnu površinu od 36.793.41 ha. Veliki značaj, u privrednom i ekološkom pogledu, imaju šumski ekosistemi, sa sljedećim karakteristikama:

- u nižim predjelima preovladavaju hrastove fitocenoze – šume sladuna i cera, iznad njih su šume kitnjaka i cera, odnosno šume kitnjaka na toplijim ekspozicijama, dok su na hladnijim položajima zastupljene šume bukve (Pale FBiH). Takođe fragmentarno egzistiraju rijetko zaostale enklave šume bukve i jele sa smrčom,

- u kanjonima rijeka i na litičastim padinama zastupljene su termofilne fitocenoze – šume bukve i crnog graba,
- veliko je učešće površina pod brezom i jasikom kao sukcesivni vegetacijski stadij, što je direktna posljedica nekontrolisne sječe u bliskoj prošlosti.

U cjelokupnom šumskom fondu Bosansko-podrinjskom kantona Goražde preovladavaju vrste koje su ujedno i nosioci najveće zapremine i prirasta drvene mase: bukva, hrast kitnjak, sladun, cer, grab²⁹. Gazdovanje šumama u državnom vlasništvu vrši J.P. Bosansko-podrinjske šume d.o.o. Goražde, dok šumama u privatnom vlasništvu upravljaju njihovi vlasnici u skladu sa Zakonom o šumama (Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona“ broj: 4/13 i 5/13). Drvena masa na području BPK ima vrlo mali udio u ukupnoj drvnjoj masi FBiH (3,7 %), a unutar BPK šumski potencijali za proizvodnju drveta za drvoprerađu ima najveći značaj za razvoj općine Foča u FBiH, na čijem je području 57 % ukupne drvene mase BPK Goražde. Uzgajanjem, zaštitom i eksploatacijom šuma na području BPK Goražde se bave KŠPD „Bosansko-podrinjske šume“ i Kantonalna direkcija za šumarstvo. Podaci o šumskom zemljištu na BPK Goražde različitih su vrijednosti u ovisnosti od naziva dokumenta i autora istih. U ovo dokumentu koristili smo podatke: Prostorni plan za područje bosansko – podrinjskog kantona za period 2008 – 2028 Nacrt – Prostorna osnova 2010. godina (prema novijim izvorima Grad Goražde raspolaže sa 14.414 ha što je značajno manje u odnosu na navedene podatke)

Tab. Br. 25. Pregled površina šuma i šumskog zemljišta³⁰.

Općina/Grad	Šume u ha	Preocenaat %
Grad Goražde	15.346,95	47,91
Foča FBiH	10.653,07	32,25
Pale FBiH	6.501,19	20,94
UKUPNO	32.501,21	

(Izvor: Kantonalna uprava za umarstvo BPK Goražde)

Grad Goražde

Grada Goražde posjeduje 15.346,95 ha (47,91%) šumskih sataništa ukupnog šumskog resursa BPK Goražde, što je vidljivo iz prethodne tabele. Šumska područja su zastupljena na svim nadmorskim visinama, a zbog sve manje naseljenosti i obrade zemljišta, dolazi do zarastanja poljoprivrednog zemljišta i širenja šuma. U šumama su uglavnom zastupljene slijedeće vrste: bukva, hrast, cer itd.

Na prostoru Grada Goražde uspijevaju različite vrste ljekovitog bilja, šumskih plodova i gljiva tako da postoji duga tradicija njihovog sakupljanja. Najzastupljenije vrste su: jagorčevina, imela, drijenjak, borovnica, šumska jagoda i kupina, a od gljiva najzastupljenije su vrganj, smrčak, lisičarka i dr. Uticaj šuma na klimatske promjene je

²⁹ Federalni savod za agropedologiju

³⁰ Prostorni plan za područje bosansko – podrinjskog kantona za period 2008 – 2028 Nacrt – Prostorna osnova 2010. godina

veoma veliki tako da treba posvetiti pažnju pravilnom upravljanju šumama u državnom i privatnom vlasništvu. Šumama u vlasništvu BPK Goražde upravlja JP "Bosansko-podrinjske šume" d.o.o. Goražde.

Općini Foča u FBiH raspolaže sa 10.653,07 ili 32,25% ukupnog šumskog resursa u BPK Goražde, većinom bjelogorične šume sa zastupljenošću bukve i hrasta i malim procentom crnogorične šume. Zbog postojanja šumske goleti i nedovoljnog broja akcija pošumljavanja stvaraju se klizišta, ugrožen je biljni i životinjski svijet, ljekobilje i šumski plodovi.

Općina Pale u FBiH raspolaže sa 6.501,19 (20,94%) ukupnog šumskog resursa u BPK Goražde, prije svega listopadnih šuma, a među njima nazastupljenija vrsta je bukva, hrast i grab i oni zauzimaju 95% od ukupne površine područja koje je pod šumama. Crnogorične šume čine 5% od ukupne šumske površine područja općine. Površina općine Pale pod šumama iznosi 5865,99 ha ili 54,31% od ukupne teritorije općine. Trenutna problematika ogleda se u prodaji drveta kao sirovina, ali određenih planova finalizacije drveta ima, a jedan od njih je proširenje kapaciteta i otvaranje pogona za proizvodnju peleta.

Zaštićena područja u BPK Goražde

Na području BPK Goražde nema zvanično zaštićenih prirodnih područja. Pokrenute su inicijative na zaštiti prirodnih vrijednosti na pojedinim lokalitetima BPK Goražde, zbog čega je na istim već sada primjenjen poseban režim privređivanja. Radi se o sljedećim lokalitetima: - Veliki čair, u odjelu 66. GJ "Prača" u opštini Pale-Prača, gdje je izgradjena kaptaža za snabdijevanje fiziološkom vodom, - Spomen park „Rorovi“ u odjelu 141. u GJ „Osanica“ u Gradu Goražde, - Stečansko groblje u odjelu 36. u GJ "Osanica" u Gradu Goražde. Autori ovog dokumenta cijene da bi bilo opravdano razmišljati o zaštiti područja: Kleka i Borovca³¹.

Hidropotencijal BPK Goražde – vodni resursi

Područje BPK Goražde spada u red područja izdašnih vodom u odnosu na razmjere Bosne i Hercegovine. Najveći vodotok je rijeka Drina, a zatim po dužini slijede rijeke Prača, Osanica i Kolina. Pored navedenih rijeka postoje mnogobrojni izvori, uglavnom manje izdašnosti. Mnogi od tih izvora su kaptirani za potrebe pojedinih naselja. Riječne tokove na prostoru Bosansko-podrinjskog kantona Goražde uglavnom određuje dolina rijeke Drine, sa graničnim planinskim masivima. Upravo je to razlog što je rijeka Drina imala najveću ulogu u geomorfološkim svojstvima terena. Rijeka Drina je najveći hidropotencijal na području grada Goražda i općine Foča u FBiH. Pored rijeke Drine, na području Bosansko-podrinjskog kantona Goražde nalazi se i Osanička Rijeka. Podhranjenski Potok, rijeka Prača, rijeka Kolina i niz drugih manjih pritoka rijeke Drine.

³¹ Prostorni plan BPK za period 2008 -2028 god.

Bitno je napomenuti da u selu Bogušići i na Mravinju postoji izvori mineralne vode (kiseljak) koji bi mogli imati i privredne i turističke vrijednosti.

U općinama Foča u FBiH i Pale u FBiH, te u Gradu Goraždu postoje još uvijek neistraženi termalni izvori koji mogu u narednom periodu, također biti privredno i turistički interesantni. Gornji tok rijeke Drine još uvijek je sačuvan od svih zagađivača što je osnovni preduslov da pored ravničarskih vrsta u tim tokovima žive i najzanimljivije salmonidne vrste riba (pastrmka, lipljan i mladica). Raznovrsnost ribljim fondom, izrazito bogatstvo mladicom i drugim vrstama ribe, briga o aktivnoj zaštiti ovih vrsta, dovela je do formiranja sportskih ribolovnih društava u Foča u FBiH³². BPK Goražde je bogat prirodnim resursima, kao što su: vodeni potencijal, nalazišta gipsa, izvori termalne i pitke vode, zemljište za proizvodnju zdrave hrane, veliki turistički potencijal rijeke Drine i njenih pritoka, bogatstvo šuma i lovišta, što otvara raznovrsne mogućnosti za ulaganja.

7.4. Klima kao agroekološki faktor

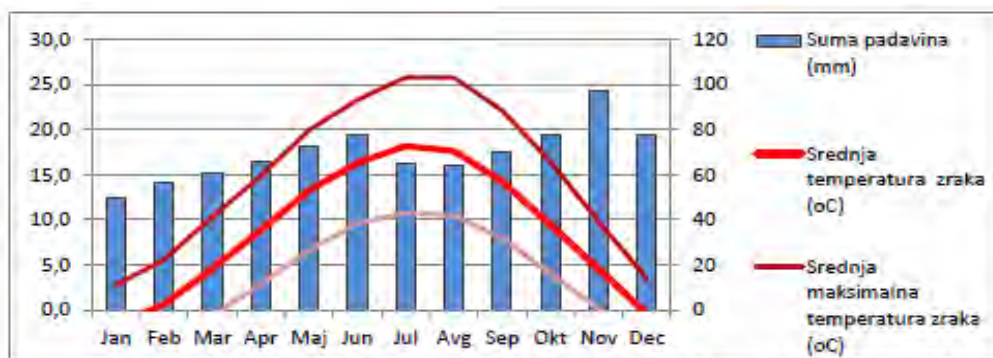
Klima BPK Goražde uglavnom je uslovljena geografskim položajem, geološkom podlogom, reljefom i drugim manje bitnim aspektima. Odlikuje se umjereno kontinentalnom (Grad Goražde) do subalpskom i alpskom klimom na prostorima iznad 1.000 m.n.v.

Tab. br 26. Prosječne vrijednosti osnovnih klimatski parametara za BPK Goražde

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Pros
	Period vegetacije												
S. mj. t. (°C)	-0,9	1,5	5,6	9,9	14	17	19	18,8	15	10	5,3	1,1	9,8
Padavine	55	55	46	64	70	73	64	83,6	68	70	80,4	73	785,8
VL.Zr.(%)	81	78	78	74	77	72	72	75	77	80	87	86	84,8
Oblačnost	8,6	7,3	7,9	7,9	8,5	6,8	6,5	6,9	6,4	7,6	6,8	9,3	7,54
Magla - dan	13	16	16	9	20	6	16	26	26	12	16	20	16,5

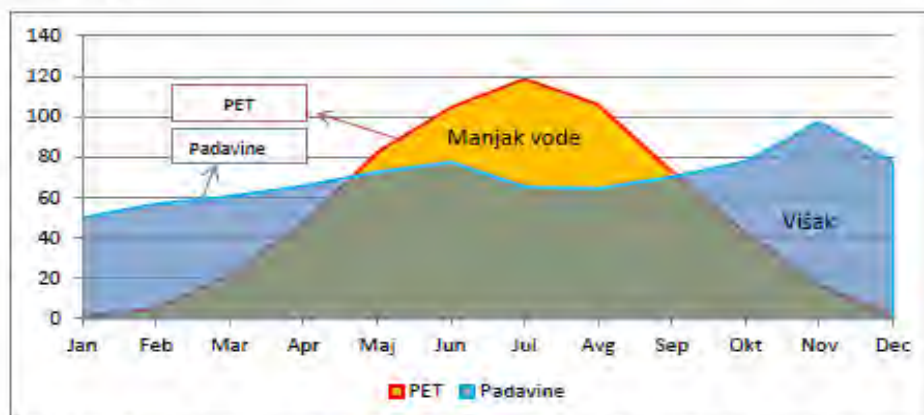
Temperatura vazduha je pod uticajem lokalnih uslova reljefa i nešto viših nadmorskih visina, koje uslovljavaju umjereno kontinentalnu klimu čija se obilježja graniče sa subplaninskom klimom. Naime, u Gradu Goraždu, samo šest mjeseci (maj-oktobar) imaju prosječnu temperaturu vazduha iznad 10°C, dok su ostali mjeseci hladni, sa temperaturom ispod 10°C. Prosječna godišnja temperatura vazduha u Gradu Goraždu kreće se oko 9,8°C, dok u planinskoj oblasti na 1000 m nadmorske visine, iznosi oko 5,9°C. Analiza srednjih mjesečnih temperatura vazduha pokazuje da je najniža temperatura u januaru i iznosi – 0,9°C, dok su najtopliji mjeseci jul (19°C).

³² Strategija razvoja Bosanska - područjskog kantona Goražde 2016-2020

Grafikon br. 4. Srednje godišnje temperature i sume padavina za Grad Goražde

Raspodjela padavina u toku godine pokazuje da se na većem dijelu analiziranog područja južno od Grada Goražda maksimalne vrijednosti srednjih mjesečnih količina padavina javljaju u toku jeseni i zime, i to u novembru (Grad Goražde 80,4 mm; Foča u FBiH 90,1 mm).

Grafikon br. 5. Srednji vodni bilans za područje BPK Goražde– Pri RLPV 100

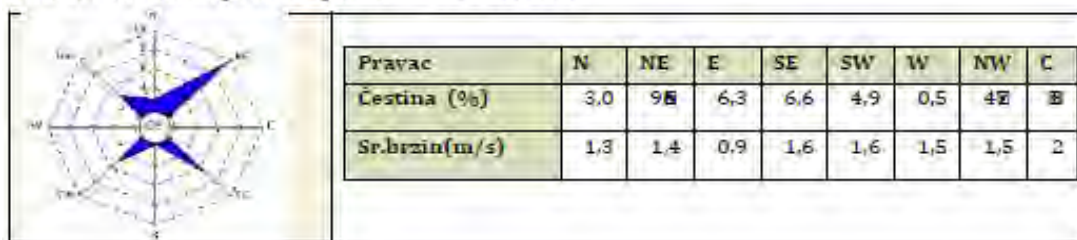
Na ovim lokalitetima u hladnoj polovini godine (od oktobra do aprila) izluči se oko 60 % od ukupne godišnje količine padavina, dok se najmanja količina izluči u martu (Grad Goražde). Režim padavina analiziranog područja karakteriše relativno veliki broj dana sa padavinama koji u prosjeku iznosi oko 123 dana u toku godine. Najveći broj dana sa padavinama je u junu i iznosi 12 dana.

Snijeg se na ovom području javlja uglavnom od novembra do aprila, a u višim predjelima iznad 500 m.n.v., od oktobra do maja mjeseca. Srednji godišnji broj dana sa snijegom za Grad Goražde iznosi 26 dana, dok je u višim predjelima učestanost pojave snijega veća od 38 dana godišnje. Prosječna maksimalna visina snježnog pokrivača na području Grada Goražda kreće se oko 30 cm.

Magla se javlja u kotlini grada Goražda (162 dana u toku godine). Uslovi tihog vremena pogoduju čestom obrazovanju i zadržavanju magl.

Vjetrovi su uslovljeni raspodjelom vazdušnog pritiska, ali složeni lokalni topografski uslovi mogu bitno uticati na modifikaciju pravaca i brzinu vjetra i tako doprinijeti da se opšte karakteristike vjetra pri tlu značajno razlikuju u odnosu na vjetar na visini. Tako je uticaj planinskih vijenaca koji okružuju BPK Goražde dominantan kada je u pitanju režim vjetra na razmatranom području, što potvrđuju i karakteristike godišnje ruže vjetra za BPK Goražde. Najveće prosječne brzine od 1,8 m/s javljaju se pri južnom vjetru.

Tab. br. 25. Godišnja ruža vjetrova – BPK Goražde

7.5. Pojmovi i definicije ruralnog razvoja

Definicija ruralnog razvoja nije precizno utvrđena, iako se u biti tiče poboljšanja kvaliteta života u ruralnim sredinama. Ipak, ustaljena definicija kojom su se do sada rukovodile zemlje EU-e ruralni razvoj definišu kao proces unapređenja kvaliteta života i ekonomske održivosti, socijalnog, ekološkog i humanog razvoja ljudi koji žive u slabije naseljenim područjima u odnosu na urbane sredine. Definicija koju koristi OECD – "ruralni razvoj" je integralni, cjelovit i održivi razvoj ruralnog prostora. Ruralna područja određena su korištenjem metodologije OECD (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) koja se zasniva na gustoći naseljenosti (područja sa manje od 150 stanovnika po km² smatraju se ruralnim područjima). Noviji primjeri analize teorijskih pristupa ruralnosti poimaju ruralna područja teritorijalno znatno šira, samim tim i po broju stanovnika značajno veća sa tri principa i pristupa:

- „agrarni“ pristup koji posmatra poljoprivrednu zajednicu kao čuvara sela i temeljni stub ruralnog života koji je primaran u očuvanju kulture, tradicionalne poljoprivredne prakse, zdravstveno ispravne hrane,
- pristup „lokalnog razvoja“, koji je usmjeren na raznolikost ruralnih aktivnosti i aktera, te koji priznaje da sada u mnogim slučajevima poljoprivreda predstavlja dosta mali udio ruralnog outputa i zaposlenosti, a šumarstva i turizma u stagnaciji,
- pristup „ruralno - urbanim centrima“ ili „policentrični“ pristup koji promovise razvoj na bazi veće integracije ruralnih sredina sa gradskim centrima kako bi se generisala ekonomska aktivnost i ponudila radna mjesta i trgovina lokalnim ruralnim područjima.

U analizama naših pristupa razvrstavanja ruralnih od urbanih sredina BPK Goražde koristili smo metodologiju OECD koja podrazumijeva da su ruralna područja u cjelosti općine: Foča u FBiH i Pale u FBiH, a Grad Goražde 30% teritorije može se smatrati ruralnim. Pored navedenih principa ruralna područja su:

- ona u kojima je u sadašnjosti ili bližoj prošlosti bio dominantan ekstenzivan način života na selu putem iskorištavanja zemljišta, poljoprivrede i šumarstva,
- ona u kojima dominiraju mala naselja nižeg stepena centralizacije,
- ona koja potiču životni stil što počiva na seoskom identitetu (više tradicionalan) zasnovanom na uvažavanju okoliša i vlastitog života kao dijela jedne cjeline.

Područje BPK Goražde se svrstava u red onih kantona koje karakteriše dosta visok nivo ruralnosti i prema OECD tipologiji se smatra značajno ruralnim kantonom gdje dominiraju u cjelosti općine: Foča u FBiH i Pale u FBiH. U urbanom području Grada Goražda živi 56% dok je u ruralnim sredinama BPK Goražde 44 % stanovnika.

Tradicionalne i nove politike ruralnog razvoja

Funkcija ruralne politike zasniva se na osiguranju održivih razvojnih ruralnih područja koji se zasnivaju na:

Tradicionalnim politikama

- očuvanju i održivom korištenju okoliša, prirodnih vrijednosti i uopće resursa,
- obezbjeđenju pravičnog lanca vrijednosti proizvodnje i korištenja zdravstveno ispravne hrane,
- osiguranju sredstava za život, prihvatljiv životni standard i kvalitet života ruralnog stanovništva.

Nove politike

Nove politike nadopunjuju se na tradicionalne, ali i sa drugim ciljevima utvrđenim u brojnim zakonskim regulativama, odlukama i pravilnicima, koje se primjenjuju na sve politike i aktivnosti u zemljama EU. Dakle, nove politike se fokusiraju na:

- potrebu za većim nivoom zaposlenosti,
- zaštita okoliša i promocija održivog razvoja,
- zaštita potrošača, zahtjevi za dobrobit životinja,
- zaštitu zdravlja ljudi,
- ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija.

Okviri ruralnog razvoja Bosansko – podrinjskog kantona Goražde

Strategijom će se predložiti, mjere, rješenja, prioriteti i metode kako razvojno i organizaciono poboljšati oblasti: privrede, poljoprivrede, šumarstva, turizma i drugih djelatnosti i kako bi povezani uticali jedni na druge i međusobno se dopunjavali. Razvoj infrastrukture jedno je od osnovnih pitanja ruralnog razvoja, ali to nije samo građevinski

zadatak nego on mora biti zasnovan na prostornom planiranju uzimajući u obzir socijalnu, kulturnu ekonomsku i druge dimenzije ruralnog razvoja. Bez participacije lokalnih zajednica i u značajnoj mjeri FBiH i njihovog uključivanja u odlučivanje o prioritetima, neće biti značajnijeg uspjeha. U tom kontekstu većina fondova i podrški sa nivoa EU zasniva se na zajedničkom ulaganju u dobro osmišljene projekte.

Okviri, pretpostavke i mogućnosti ruralnog razvoja BPK Goražde:

- BPK Goražde na osnovu raspoloživog resursa može postati bitan faktor ruralnog razvoja FBiH.
- atraktivan je za korištenje EU fondova i za unapređenje vlastitog razvoja.
- može ostvariti veći prihod od usluga i proizvoda u odnosu na trenutno stanje.
- može diverzifikovati ruralnu ponudu i stvoriti uslove za održiv život.
- poboljšati konkurentnost u poljoprivrednom sektoru, turizmu i šumarstvu.
- unaprijediti i aktivirati turističku ponudu.
- kontrolisati korištenje prirodnog resursa, prirodnog i kulturnog nasljeđa.
- poboljšati institucionalno organizovanje u kontekstu održivosti ruralnog razvoja.

BPK Goražde na osnovu raspoloživog resursa može ostvariti značajan napredak u progresu života seoskih sredina. Svakako, za takve poduhvate neophodan je finansijski input pod uslovom da se koriste na način kojim će se postići najveći efekat na ekonomskom, socijalnom i ekološkom razvoju. Za tako odabrana i održiva strateška opredjeljenja potrebno je imati dugoročnu viziju ruralnog razvoja BPK Goražde za prioritetne finansijske potrebe, ali i projektne aktivnosti u kontekstu EU fondova. Bez participacije lokalnih zajednica i u značajnoj mjeri FBiH i njihovog uključivanja u odlučivanje o prioritetima, neće biti značajnijeg uspjeha. U tom kontekstu većina fondova i podrški sa nivoa EU zasniva se na zajedničkom ulaganju u dobro osmišljene projekte.

Bez obzira što je ruralni razvoj specifičan i što uključuje čitav niz pitanja kao što su: zaposlenost, industrija, poljoprivreda, šumarstvo, turizam, zdravlje, transport, okoliš, socijalni aspekti, obrazovanje, demografija, kulturno nasljeđe i dr. ipak bi bilo nužno u tim isprepletanim aktivnostima odrediti namjensku službu (agenciju, ili drugu namjensku službu) sa definisanim nadležnostima uz koordinaciju i provođenje politike na lokalnom i kantonalnom nivou i svakako, odgovornostima za procese i aktivnosti u ruralnim područjima. Strategija ruralnog razvoja BPK Goražde je na osnovu stručnih sagledavanja, korištenjem lokalnog stanovništva i lokalnih stručnjaka i ekspertnog tima postigla konsenzus oko vizije, ciljeva i mjera, te dala odgovore na pitanje „koji je optimalni put za razvoj ruralnog područja BPK Goražde u ovom trenutku i bližoj budućnosti (2024. – 2028. g.)“?

Ruralna politika Europske Unije

Glavni ciljevi i prioriteti politike ruralnog razvoja na nivou EU su identični za sve zemlje članice i usmjereni su na unapređenje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora, agro turizma, povećanja kvaliteta života i zaštitu životne sredine u ruralnom području. Osnovni elementi ruralne politike sa kojima se služe članice EU sadržani su i u i programima ruralnog razvoja zemalja sa kandidatskim statusom, kao i zemalja koje vode pregovore o ulasku u EU, s tim što su prisutne određene razlike koje proizlaze iz specifičnosti pojedinih zemalja. Ciljevi ruralne politike EU usmjeravaju se na:

- povećanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i turizma,
- održivo upravljanje zemljištem i zaštita životnog prostora,
- poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije.

Zemlje članice u nacionalnim strategijama ruralnog razvoja razrađuju zajednička usmjerenja biranjem razvojnih mogućnosti koje će stvarati najveću dodatnu vrijednost na nivou zajednice, na regionalnom i nacionalnom nivou. Gotovo kod svih zemalja EU, principi na kojima se temelji programiranje ruralnog razvoja su slični. Istina, postoje određene razlike koje su uslovljene specifičnostima ruralnog prostora i stepenom razvoja tih zemalja. Međutim, kada je riječ o materijalnoj podršci programima ruralnog razvoja, onda postoje razlike koje se ogledaju u mogućnostima povlačenja sredstava iz fondova EU.

Pristupi EU u kontekstu ruralnih područja:

Ciljevi:

- konkurentnost ruralnih područja, valorizacija lokalne imovine, održiva eksploatacija resursa.

Ciljani sektor:

- razni sektori ruralne ekonomije (npr. poljoprivreda, šumarstvo, ruralni turizam, prerađivačka industrija, i td.).

Akteri:

- svi nivoi vlasti (međunarodni, nacionalni, regionalni i lokalni), različiti lokalni stejholderi – zainteresovane strane (javni i privatni sektor, NVO).

Korištenje razvojnih fondova definisanih u okviru ZPP (zajednička agrarna politika), nije moguće od strane zemalja koje se pripremaju da postanu članice EU, ali jeste za zemlje koje su dobile status kandidata (BiH). Za te zemlje moguće je koristiti fondove koji su sadržani u instrumentima za pretpriputnu pomoć IPARD projekti. Finansijski inputi uglavnom su bili korišteni iz sredstava za provođenje inicijative LEADER po principu: najbolje moguće iskorištavanje prirodnih i kulturnih resursa, uključujući i povećanje vrijednosti nekih predjela, poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima, dodavanja vrijednosti lokalnim proizvodima.

Politika poljoprivrede i ruralnog razvoja na nivou FBiH

Ozbiljnijeg pristupa, za rješavanje problema ruralnog razvoja u Federaciji BiH, dugo vremena nije bilo. Iako u usvojenim strateškim dokumentima razvoja poljoprivrede, ruralni razvoj zauzima značajno mjesto i okvirno sadrži čitav niz mjera, uključujući i izdvajanja sredstava za njihovu implementaciju, koja su još uvijek skromna, pristup nije bio zadovoljavajući.

Prva finansijska izdvajanja, u sklopu podsticaja za poljoprivredu na nivou FBiH, koja su imala karakter investicionih ulaganja ruralnim područjima, bila su u formi podrške za različite poljoprivredne i infrastrukturne segmente. Ova vrsta podrške bila je sporadična, u 2023 godini na nivou FBiH značajno je povećana u sklopu posticaja za poljoprivredu. Drugi vid podrške u ovom segmentu agrarne politike bilo je regresiranje kamata na investicione kredite, koje su odobravani poljoprivrednim proizvođačima, koji danas zbog nekonzistentne poljoprivredne politike na nivou FBiH nije aktuelan.

Jedan od većih nedostataka u sadašnjoj strukturnoj politici Federacije BiH, koja se odnosi na poljoprivredu, šumarstvo i turizam, je izostanak značajnijih sredstava za podršku ruralnom razvoju, prestrukturiranju primarne proizvodnje i prerađivačke industrije. Iako je domaćim kreatorima agrarne politike poznato, da je razvijena i stabilna poljoprivreda i prerađivačka industrija od ključnog značaja za razvoj ruralnih područja, nisu predviđena značajnija budžetska sredstva koja bi ozbiljnije tretirala ovaj razvojni segment u FBiH. Ono što predstavlja problem je, nepostojanje institucionalnih kapaciteta i legistativnog okvira za provođenje mjera ruralne politike na terenu. Za očekivane investicione projekte, namijenjene ruralnom razvoju, potrebno je definisati institucionalna rješenja, projektne aktivnosti, adekvatna kadrovska i tehnička rješenja, kako bi se ispunili uvjeti za korištenje IPARD fondova EU.

Trendovi poljoprivredne i ruralne politike BPK Goražde.

Osnovna opredjeljenja i strateški ciljevi BPK Goražde primarno bi trebala biti usmjerena između ostalog, prema održivom privređivanju, održivom upravljanju i korištenju resursa i očuvanju okoliša, koji na pojedinim lokalitetima, ne zadovoljava propisane norme i u tim mjestima često se dešavaju ekološki incidenti. Kvalitet okoliša i uopće razvoj ruralnih sredina, trebala bi biti u bliskoj vezi sa strukturom privrede (posebno industrije). Mjere i koraci koje bi BPK Goražde trebao poduzeti su: uspostavljanje kontinuiranog monitoringa okoliša, izrada katastra zagađivača, efikasnije razvijanje regionalnog modela organizovanog odvoza i deponovanja otpada, te harmonizacija domaćeg zakonodavstva u oblasti okoliša sa zakonodavstvom EU. Također, inicijative bi se trebale usmjeravati prema jačanju inspekciskog nadzora, podizanju ekološke svijesti, poticanja i racionalnog korištenja obnovljivih izvora energije. Generalno opredjeljenje treba biti, da se za atraktivne projekte u ruralnim sredinama u najvećoj mjeri koriste sredstva iz fondova EU, koja će biti sve dostupnija u zavisnosti od napretka na putu ka EU i dobro osmišljenih projektnih dokumenata.

Ruralna područja BPK Gorazde

- ❑ smanjenje broja radno sposobnog poljoprivrednog stanovništva („**alarm i poziv na hitnu intervenciju**“) zbog nemogućnosti da budu konkurentni na tržištu s postojećim nivom i načinom proizvodnje (moguće je izlaz tražiti u diverzifikaciji sa turizmom, zanatstvom i drugim privrednim djelatnostima),
- ❑ sve veća migracija za poslom u gradove i zemlje okruženja zbog boljih socioekonomskih uslova u gradu i inozemstvu, traži se posao izvan poljoprivrede koja u trenutnim okolnostima nije konkurentna (simbolično podsticana) u odnosu na okruženje,
- ❑ urbanizacija nekih ruralnih sredina (uglavnom u neposrednom zaleđu urbane sredine) i povećanje potražnje za uslužnim poslovima koja zahtijevaju specifična znanja ljudi koji žive u ruralnim područjima,
- ❑ nedostatak diverzifikacije ruralne ekonomije koja od seoske populacije zahtijeva specifična znanja i vještine (nedostaje obrazovana kritična masa ruralnih sredina).

U kontekstu navedenih podrški, obavezno je uvažavati odredbe Zakona o poljoprivredi (mjere strukturne politike), gdje se izričito navodi podrška područjima sa otežanim uvjetima privređivanja (član br. 17), prije svega, razvoju poljoprivrede koja ne zagađuje prirodni okoliš i osigurava očuvanje biološke raznovrsnosti. U navedenom Zakonu (član br 18) izričito je navedena neophodnost da se sa svih nivoa vlasti (općine, kantoni, FBiH) obezbijedi maksimalna podrška područjima sa težim uvjetima privređivanja u poljoprivredi i šumarstvu, podrazumijevajući pravo na novčanu naknadu, kako bi se osigurao odgovarajući nivo dohotka i održiv standard stanovništva ruralnih područja, te poboljšao njihov ekonomski položaj i smanjila depopulacija seoskog stanovništva.

Zbog unaprjeđenja tehničko – tehnoloških rješenja iz okruženja u proizvodnji hrane, sve je manja potreba za radnom snagom u poljoprivredi i sve je veća mogućnost diverzifikacija aktivnosti u poljoprivrednom domaćinstvu vezano za turizam i druge aktivnosti. Ono što je primarni problem jesu trendovi ruralnih područja, koji se mogu definisati uglavnom kao odliv mlađeg (radno sposobnog) stanovništva, napuštajući seoske sredine zbog boljih socioekonomskih uslova u urbanim sredinama, ili trendovi kada siromašniji, iz potrebe za preživljavanjem, traže posao izvan sektora poljoprivrede zbog sve većeg pritiska robne intenzivne proizvodnje, koja uglavnom pristizje iz susjednih zemalja.

Očekivani rezultati implementacijom Strategije

Utvrdjeni strateški planovi identifikovali su smjernice ruralnog razvoja uključujući u prioritetu poljoprivredu, turizam i šumarstvo u općinama: Foča u FBiH i Pale u FBiH i djelimično u Gradu Gorazde.

Rezultati koji se očekuju od implementacije Strategije:

- koncept ruralnog razvoja uvršten u razvojne dokumente BPK Goražde,
- definisani strateški i operativni pravci djelovanja (ciljevi, mjere, aktivnosti – pravci djelovanja),
- definisani i precizirani prijedlozi integrisanih projekata - programa koje je moguće implementirati.
- preciziran prijedlog institucionalnog jačanja BPK Goražde ruralnog razvoja:

formirati Agenciju za ruralni razvoj koja bi imala zadatke iz različitih oblasti okoliša – zemljišta, vode, šume, okoliša, života na selu. U skladu sa Članom 154 Zakona o vodama („Službene novine FBiH“, broj: 70/06) predviđeno je osnivanje područnog ureda „Agencije za vodno područje rijeke Save“ za podsliv rijeke Drine u Goraždu.

- rješenje je formiranje Agencije za vode u BPK Goražde koja do danas nije formirana, a ima puno razloga da se sačuva Drina i ostali hidropotencijali od intenzivnijih zagađivača i drugih mehaničkih onečišćenja.

Strateške ciljeve i opredjeljenja treba gledati kao dinamičan, „otvoren“ strateški dokument, koji će s vremenom trebati mijenjati i prilagođavati promjenama u okruženju BPK Goražde. Predložene strateške ciljeve, mjere i zadatke nužno je posmatrati kao opći okvir i strateško plansko-programski dokument, te je sredstvo za efikasnije i uspješnije upravljanje razvojem ne samo poljoprivrede, šumarstva, turizma, već i drugih aktivnosti ruralnih područja BPK Goražde. U tom smislu strateška opredjeljenja treba posmatrati kao „živi plan“, koji će omogućavati potrebne promjene za razvoja ruralnih područja.

7.6. Globalni izazovi za urbana i ruralna područja

Opći globalni izazovi

BPK Goražde svoje potrebe za hranom podmiruje uglavnom uvozom. (izražen je nedostatak skoro svih proizvoda pa bi svaki dodatni poremećaj za potrebnim poljoprivrednim proizvodima mogao imati ozbiljne posljedice. Teško je znati kakvi će dugoročni utjecaji na sigurnost hrane imati trenutna kriza u pogledu obezbjeđenja poljoprivrednim proizvodima. Iz navedenih razloga neophodno je u većoj mjeri postići pokretanje proizvodnje, posebno u ruralnim područjima (proljeće i jesenju sjetvu, sve vidove animalne proizvodnje, preradu poljoprivrednih proizvoda i dr.). U tom kontekstu bilo bi neophodno, kako je već i predloženo do perioda 2028 godine formirati Agenciju za ruralni razvoj BPK Goražde, u bližoj budućnosti formiranje kantonalnih rezervi za poljoprivredne proizvode koji bi bili presudni stabilizatori poljoprivrede BPK Goražde. To bi bio i stimulans za većim interesom obimnije poljoprivredne proizvodnje i zadržavanja (posebno mlađih kategorija) ljudi na selu, koji se u najvećoj mjeri zasniva na čvrstim vezama proizvodnje i obezbijeđenog tržišta (u strateškim opredjeljenjima

potencira se kao najvažnija tržišna karika formiranje kantonalnih rezervi za poljoprivredne proizvode).

Klimatske promjene, intenziviranje klimatskih krajnosti

Ono što se događa sa ruralnim područjima na ukupnom prostoru BiH, prema tome i BPK Goražde jeste posljedica globalizacije i njen prijeteci uticaj na prirodne resurse i njihove vrijednosti, posebno u kontekstu uticaja na zemljište, šume i vodne resurse i uopšte na bogatstvo prirodnih resursa. U suštini, BPK Goražde može dati određen doprinos u ublažavanju klimatskih krajnosti, iako može biti izložen uticanju značajnih negativnih posljedica klimatskih promjena.

Klimatske promjene su izazvale i danas prouzrokuju mnoge posljedice općenito po prirodne resurse i stanovništvo (povećano zagrijavanje - povećana emisija stakleničkih gasova, veći broj prirodnih katastrofa - toplotni udari, poplave, suše i šumski požari). BPK Goražde je jedno od ekološki osjetljivih područja. Očekivati je da će se promjene intenzivirati i BPK Goražde treba biti spremniji za suočavanje s posljedicama klimatskih krajnosti na poljoprivrednu proizvodnju i životno okruženje. Dovoljno je upozorenja, naučnih dokaza i praktičnih prijedloga u dokumentima da se ozbiljno zabrinemo i povedemo računa o: stanju okolišnih indikatora u oblasti zaštite voda, indikatorima u oblasti zemljišta, stanju u oblasti šumskih resursa, u oblasti prirode i biodiverziteta, u oblasti upravljanja otpadom i uopšte o politici zaštite okoliša. Obrazloženja i upozorenja svojevrsna su abeceda stanja, problema, rješenja i prioriteta za umanjenje navedenih pojava na koje može čovjek svojim aktivnostima uticati.

Adaptacija na klimatske promjene je globalna aktivnost i prvorazredna je tema svjetskih institucija u koje se valja uklapati na svim prostorima BiH, prema tome i BPK Goražde. Klimatske promjene i njihove posljedice po poljoprivredu ogledaju se kroz mnoge nepovoljne pojave, posebno kroz porast srednjih godišnjih temperatura. Ovo značajno utiče na bilans vode u zemljištu obzirom da se povećanim intenzitetima padavina i čestim pojavama naglog topljenja snijega, povećava količina vode koja se odlijeva po površini tla i strmim brdsko - planinskim padinama. Učestalost poplava od bujica i intenzitet erozije tla, pojave grada, kisele kiše, povećane brzine vjetra i dr. predstavljati će veći problem i u bližoj budućnosti i koliko je god moguće potrebno je maksimalno utjecati na smanjenje navedenih negativnih pojava.

Izazovi u oblasti zaštite zemljišta

Aktuelni procesi, u kontekstu promjena u korištenju zemljišta, pretežno su vezani za nekontrolirano širenje perifernih objekata izvan urbane sredine, često na račun najkvalitetnijih poljoprivrednih površina. Gubitak poljoprivrednog zemljišta u većini slučajeva je rezultat neplanske gradnje stambenih i industrijskih objekata i infrastrukture, te neracionalne eksploatacije prirodnih bogatstava.

Uzroci degradacije zemljišta na području BPK Goražde:

- izgradnja i eksploatacija deponija komunalnog i industrijskog otpada, odlaganje krovinskog materijala.
- izgradnja naselja, te industrijskih i infrastrukturnih objekata.
- bespravna izgradnja objekata,
- gubici uzrokovani erozijom i klizištima.
- ispuštanja otpadnih voda, iz industrije.
- Neplanska sječa šuma
- prekomjerne erozije koja je izazvana krčenjem šuma

Izazovi u oblasti voda

Česte klimatske promjene, posebno suše, izazivaju probleme u vezi sa pružanjem usluga vodosnabdijevanja domaćinstava, ujedno i velike probleme u sektoru poljoprivrede. Iako je uvriježeno mišljenje javnosti da je BiH zemlja koja obiluje vodnim resursima, posljednjih nekoliko godina sve se više može osjetiti koliko je ovaj resurs ugrožen. Rizici od poplava na teritoriji Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, za područje uz površinske vode II kategorije, su utvrđene kantonalnim operativnim planom odbrane od poplava Bosansko – podrinjskog kantona Goražde („Službene novine BPK-a Goražde“, broj: 7/13), kojim su obuhvaćena poplavna područja za sve tri lokalne zajednice u sastavu kantona.

Rizici od poplava na području BPK Goražde:

Za područja uz površinske vode II kategorije“, utvrđeni su Kantonalnim operativnim planom odbrane od poplava Bosansko-podrinjskog kantona Goražde („Službene novine BPK-a Goražde“, broj: 7/13), kojim su obuhvaćena poplavna područja za sve tri lokalne zajednice u sastavu kantona.

📍 GRAD GORAŽDE

- Uz Osaničku rijeku: Dionica: Ilovača -Izero (plavljena površina 20 ha)
- Uz Podhranjanski potok - Dijelovi puta Goražde-Podhranjani i dio objekata uz put
- Uz potok Biočka - plavljena površina u Dubištu (cca 1 km) i Zupčićima (cca 1 km)
- Uz potok Odcka - Bogušići (1,5 km)

📍 OPĆINA PALE U FBiH

- Uz rijeku Praču – potez Prača - Hrenovići – Kaljani i Podgrab.
- Uz rijeku Čemernicu
- Uz Turkovića potok

📍 OPĆINA FOČA U FBiH

- Uz rijeku Kolinu ; Zona fočanske Jabuke
- Uz Kosovsku rijeku – ugrožen most kod kasarne Kosova
- Uz Osaničku rijeku ugroženi mostovi

Fokus problema u korištenju voda

U kontekstu korištenja voda proizilazi veliki broj problema, mogu izdvojiti sljedeći:

- nedovoljna priključenost korisnika na javne vodovodne sisteme u visinskim zonama,
- nedostatak monitoringa kvaliteta i kvantiteta distribuirane vode u lokalnim vodovodima koji nisu u sistemu javnog vodosnabdijevanja,
- relativno visok procenat gubitaka vode iz vodovodnih sistema;
- nedovoljan monitoring kvaliteta i kvantiteta vode na vodozahvatu;
- nedovoljna briga i zaštita izvorišta kao potencijalnih zahvata za vodosnabdijevanje;
- nedosljedno provođenje mjera zaštite izvorišta vode za piće utvrđenih odlukama o zonama sanitarne zaštite,
- nedostatak korištenja vode nižeg kvaliteta za tehnološke potrebe.

Fokus problema zaštite od plavljenja voda

Uzroci problema su:

- neuređenost korita;
- nedovoljan stepen građevinskih mjera za smanjenje rizika od plavljenja;
- nekontrolisana eksploatacija šljunka;
- nelegalna gradnja objekata u vodnom i plavnom području uz vodotoke;
- neuređeni bujični vodotoci i neplanska sječa šume.

Fokus problema u zagađenju voda

- zagađenje vodotoka komunalnim i industrijskim otpadnim vodama;
- nedovoljna izgrađenost kanalizacione mreže i nedostatak uređaja za prečišćavanje otpadnih voda,
- veliki broj septičkih jama - nepropisno izvedenih;
- procjedne vode sa deponija otpada od strane stanovništva i industrije;
- nedostatak sistematskog monitoringa industrijskih zagađivača;
- difuzno zagađenje vodotoka naročito od poljoprivrede

Očekuje se da će kritični vremenski uslovi postati češći, kao rezultat klimatskih promjena i bit će svakako i većih posljedica. Ako ovome dodamo i negativan antropogeni uticaj (otpadne i ocjedne vode, hemizacija i dr.) na kvalitet i zdravstvenu ispravnost vode, neophodno je ovom problemu posvetiti veću pažnju. Kvantitativno i kvalitativno očuvanje vodnih resursa zahtijeva značajnu harmonizaciju politike zaštite okoliša i vode, uključujući i upravljanje riječnim slivovima, poljoprivredom, kao i urbanim planiranjem gradnje i uopšte infrastrukturom. Otpadne i oborinske vode najčešće se prihvataju skupnim ili mješovitim sistemom te se najkraćim mogućim putem (bez ikakvog tretmana) odvođe do najbližeg recipijenta koji je po pravilu neki površinski vodotok. Rizike od poplava utvrdila je Agencija za vodno područje rijeke Save i na osnovu procjena na teritoriji BPK Goražde označena su sljedeća područja na kojima se može očekivati rizik od poplava i klizišta. Rizici od poplava utvrđeni su Planom upravljanja rizikom od poplava za vodno područje rijeke Save u FBiH (2024.-2029.) i Federalnim operativnim planom odbrane od poplava za područja uz površinske vode I kategorije, u koje spada rijeka Drina („Službene novine FBiH“, broj: 97/15).

Odvodnja otpadnih voda

Registrovana ispuštanja zagađujućih materija u vodu - tj. ispuštanje otpadnih voda u površinske/podzemne vode, prate se za Unis „Ginex“ d.d. Goražde i Pobjeda Technology Goražde d.d. Prate se ispuštanja polutanata: amonijaka, bakra i jedinjenja, olova i jedinjenja, cinka i jedinjenja, hroma i jedinjenja, žive i jedinjenja te nikla i jedinjenja.

Za sve polutante ukupne ispuštene količine u kg/god su smanjene izuzev količina ispuštanja bakra i olova koje su povećane kod Unis „Ginex“ Goražde. Akcidentna ispuštanja nisu zabilježena. Još uvijek nedostaje centralni kolektor i uređaji za tretman otpadnih voda, koje se direktno ispuštaju u Podhranjenski potok u centru grada i tako dospijevaju u rijeku Drinu. Jedan dio kanalizacionih kolektora se direktno ispušta u rijeku Drinu.

ZAKLJUČCI - PREPORUKE

1. Zaštita kod korištenje voda:

- rekonstrukcija i proširenje sistema javnog vodosnabdijevanja,
- stavljanje pod nadzor lokalnih vodovodnih sistema – monitoring,
- izraditi katastar potencijalnih izvorišta pitke vode,
- instalirati vodomjere na mjestima zahvaćanja vode,
- uspostaviti zone sanitarne zaštite i provoditi mjere zaštite izvorišta vode za piće,
- uklanjanje divljih deponija otpada iz zona koje imaju uticaj na kvalitet voda,
- zaustaviti neplansku sječu šuma.

2. Zaštita voda:

- rekonstrukcija postojeće i izgradnja nove kanalizacione mreže i uređaja za prečišćavanje otpadnih voda,
- izgradnja separatnog kanalizacionog sistema
- povećati stepen priključenosti stanovništva na kanalizacioni sistem,
- poštovati propise postojećih i izgradnje novih septičkih jama,
- uvesti monitoring otpadnih voda sa deponija.

3. Zaštita od voda:

- izrada investiciono-tehničke dokumentaciju za aktivnosti na zaštiti od voda
- čišćenje korita od nanosa, uređenje obala u cilju smanjenja rizika od poplava,
- vađenje materijala (šljunak i pijesak) iz vodotoka staviti pod punu kontrolu,
- uspostaviti katastar zaštite od voda,
- spriječiti neplansku (često golu) sječu šume i uređivati bujične vodotoke.

Značajnu opasnost predstavljaju i tehnološke otpadne vode iz postrojenja privrednih subjekata koji su smješteni na području grada, zbog čega je instaliranje fekalnih kolektora i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda prioritarno za zaštitu okoliša. Grad Goražde je u saradnji s nadležnim kantonalnim ministarstvom i JP „Slivovi rijeke Save“ realizirala projekat izgradnje fekalnog kolektora na dionici Gradski most u

Goraždu do naselja Zupčići – Dubište i fekalnog kolektora na dionici most „Alije Izetbegovića“ – most „Žrtava genocida u Srebrenici“, a pored toga je pokrenula proceduru izrade projektne dokumentacije Donji most – naselje Kazagići – Hubjeri³³.

Opasnosti od GMO (genetski modificiranih organizama)

Novi oblik onečišćenja okoliša je "genetska" modifikacija organizmima (GMO). Prema postojećim autorizacijama provjera sigurnosti GMO-a, njihovo širenje toksičnih, alergeni i drugih štetnih efekata, širenje otpornosti na antibiotike, pojava novih sojeva bakterija otpornih na antibiotike i probir, drugih zdravstvenih opasnosti nisu u dovoljno mjeri na našim prostorima ni shvaćeni ni izučeni. Širenje genetski modificiranih biljnih vrsta na području BPK Goražde nije identifikovano, prema tome utjecaj na okoliš nije fokus problema. Softificirana oprema laboratorija Federalnog zavoda za poljoprivredu – Sarajevo je u ulozi kontrole prisustva genetski modificiranih biljnih vrsta sa detaljnim praćenjem prekograničnih pošiljki sjemenskog i sadnog materijala.

Biološka raznolikost i očuvanje biodiverziteta

Bošansko – podrinski kanton Goražde se može smatrati bogatim rezervatom različitih vrsta biljaka, životinja i gljiva, što predstavlja dobru osnovu za veći broj aktivnosti u ruralnim sredinama. Ipak, ta visoka biološka raznolikost je ozbiljno ugrožena. Biodiverzitet šumskih ekosistema predstavljaju raznovrsne listopadne i četinarske šume, kao što su šume hrasta, bukove šume, grabove šume, borove šume, šume jela, smrekove šume ili mješovite šume. U šumskim ekosistemima prisutni su i različiti oblici grmolikog rastinja (trnjina, glog, lijeska, drenjina, kupina i dr.) i šumskih plodova koji imaju poseban značaj u pogledu ljekovitih svojstava i zdravog izvora hrane. Biodiverzitet agroekosistema posebno se ogleda u velikom broju komercijalnih i odomaćenih sorti voćnih i ratarskih kultura, endemičnih vrsta, brojnih autohtonih životinjskih vrsta i pasmina (bosansko-hercegovački brdski konj, krave buša i gatačko goveće, ovca pramenka, koza domaća balkanska rogata, bosansko-hercegovački pastirski pas tornjak). Poseban značaj u očuvanju autohtonog biljnog fonda imaju autohtone (domaće) voćne vrste.

BPK Goražde je „makro brend“ u kontekstu resursa postojećih autohtonih voćnih vrsta, kao i pogodnosti za uzgoj voća u odnosu na druga područja u BiH. Manifestacija „dani jabuke“ Goražde nije rezultat jedne ozbiljnije plantaže, već je rezultat najpovoljnijih agroekoloških uslova za uzgoj voćnih vrsta u BPK Goražde.

Ako bi se zanemarile autohtone voćne vrste na prostoru BPK Goražde značilo bi izgubiti „BREND“, lipteku i obilježje Grada Goražde kao „Kolijevke vocarstva“ u BiH.

Pored autohtonog voća (po obimu i raznovrsnosti ozbiljan resurs BPK Goražde) koji se u značajnoj mjeri zanemaruje, a može postati posebno u aspektima prerade najozbiljniji

³³ Strategija razvoja BPK Goražde 2021-2027.

segment samozapošljavanja (kućna radinost, obrt i sl.), takođe ljekovito bilje i gljive bitni su segmenti često za obezbjeđenje egzistencije posebno u otežanim uslovima privređivanja (ekstremno ruralnim područjima). Dakle, to su prirodni potencijali koji su radno intenzivni, profitabilni i 100% izvozno orijentisani. BPK Goražde raspolaže sa velikim bogatstvom i raznovrsnošću ljekovitih biljnih vrsta, gljiva, raznolikog ljekovitog jagodičastog voća (borovnica, brusnica, šumska jagoda, kupina i dr.), i različitim plodovima u skupinama poljoprivredne i šumske vegetacije. Izučavanje i prijedlog mjera racionalnog i održivog korištenja prirodnog potencijala za širu proizvodnu praksu, predstavlja jedan od bitnih temelja za ukupan razvoj područja sa otežanim uslovima življenja. Ljekovito bilje i šumski proizvodi (nedrvni šumski proizvodi NŠP) uglavnom su se izučavali sa aspekta privredne eksploatacije, zanemarujući održivost i očuvanje ukupnog biodiverziteta.

Da bi se obezbijedilo održivo i racionalno korištenje resursa samoniklog ljekovitog bilja, i gljiva nužno je pristupiti detaljnoj razradi svih aspekata, prije svega: podizanju nivoa znanja, uspostavljanju doradivačkih i prerađivačkih kapaciteta, organiziranje tržišta, zaštite okoliša i ukupne održivosti. Iz navedenih i drugih razloga predstoji obaveza identifikacije i metodologije određivanja staništa, zatim određivanja statusa i procjene maksimalne dozvoljene godišnje količine sakupljanja kako bi pojedine ljekovite biljne vrste trajno ostale u svom definisanom statusu, ili iz nižih kategorija (rijetke, ugrožene, rizične, zaštićene) prelazile u kategoriju privredno važnih.

⇒ Rješenje - Preporuke: Šumskom privrednom društvu BPK Goražde

- Zabraniti izdavanje dozvola za sakupljanje ljekovitih biljnih vrsta za koje smo utvrdili da ih je neophodno zaštititi za period od 3 godine;
- **Zaštićene:** Brđanka (*Arnika montana* L.); Crvotočina (*Licopodium clavatum* L.); Islandski lišaj (*Cetraria islandica* L.); Lincura (*Gentiana lutea* L.); Ljubičica mirisna (*Viola odorata* L.); Ranjenik pravi (*Anthyllis vulneraria* L.);
- **Rijetke (identifikovano 7) i ugrožene (identifikovano 9)** kao i druge privredno važne vrste, dozvoliti za sakupljanje na osnovu izrađene procjene i definisanih „Kvota“ urađeni pojedinačno za općine: Pale u FBiH i Foča u FBiH

Nažalost, eksploatacija ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda u većini slučajeva na ukupnom prostoru FBiH, svakako i BPK Goražde se obavlja na način koji nije u skladu sa pravilima i kodeksom racionalnog i održivog i uzrokuje smanjenje biljnih vrsta ili njihov prelazak iz privredno važnih u rijetke i zaštićene, često dovodi i do trajnog nestanka određene biljne vrste³⁴.

³⁴ Tanović, N. - Univerzitetski udžbenik „Sakupljanje i prerađivanje ljekovitog bilja 2013 godina.

Upravljanje otpadom

Grad Goražde

Stanje kanalizacione mreže- Kanalizacionom mrežom, koja je mješovitog tipa (glavni kolektor ne postoji), upravlja JKP „6. mart“ doo Goražde. Sa njom je pokriveno 60 % domaćinstava Grada. 2013. godine registrovano je 5303 priključka. Uređaja za prečišćavanje otpadnih voda nema, pa se vode direktno, bez bilo kakvog predtretmana, upuštaju u Podhranjenski potok u samom gradskom centru iz sekundarne kanalizacione mreže, što je u suprotnosti sa konceptom odvodnje, koji podrazumijeva prikupljanje svih otpadnih voda kolektorima i odvođenje istih izvan grada. Tako ispuštene otpadne vode preko Podhranjenskog potoka dopijevaju direktno u rijeku Drinu. Značajnu opasnost predstavljaju i tehnološke otpadne vode iz postrojenja privrednih subjekata koji su smješteni na području gradskog centra, zbog čega je instaliranje fekalnih kolektora i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda prioritetno za zaštitu okoliša. Područje naselja Hubjeri, Vranjska mahala i dio naselja Zupčići nema izvedenu kanalizacionu mrežu. U izgradnji je kanalizacioni sistem za naselja Bogušići, Lukarice i Gočela. (izvor Nacrt Prostornog plana Grada Goražde (u daljem tekstu NPPGG))

Plan- kolektori i postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda za Bosansko – Podrinjski kanton Goražde - Aglomeracija Goražde. Na zahtjev Investitora Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, a u skladu sa Ugovorom, pristupilo se izradi idejnog projekta kolektora i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda aglomeracija Goražde. Cilj projekta je poboljšanje kvaliteta voda rijeke Drine, kao i osiguranje kvalitetne komunalne strukture i usluga u opštinama Bosansko-Podrinjskog kantona. (izvor Studija izvodljivosti i idejni projekat za kolektore i postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda za Bosansko – Podrinjski kanton Goražde - Aglomeracija Goražde).

Aglomeracija Goražde-Glavni fekalni kolektori

Predmetno područje koje je obrađeno u sklopu dispozicije prikupljanja i tretmana otpadnih voda na području aglomeracije Goražde koje redom čine naselja Goražde, Baćci, Budići, Čovčići, Dučići, Kolijevke, Vitkovići, Zupčići, Podkozara donja, Sopotnici i Kazagići, ukupno sa pripadajućem brojem stanovnika, prema popisu iz 2013. god., od 15.393. Topografski, aglomeracija Goražde je podjeljena na dva dijela koje presjeca tok rijeke Drine. Postojeći fekalni kolektori se ispuštaju u rijeku Drinu, te se nameće tehnički da se kolektor što više položi uz obalni pojas kako bi se omogućilo priključenje postojećih kolektora, kao i priključenje novih koji će se graditi u budućnosti. Na lijevo obalnom kolektoru, predviđeno je 10 spojeva sa postojećim mješovitim kolektorima, na mjestima prethodnih ispuštanja, dok je na desno obalnom kolektoru predviđeno 13 spojeva sa postojećim mješovitim kolektorima, na mjestima prethodnih ispuštanja. Prilikom razrade idejnog projekta dispozicije glavnih fekalnih kolektora, Konsultant se u mnogome oslanjao na idejno rješenje Zavoda za Vodoprivredu iz 1987 u kome je

razatrano nekoliko varijantnih rješenja. U Idejnom rješenju iz 1987 g. usvojena je najpovoljnija varijanta sa lijevim i desnim kolektorom, gdje se desni kolektor prebacuje preko rijeke Drine. Prilikom pozicioniranja kolektora nastojano je da se što više izbegnu prekidi u vidu prepumpnih stanica i lokalnih postrojenja za prečišćavanje, a više omogućiti gravitaciono polaganje kolektora. Tamo gdje nije bilo moguće kolektor voditi dalje gravitaciono radi visinske denivelacije predviđene su prepumpne stanice, ali se nastojalo izbjeći postavljanje ovih pumpnih stanica. (izvor Studija izvodljivosti i idejni projekat za kolektore i postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda za Bosansko – Podrinjski kanton Goražde - Aglomeracija Goražde).

Postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda

Za uklanjanje svake pojedine otpadne tvari iz otpadne vode postoje specifični procesi, a primjena zavisi o potrebnom stepenu učinkovitosti. Najvažniji učinak u poboljšanju kakvoće prirodnih vodnih tijela postići će se čišćenjem otpadnih voda. Čišćenje otpadnih voda je tehnološki proces koji se ostvaruje na uređajima za prečišćavanje otpadnih voda. Generalno se može reći da su uređaji za prečišćavanje otpadnih voda, vodne građevine sa postrojenjima kojima se prečišćavaju otpadne vode iz sistema javne odvodnje prije njihova ispuštanja u prirodni prijemnik (krajnji recipijent). (izvor Studija izvodljivosti i idejni projekat za kolektore i postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda za Bosansko – Podrinjski kanton Goražde - Aglomeracija Goražde). Postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda, nakon dugih pregovora, usvojeno je i pozicionirano u Nacrtu Prostornog plana Grada Goražde za period 2017-2037 u naselju Sopotnica, na mjestu gdje se spajaju sjeverna i južna obilaznica Grada Goražde.

Deponije i odvoz čvrstog otpada

Na području Grada Goražda službeno je registrovana jedna lokalna deponija Šišeta koja je otvorenog tipa i trenutno ne zadovoljavaju načela sanitarnog odlaganja otpada, pa je potrebno sanirati. Deponija „Šišeta“, površine 15.000 m², nalazi se u udolini ispod brda Sjenokos, a od najbližeg naseljenog mjesta Površnica udaljena je 2 km. Deponija nije ograđena, ne posjeduje sistem za prikupljanje procjednih voda, kao ni sistem za otplinjavanje. Plan prilagođavanja sanacije deponije je urađen i dobivena je ekološka dozvola. (izvor Strategija razvoja Grada Goražde 2017–2026.)

Plan-Regionalna sanitarna deponija „Trešnjica“ u Goraždu-Na lokalitetu sa najpovoljnijim sanitarno-higijenskim uslovima planirana je sanitarna deponija čvrstog otpada, na lokalitetu Trešnjica sa najvećom kotom terena od 636,50 m.n.v.. Lokacija sanitarne deponije na lokalitetu Trešnjica je na udaljenosti oko 1,5 km sjeverozapadno od naselja Glamoč. Površina deponije iznosi 10,80 ha i projektovana je da prihvati u planskom periodu sav komunalni i ekvivalentni čvrsti otpad u Gradu na način koji odgovara Europskim i državnim regulativama. (izvor NPPGG)

Foča u FBiH otpad trenutno odlaže na lokaciji u naselju Gavrići koja se nalazi 4,5 km od Ustikoline prema Jabuci. Putna komunikacija prema deponiji je uređena a na lokalitetu

postoji vlastito vodosnabdijevanje. Dobivene su načelne saglasnosti od ministarstva nadležnog za okoliš i poljoprivredu BPK Goražde da se lokacija može koristiti za deponovanje otpada te se od novembra 2009. godine otpad odlaže na nesanitaran način. Deponija nije ograđena i nema ostalu potrebnu infrastrukturu. Na teritoriji općine formirano je najmanje 10 većih divljih odlagališta i to: Prljage, Bratovski potok, pored mosta u Cvilinu, Nišani, kod Osaničkog mosta, u naselju Val, naselju Mrdelići, kod mosta na Kosovskoj rijeci, u naselju Knježak, ispod rasadnika na Cvilinu i Odžaku. Osim ovih 10 većih divljih deponija, procjenjuje se da ima još najmanje 50 lokacija. Većina divljih deponija se nalazi u blizini vodotoka³⁵.

Pale u FBiH upravljanje otpadom povjerili su JKP "Prača". Osnovne djelatnosti preduzeća su: prikupljanje i tretman otpada, opskrba vodom i odvodnim vodama, održavanje lokalnih puteva, održavanje javne rasvjete.

U preduzeću je izražen je nedostatak opreme i mehanizacije kao i kvalifikovane radne snage da bi se adekvatno pokrila djelatnost na teritoriji Općine. Postotak naplate odvoza komunalnog otpada je, takođe, relativno nizak i iznosi oko 75%. Pitanje otpada za općinu Pale u FBiH nije riješeno na higijenski način i na propisan način tj. deponija "Šainovići" na koju se odlaže otpad se smatra nesanitarnom deponijom. Takođe, nesavjesnošću stanovništva općine dolazi do odlaganja otpada uz rijeke iako postoje legalne deponije na koje bi se trebao odlagati otpad. Divljim deponijama kojih na općine trenutno ima sedam aktuelno je zagađenje zemljišta i vodotokova (Brdarići; Brdarići; Prača-Brdarići; Prača-Orahovice; Hrenovica). Općina je uradila Projektnu dokumentaciju na bazi Idejnog projekta sanacije deponije sa svim pratećim elaboratima.

Preporuke:

- Implementirati prijedlog mjera po projektu „Plan upravljanja otpadom BPK Goražde za period 2021-2027“.
- uspostaviti registar za praćenje otpada,
- eliminirati ili smanjiti na najmanju moguću mjeru broj divljih odlagališta,
- strožiji kriteriji kod projektovanja prostora za postavljanje kontejnera,
- u općinama planski odrediti lokacije za deponije inertnog otpada,
- uspostaviti jedinstvenu metodologiju određivanja količina otpada,
- nabaviti adekvatnu opremu za manipulaciju sa otpadom (postojeća zastarjela)
- izraditi potpuno autonoman sistem zbrinjavanja medicinskog otpada,
- obezbijediti uslove za neškodljivo zbrinjavanje animalnog otpada (izgradnja betonskih jama grobnica) na lokaciji koja je prostorno planskom dokumentacijom predviđena za izgradnju deponije,
- strožiji inspekcijski nadzor,
- obezbijediti zatvorene prostore za zbrinjavanje otpada u selima i naseljima vodeći računa da isti nema štetne uticaje na zdravlje ljudi i okoliš.

³⁵ Istraživanja autora i saradnika u izradi strategije

Strateški razvojni pravci ruralnog razvoja

Politike koje utiču na ruralni razvoj na nivou FBiH (koje se manifestuju na kantone i lokalne zajednice) ne djeluju na dovoljno koordinisan način, već su često kontradiktorne, u nekim aspektima i štetne. Iz tog razloga politici ruralnog razvoja neophodno je konzistentno, odgovorno i planski prilaziti, dati sve veći značaj pristupu po modelu „odozdo prema gore“ (istraživanje odnosa i utjecajnih procesa u samim seoskim sredinama), uzimajući u obzir kratkoročne, srednjoročne i dugoročne aspekte.

Jedno od ključnih strateških razvojnih pravaca bilo koga ruralnog područja je razmatranje održivosti prirodnog resursa, sposobnosti njegove regeneracije i njegove prilagođenosti, smanjenju njegovog životnog opterećenja i uopće mudrosti u korištenju prirodnih resursa. Drugo ključno područje je razmatranje teritorijalnosti kao sveobuhvatnog organizacijskog načela i održive prostorne upotrebe i međusobnog jačanja prostornih procesa i utjecaja, te razvoj prilagođenih ekoloških, socijalnih i ekonomskih uslova ruralnih sredina. U kontekstu naprijed navedenih stavova, strateški razvojni pravci nisu samo individualne prirode (konkurentnosti i održivosti pojedinca ili pravnog lica) već i konkurentnost naselja, lokalne zajednice, kantona, pa i šire. Dakle, jačanje lokalne ekonomije ključ je za postizanje zacrtane vizije i ciljeva ruralnog razvoja.

Pristupi startnim analizama i aktivnostima:

- analizirano je postojeće stanje ruralnih područja (Grada Goražda; općine Foča u FBiH; Pale u FBiH) u svim bitnim aspektima: poljoprivrednim, šumskim, ekonomskim, infrastrukturnim, turističkim, demografskim i drugim obilježjima,
- identificirani su potencijalni razvojni projekti sa kojima bi se osigurala održivost domaćinstava i zaustavio proces „starenja“ i praznjenje sela,
- definisale su se komplementarne i alternativne mogućnosti koje bi povećale zaposlenost i spriječile naglu depopulaciju ruralnih područja,
- predložene su stimulativne mjere za područja sa otežanim uslovima življenja,
- predložene su mjere za očuvanje okoliša i njegovih vrijednosti,
- utvrdili su se neophodni programi edukacije iz oblasti poljoprivrede
- predložili smo mjere za poboljšanje infrastrukture za oblast poljoprivrede,
- predložili mjere za podršku očuvanja tradicionalne etno baštine i autohtonih proizvodnji u ruralnim područjima.

7.7. Turizam u funkciji ruralnog razvoja i poljoprivrede

Strategija razvoja turizma Bosansko-podrinjskog kanton Goražde trebala bi biti okosnica povećanja i rasta turističke privrede na ovim prostorima. Razvoj turističke privrede na području BPK Goražde imao bi višestruke učinke, koji se ogledaju kroz:

- Rast domaćeg turističkog prometa;
- Rast broja zaposlenih u turizmu;
- Kreiranje pozitivnog imidža na tržištu;

- o Osiguranje dugoročne zaštite privrednih, kulturnih i historijskih resursa u funkciji turizma.

Pored navedenog, jedan od glavnih, prioritetnih ciljeva jeste da turizam, kao privredna grana djeluje na principima i temeljima samoodrživosti. Kroz razvoj turizma i povećanje broja zaposlenosti u toj oblasti, kvalitet života lokalnog stanovništva će se povećati i unaprijediti. Prilikom ostvarivanja postavljenih ciljeva, polazi se od toga da glavni fokus mora biti na izgradnji cjelovitih tržišno orijentisanih turističkih proizvoda, a koji imaju osnove za plasman i održivost na domaćem tržištu. BPK Goražde ima bogatu tradiciju poslovnog sektora što ujedno može biti velika šansa za globalnu konkurentnost, ali i mogućnost za razvijanje drugih sektora koji imaju potencijala. Ukupna razvojna politika turizma u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde treba da se temelji na izgradnji konkurentskih prednosti, s tim da se proizvodi i usluge odlikuju karakteristikama vlastitog identiteta.

Bosansko-podrinjski kanton Goražde može predstavljati veoma zanimljivu turističku destinaciju, što je rezultat geografskog položaja, izuzetnih prirodnih ljepota, kulturno-historijskih vrijednosti i pogodnih klimatskih uslova. U najznačajnije turističke resurse i potencijale BPK spadaju: planine, šume sa mnogobrojnim vrstama divljači, rijeke sa svojim pritokama i raznovrsnim ribljim fondom, flora i fauna, kulturno-povijesna baština, manifestacije, hoteli, restorani i drugi ugostiteljski objekti, klimatski uslovi, arheološko nalazište i td. Prema Strategiji razvoja turizma izdvajamo samo neke od njih: (Gradski pješački most u centru grada; „Drinske mučenice“; Spomen obilježje „Djeca Goražda“; Izletišta Rorovi; Goršić polje; Kosače Okolišta; Mustafa-paše džamija; Turhan Emin-begova džamija; Kožetin, Kamení most; Modro polje ; Semiz Ali-paše turbe ; Tyrđava Pavlovac; Nekropola sa stećcima U selu Brojnicima; Turističko naselje "Bijele vode"; Pansion „Drinska bašta“; Pansion "Casablanca"; Pansion "Amaro"; Pansion "Baša" i druge atrakcije i atraktivnosti).

Akteri u razvoju turizma u BPK Goražde

Kapaciteti za podršku ruralnom turizmu, počevši od planiranja aktivnosti do integrisanog razvoja svih dijelova sistema mogu osigurati progres ruralnog turizma. Samo integralno učeće navedenih aktera pretpostavke su zagarantovanog uspjeha.

➡ KO SU AKTERI ZA RAZVOJA TURIZMA U BPK GORAŽDE ???:

- 🚩 Federacija BiH
- 🚩 BPK Goražde
- 🚩 Javne i privatne kompanije i ustanove
- 🚩 Nevladine organizacije i fondacije
- 🚩 Dijaspora
- 🚩 Institucije za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa
- 🚩 Mediji
- 🚩 Lokalno stanovništvo
- 🚩 Obrazovanje – obuka
- 🚩 Vjerske zajednice

BEZ INTEGRISANOG NASTUPA NEMA REVITALIZACIJE TURIZMA U BPK GORAŽDE.
NEMA REVITALIZACIJE RURALNOG RAZVOJA BPK GORAŽDE

Federacija BiH

Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Federalno ministarstvo okoliša i turizma i Federalno ministarstvo prostornog uređenja ključne su interesne grupe za djelovanje i funkcionisanje turizma na ukupnom prostoru FBiH, prema tome i u BPK Goražde.

BPK Goražde

Uloga navedenih ministarstava i organa uprave na nivou BPK Goražde, prije svega: Ministarstva privrede; Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljena lica i izbjeglice; Ministarstvo za urbanizam, prostorno uređenje i zaštitu okoline; Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport, svako u svojoj nadležnosti je da određeno ruralno područje (destinaciju) učini atraktivnom za investitore (kroz kreiranje poslovnog ambijenta) i za donatore (kroz atraktivne prijedloge i uspješnu implementaciju razvojnih projekata). Potrebno je takođe raditi na unapređenju preduzetničkih aktivnosti stanovništva kroz poticaje, edukaciju i stručnu pomoć.

Javne i privatne kompanije i ustanove

Javne i privatne ustanove imaju važnu ulogu u razvoju turizma kroz obavljanje privrednih djelatnosti koje su direktno ili indirektno povezane sa turističkom djelatnošću, odnosno srodnim i povezanim djelatnostima. Razvoj turizma bi trebao omogućiti ubrzan razvoj biznisa u raznim oblastima (transport, proizvodnja hrane, zanati, itd.) zbog same integracije prirode turizma, ali i privlačenja investitora.

Nevladine organizacije i fondacije

Nevladine organizacije su važan faktor u razvoju turizma i zaštiti okoliša. Kroz svoje različite projekte, doprinose izgradnji i promociji turističkih kapaciteta, obavljaju aktivnosti usmjerene ka lokalnom stanovništvu, privatnom i javnom sektoru, drugim nevladinim organizacijama, itd. Djelovanje nevladinih organizacija predstavlja i važan korektivni faktor u djelovanju privatnog i javnog sektora.

Saradnja sa dijasporom

Saradnja sa dijasporom u značajnoj se mjeri može više uključiti u događaje i kreacije života u ruralnim područjima. Nedovoljna je veza dijaspore sa lokalnim jedinicama na nivou BPK Goražde (U poglavlju Dijaspore prezentirane su mogućnosti organizacije i saradnje sa lokalnim zajednicama).

Institucije za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa

Institucije za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa imaju bitnu ulogu za zaštitu baštine, korištenju i obnovi dobara baštine, voditi registar dobara baštine i

pružati stručnu pomoć organima vlasti i vlasnicima baštine, voditi registar dobara baštine i pružati stručnu pomoć organima vlasti i vlasnicima baštine.

Mediji

Mediji bi trebali promovisati ruralna područja kako bi izašla iz izolacije, a proizvođači dobara i usluga koji djeluju na područjima koja su se prije činila nepristupačnima približili bi se potencijalnim kupcima i korisnicima. Dakle, mediji imaju veliki značaj za razvoj područja, kroz kreiranje i plasman vijesti za lokalno i šire tržište, ali i kroz edukaciju stanovništva.

Lokalno stanovništvo

Lokalno stanovništvo ima i interes i izuzetno važnu ulogu za razvoj turizma. Različite zajednice imaju različite razvojne potrebe (saobraćajna infrastruktura, edukacija, zapošljavanje, itd). Lokalno stanovništvo bi kroz razvoj turizma trebalo osjetiti unapređenje kvaliteta života, posebno kroz zapošljavanje i kreiranje novih radnih mjesta, te kroz samozapošljavanje. Generalno je mišljenje da lokalne vlasti ne čine dovoljno u sistemskom i planskom razvoju turizma. Najvažniji problemi ruralnih područja: depopulacija, migracije i ruralno zapošljavanje, slabo su ili nikako analizirani u lokalnim razvojnim dokumentima. Ruralna politika na lokalnom nivou često se spovodi putem „ad hoc“ lokalnih partnerstava koja imaju neke zajedničke karakteristike.

Osnovni ciljevi lokalnog stanovništva za dobrobit vlastite ruralne sredine bili bi:

- da se definišu zajednički principi lokalnog ruralnog razvoja koji će biti korišteni u pripremanju lokalnih politika;
- da se ponude smjernice za utvrđivanje administrativnih mogućnosti i problema sa kojima se lokalna samouprava susreće u kreiranju lokalnih aktivnosti koje se odnose na ruralni razvoj;
- da se pruže informacije o ulozi lokalne samouprave u ruralnom razvoju.

Obrazovanje – obuka

Edukacijom stanovništva o važnosti ruralnog razvoja je osnovna i najvažnija metoda koja treba postati jednim od pravila načina života na seoskim prostorima. Seosko stanovništvo treba biti na vrijeme i pravilno informisano i educirano ali treba biti i naučeno kako iskoristiti mogućnosti koje su dostupne putem postojećih inicijativa i institucija u oblasti ruralnog razvoja. Potrebna je animacija stanovništva za učešće i doprinos u razvoju kvaliteta življenja u ruralnim područjima, brzom prihvatanju savremenih tehnologija, kao i edukacija u područjima ruralnog turizma i edukacija o standardima, tradicionalnim zanatima, autohtonoj poljoprivredi, gastronomskoj ponudi i slično. Obrazovanje stanovništva ruralnog područja potrebno je teoretski i praktično uspostaviti od škole do seoskog stanovništva.

U mnogim slučajevima, obuke stručnih službi iz različitih ruralnih opusa ne pružaju dovoljno znanja proizvodnji prilagođenoj agroekološkim uvjetima. Također nedostaje obrazovanje o okolišu i održivosti u gotovo svim područjima. Nivo znanja iz oblasti prirodnih resursa, poljoprivrede, šumarstva i okoliša koja doprinose dugoročnom planiranju i utvrđivanju profesionalnih odluka nije dovoljan i često je fragmentisana na neke sekundarne oblasti života na selu. Za izgradnju svjesnog potrošačkog društva od ključne je važnosti obrazovanje o zdravstveno ispravnom proizvodu, što trenutno nije dovoljno naglašeno kod stručne poljoprivredne službe u komunikaciji sa poljoprivrednicima. Stručne institucije u BPK Gorazde mogle bi značajnije doprinijeti razvoju održivog turizma, kreiranje ruralne politike i njene implementacije, baveći se više primjenskim, a manje iluzijama za egzaktna istraživanja (egzaktna istraživanja su jedva održiva čak i u visoko razvijenim zemljama svijeta).

Vjerske zajednice

Vjerske zajednice imaju važnu ulogu u razvoju turizma zbog postojanja i prirode religijskih objekata/običaja koji mogu biti iskorišteni u razvoju turističkih proizvoda. Religijski objekti se mogu koristiti za promociju kulturno-historijskog naslijeđa i uključenje u turističku ponudu za različite segmente, osobito za razvoj vjerskog i tranzitnog turizma.

Turizam prilagođen za BPK Gorazde

Grad Gorazde; Foča u FBiH; Pale u FBiH

Održivi turizam, definiše se kao upravljanje resursima ostvarujući ekonomske, socijalne i estetske potrebe, tako da se poštuju osnovni ekološki procesi, biološka raznolikost i sistemi na kojima se zasniva život ljudi na selu, stvara dobrobit društvu u cjelini. Održivi turizam podrazumijeva održivo upravljanje prirodnim resursom i okolišom i može da zadovoljava potrebe turista i lokalnog domaćinstva, na uzajamnim koristima kojima se postižu ekonomske vrijednosti, a Priroda se maksimalno štiti i održivo koristi. Dakle, u prirodi se integrišu svi resursi na takav način da se ostvaruju ekonomske, socijalne i estetske potrebe uz održavanje bitnih ekoloških procesa, biološke raznolikosti i života u ruralnim sredinama. U najkraćem rečeno, održivi turizam je „pametno“ raspolaganje turističkim resursima, od kulturnih vrijednosti do prirodnih bogatstava. Održivi razvoj turizma podrazumijeva:

- optimalno korištenje prirodnih resursa uz očuvanje ekoloških procesa, prirodne baštine i biološke raznolikosti.
- poštivanje društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice, te očuvanje kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti uz razumijevanje i toleranciju.
- dugoročno planiranje za unaprijeđenje ekonomskih vrijednosti i ublažavanje siromaštva uz konstantan doprinos socijalnim prilikama u ruralnoj sredini.

Ruralni - Seoski turizam sve češće dolazi kao opcija bijega od stresne svakodnevnice uz odmor na seoskim imanjima, u prirodnim predjelima, s domaćom kuhinjom, u atmosferi prisnih međuljudskih odnosa, te je kao takav sve popularniji. Seoski turizam omogućuje različite aktivnosti, prije svega: šetnje, lov i ribolov, branje gljiva, ljekovitog bilja i šumskih plodova i td.

Najznačajnija i najpopularnija djelatnost u okvirima seoskog turizma je agroturizam, gdje porodična i poljoprivredna gazdinstva nude ugostiteljsko-turističke usluge. Osnovna djelatnost agroturizma je poljoprivredna proizvodnja, a ugostiteljsko-turistička djelatnost je dodatak ponudi. Turističko-ugostiteljske usluge na poljoprivrednom porodičnom posjedu mogu biti registrirane kao pravne ili fizičke osobe, a usluge: smještaja, prehrane (hranu i piće iz vlastite proizvodnje, po mogućnosti organski certificirane). Uz navedene ponude moguće su i druge turističke usluge kao što su: učešće u različitim poljoprivrednim poslovima, jahanje, lov, ribolov, izleti, različite radionice, itd.

Lovni turizam ima veliki značaj jer upotpunjuje i obogaćuje asortiman opšte turističke ponude, prema tome i ponude BPK Goražde, a u znatnoj mjeri podstiče i druge vrste privređivanja (hotelijerstvo, ugostiteljstvo, pansionsku i vanpansionsku, kao i druge vidove potrošnje). Koliko će BPK Goražde i njegove lokalne zajednice (Grad Goražde; Foča i Pale u FBiH) uspjeti da udovolje stranom gostu, toliko će i strani gosti uticati na profit ove grane turizma.

Mnoga pitanja u lovstvu na nivou FBiH i BPK Goražde nisu rešena, pa je čak situacija na tom planu i iskomplikovana, posebno kada je reč o dozvolama za lov, lovačkim izvještajima, lovnim vrstama, sezoni lova, lovnim kartama, lovačkim područjima i slično. Strani lovci su spremni mnogo da potroše, ali za uzvrat zahtijevaju vrhunski smještaj, kvalitetnu uslugu, ljubazne domaćine, dobre puteve do lovišta, puna lovišta divljači, sigurnost u šumi i na kraju da cijeli ulov mogu da odnesu u svoju zemlju.

Zbog toga je potrebno ulaganje u objekte - lovne kuće, domove i njihovo osavremenjavanje, što bi se sigurno isplatilo vrlo brzo. Ono što je potrebno učiniti da bi se lovci zainteresirali za lov je promjena propisa vezanih za unos oružja, rješenje problema sa priznavanjem veterinarskih usluga, obezbjeđenje adekvatnog smještaja za lovce i lovačke pse, kao i hladnjača sa suhim ledom za čuvanje odstrijeljene divljači. Potrebna je i dodatna edukacija ljudi koji su zaduženi da prate lovce, ali i učenje stranih jezika. Razvoj lovnog turizma je posebno značajan zbog toga što se lovna područja uglavnom nalaze u krajevima sa otežanim uslovima života ruralnih sredina.

Riječni turizam BPK Goražde u postupku dodjele ribolovnih prava raspisuje konkurse o ustupanju na korištenje ribolovnog prava po ribolovnim zonama. Na osnovu Odluke o utvrđivanju visine naknade za korištenje ribolovnih zona utvrđuju se iznosi naknada za aktivnosti u aspektu ribolova. Rijeka Drina je izuzetno atraktivna da doprinese progresu ruralnog razvoja.

Tradicionalna i gastronomska proizvodnja i ponuda ruralnih područja BPK Goražde imaju preduvjete za promovisanje autohtonih i tradicijskih poljoprivrednih proizvoda (proizvodi od voća, povrća, mesa, mlijeka meda i drugi). Obzirom da su se stvorili uslovi za zaštitu i promociju tipičnih prehrambenih proizvoda (doneseni su Pravilnici o zaštiti geografskog porijekla i tradicionalnog ugleda, kao i Zakona o hrani Bosne i Hercegovine i Zakona o zaštiti intelektualnog vlasništva), potrebno je, uz dodatne edukacije i programe ostvariti brendiranje. Proizvodnja zdravstveno ispravne hrane je sastavni dio promocije zdravog životnog stila i zdrave prehrane ruralnih područja. U narednom periodu potrebno je provesti u saradnji sa nadležnim institucijama mjere kontrole cjelokupnog lanca proizvodnje hrane, uz uspostavljanje međunarodnih standarda, i to: u poljoprivrednoj proizvodnji standarde vezano za organsku proizvodnju, uz certificiranje po načelima GLOBAL GAP-a, standardizaciju vezano za preradu hrane po načelima ISO 22000, IFS - International Food Standard, Codex Alimentarius HACCP, kao i provođenje načela dobre higijenske prakse u svim segmentima proizvodnje hrane. Monitoring i kontrola zdravstvene ispravnosti hrane neophodno je provoditi putem ovlaštenih nadležnih institucija i inspekcija uz akreditaciju i certifikiranje laboratorija koje će biti povezane sa ruralnim područjima (uzorkovanje).

Gastronomska ponuda je dio turističke ponude kao i šansa za poboljšanje prehrambenih navika kako ruralnog tako i urbanog stanovništva. U gastronomskoj ponudi potrebno je provesti slijedeće mjere: afirmacija domaće gastronomske ponude u turističkoj ponudi, kroz njeno kvalitetno definiranje, a zatim promociju putem stručnih publikacija, medija i manifestacija obogaćivanje gastronomske ponude kvalitetnim i prepoznatljivim proizvodima karakterističnim i za druga geografska područja, korištenje lokalnih organski proizvedenih namirnica u gastronomskoj ponudi, edukaciji o kreiranju gastronomske ponude hrane (tradicionalnih jela).

Tradicionalni običaji mogu se klasificirati na vjerske i narodne običaje. Manifestacije tradicionalnih običaja mogu biti podrška razvoja ruralnog turizma. Tradicionalne običaje potrebno je obraditi posebnim projektom povezanim sa organizacijom turističkih ruta i kulturnim raznolikostima. Također, potrebno je izraditi evidenciju sa podacima o tim običajima te ih afirmisati pomoću informativnih i promotivnih materijala (brošure, letci i slično).

Stari zanati zahtijevaju uvođenje posebnih obrazovnih programa, odnosno programa prekvalifikacije i dokvalifikacije u oblastima starih zanata uz podizanje svijesti o vrijednosti kulturne baštine uz oživljavanje tradicionalnih obrta i proizvodnje autohtonih proizvoda prilagođenih savremenim potrebama i načinu života. Potrebno je osmisliti programe oživljavanja starih zanata kojima će se afirmisati kao sastavni, živi dio kulturne baštine i njihova upotrebna vrijednost u savremenom načinu života. Također, potrebno je napraviti evidenciju o starim zanatima te ih adekvatno promovisati.

Promocije i sajamske aktivnosti mogu se odvijati kroz godišnje izložbe tradicijskih, obrtničkih i poljoprivrednih proizvoda, organske proizvodnje, bogatstva kulturne baštine i običaja. To daje mogućnost za razmjenu iskustava između proizvođača, organizacije tematskih okruglih stolova, sagledavanje problema sa kojima se proizvođači susreću u postupku proizvodnje, organizaciji tržišta za stalan plasman proizvoda i drugo.

Organizacija turističkih ruta u ruralnom području podrazumijevaju između ostalog, i mogućnost razvoja različitih sportskih aktivnosti, kao i uspostavljanje škole jahanja i druge atrakcije, koje je potrebno podsticati.

Foča u FBiH svoju perspektivu, između ostalog, vidi u razvoju turizma. Općina raspolaže značajnim prirodnim potencijalima za razvoj turizma, naročito u oblastima seoskog, zdravstvenog i sportsko-rekreativnog turizma, te djelimično kulturno-historijskog. Međutim do danas niti jedan od navedenih oblika u bilo kojem segmentu nije organizaciono uspostavljen, niti su stvoreni atraktivni smještajni i sadržajni kapaciteti za značajnije turističke posjete. Od značajnijih mogućnosti potrebno je naglasiti mogućnost splavarenja rijekom Drinom, rafting, Drinsku regatu, turističko-rekreativne sadržaje u vidu kampovanja u atraktivnim oazama zelenila uz slivove rijeke Drine i na njenom atraktivnom toku od Ustikoline do Goražda. Manifestacija „Ustikoljansko ljeto“, koja se održava svake godine u mjesecu juli/avgust, obuhvata smotre folklora u izvedbi brojnih kulturnoumjetničkih društava iz svih krajeva Bosne i Hercegovine i inostranstva, zatim muzičke programe u oblasti narodne, zabavne i duhovne muzike te sportske programe u raznim sportskim disciplinama. U turističkoj djelatnosti na području Općine djeluju samo dva pravna lica „Baša“ d.o.o. i „Obner-Ada“ d.o.o koja ujedno i imaju smještajne kapacitete. Turističku ponudu općine, pored pomenutog čine: - bistra i brza rijeka Drina pogodna za odmor, rafting i splavarenje, - sportska staza za brdsku auto trku koja se nalazi na putu Ustikolina - Jabuka, - Turhan Emin-begova džamija, kao najstarija džamija u BiH, te dovište Dobre vode koje iz godine u godinu ima sve veću posjetu od nekoliko hiljada vjernika i posjetilaca, - bogato kulturno-historijsko nasljeđe: groblje na Presjeci kod Ustikoline, grobljanska cjelina koja se nalazi u katastarskoj općini Donje Žešće i ima status Nacionalnog spomenika. Rimski most koji se nalazi u mjestu Kožetin, naselje Cvilin na desnoj obali Drine, ima status nacionalnog spomenika, zatim, grobljanska cjelina „Okolište“ (Zebina šuma). Postoji mogućnost izgradnje kampova i sportskih terena pored rijeka Drine i Koline („Ada“, „Modran“, „Kolina“), izgradnja kampa na obroncima Jahorine (lokalitet Grebak) za ljubitelje planina i planinarstva, a vrijedno pomena je i izletišta Jabuka.

Pale u FBiH svoju perspektivu, između ostalog, treba tražiti u razvoju turizma. Općina raspolaže značajnim prirodnim potencijalima za razvoj turizma, naročito u oblastima sportsko-rekreativnog, seoskog, kulturno-historijskog i zdravstvenog turizma. Rekreativna šetnja ili planinarenje u prirodi u ovoj općini je zastupljena kroz razne adekvatne staze u koje spadaju: Najviši vrh u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde,

Borovac; Planinarski dom na lokalitetu Srednjih Bara; Planinski masiv Crni vrh, Tabakova stijena; Vidikovac Pogled, relacija selo Datelji-Komrani; Vidikovac Cjerice.

Na izvorištima termalne vode "Toplik" postoje idealni uvjeti za kampovanje u netaknutoj prirodi. Visovi Crni Rajski Vrh, Klek i Borovac su idealno mjesto za boravak i odmor. Ribljim fondom na području općine Pale raspolaže Sportsko ribolovno društvo "Toplik" Prača. Važno je napomenuti postojanje ugostiteljsko-turističkog objekta "Bijela Voda", bungalovi kuće za odmor restoranom sa domaćom tradicionalnom kuhinjom, zatim lovište „Vražalica“. Pored ovog postoji i uređeno lovište „Kriva Draga“ kojim raspolaže lovačko društvo "Dr. Zahid Čaušević" Pale-Prača. Lovištem „Vražalice“ upravlja preduzeće „Bijela Voda“ d.o.o. Prača kao koncesionar. U toku je prikupljanje podataka za pećinu „Dugovještica“, koja će biti uvrštena u turističku ponudu kao jedna od turističkih atrakcija. U sklopu turističke ponude općina nudi i program manifestacije „Pračansko ljeto“, koja se tradicionalno održava u mjesecu julu i augustu svake godine.

Preporuke – mjere – rješenja:

- uspostaviti efikasnu administrativnu strukturu na kantonalnom i lokalnom nivou i stvarati konkurentnu poslovnu klimu u ruralnim sredinama,
- podrška stvaranju novih proizvoda (kućna radinost, obrt i dr.) kao sistem samozapošljavanja i opstanka ljudi (posebno mlađe starosne dobi) na selu,
- prilagoditi administrativne naknade za pokretanje novih proizvodnih pogona, farmi, plastenika, otkupnih stanica, rekreacionih aktivnosti, različitih atrakcija i atraktivnosti,
- povećati finansijske impute za sve poljoprivredne aktivnosti na selu u odnosu na dosadašnje (manje proizvodne kapacitete, biljnu i animalnu proizvodnju, potencirati organsku i integralnu proizvodnju u prioritetu, opremu i dr.),
- podrška za pripremu poslovnih planova i razvojnih projekata,
- razvijati ljudske potencijale za pružanja usluga i podrške poljoprivrednicima i drugim klijentima u turističkim kreacijama,
- turizam BPK Goražde provoditi u sinergiji poljoprivrede, šumarstva, kulturne baštine i okoliša,
- definisati BPK Goražde, posebno Pale i Foču u FBiH kao prepoznatljivu turističku destinaciju,
- organizovati racionalno i održivo upravljanje turističkim destinacijama,
- izraditi i implementirati programe: projekat porodičnih turističkih destinacijama, projekat turističkih iznajmljivanja stambenog prostora, kuća, vikendica, projekat različitog seoskog zanatstva i seoskih rukotvorina, projekat ruralnog kulinarstva, projekat seoskog života BPK Goražde,
- Prezentirati i promovisati sve smještajne objekte ruralnih prostora BPK Goražde (uključujući objekte ruralnih – seoskih stanova ili kuća za iznajmljivanje, usluga jela i pića, tradicionalne „bosanske“ ugostiteljske objekte sa tradicionalnom kuhinjom, objekte sportskih i rekreacijskih namjena, ostale tradicijske infrastrukturne prostore,

Partnerstvo sa dijasporom

„Gdje god pođi svome domu dođi“

Iseljavanje ruralnih područja aktuelno je u čitavoj BiH i sve više postaje demografski problem. Pored niskog prirodnog priraštaja, iseljavanje (emigracija) je jedan od glavnih uzroka velikog pada populacije stanovništva. Iako ne postoje precizni podaci o povratku emigranata iz inostranstva, neka istraživanja ukazuju da više od polovine ima definitivnu namjeru da se vrati u BiH što je u skladu sa prosjekom u regiji. Politika o saradnji sa iseljeništvom trebala bi imati viziju da dugoročno uspostavi institucionalnu saradnju sa iseljeništvom, te da maksimalno povećava uticaj takve saradnje na svim nivoima.

Politika o saradnji sa iseljeništvom treba da stvori neophodne pretpostavke za sistemsko i kvalitetno unapređenje saradnje sa iseljenicima za što je potrebno uključivanje institucija svih nivoa vlasti, svake u okviru svoje nadležnosti, odgovoriti na potrebe i zahtjeve iseljeništa, te uključiti iseljenišvo u ekonomski i društveni život i razvoj lokalne zajednice. Stvaranje pomenutih pretpostavki nastojat će se ostvariti kroz tri glavna strateška cilja:

- razvoj pravnog sistema i institucionalnih kapaciteta,
- pružanje podrške dijaspori i unapređenje saradnje,
- stvaranje uslova za veći doprinos dijaspori razvoju lokalnih i regionalnih zajednica.

U općini Foča u FBiH podataka o registru, brojnosti i strukturi dijaspori nema, kao ni pripadajućih inicijativa za saradnju i investicije. U općini Pale u FBiH registrovano je pet (5) sa velikim rejtingom privrednika u dijaspori od čega je 1 u Italiji, 2 u Holandiji, 2 u Njemačkoj, ali značajnijih investicija u zajednici od strane dijaspori do sada nije bilo.

Mjere za realizaciju ciljeva:

abela br. 26. Ciljevi, mjere i preporuke u razvoju turizma

OPREDJELJENJA - RJEŠENJA - MJERE	
MJERE	○ Donijeti Strategiju saradnje sa iseljeništvom na nivou BPK Goražde. ○ Razviti mehanizme međuinstitucionalne koordinacije za saradnju sa iseljeništvom. ○ Jačati kapacitete institucija za saradnju sa iseljeništvom. ○ Pratiti i izvještavati iseljeničke i povratničke tokove. ○ Unaprijediti saradnju u oblasti nauke, kulture, obrazovanja, poljoprivrede, turizma, šumarstva i drugih privrednih i van privrednih segmenata. ○ Unaprijediti razmjenu informacija (sačiniti adresar iseljenika iz BPK Goražde).

PREPORUKE	○ Stvarati konkurentnu poslovnu klimu u ruralnim sredinama. ○ Prilagoditi administrativne naknade za pokretanje novih proizvodnih pogona, farmi, plastenika, otkupnih stanica, rekreacionih aktivnosti, različitih atrakcija. ○ Povećati finansijske inpute za sve poljoprivredne aktivnosti na selu u odnosu na dosadašnje, posebno organsku i integralnu proizvodnju, opremu i dr.). ○ Turizam BPK Goražde provoditi u sinergiji poljoprivrede, šumarstva, kult. baštine i okoliša. ○ Organizovati racionalno i održivo upravljanje turističkim destinacijama. ○ Izraditi programe: projekat porodičnih turističkih destinacija.
-----------	---

7.8. Tržište u funkciji poljoprivrede i ruralnog razvoja

Stanje i zadaci tržišta u aspektima ruralnog razvoja

U uslovima slobodnog tržišta i liberalizacije tokova plasmana roba od presudnog je značaja jačanje vlastite proizvodnje i izgradnja tržišne konkurentnosti, naspram proizvodnje iz okruženja i uvoza hrane u BiH, koji iznosi 85% . Infrastruktura, koja je danas stvarnost, nije u stanju da proizvodima ruralnih posjeda pruži zadovoljavajuća rješenja plasmana njihovih proizvoda. Unutrašnji tržišni ambijent razvijati će se u skladu sa ekonomskom moći stanovništva da kupuje hranu, (određen broj stanovništva sa većim životnim standardom) posebno domaću, organski certificiranu, zdravstveno ispravnu hranu, dok će se drugi dio stanovništva bazirati na jeftinijoj ponudi proizvoda (bez obzira o kakvom se proizvodu radi). Sve ovo navedeno ima i osnove i pretpostavke boljeg poslovnog povezivanja, da bi se time : preovladale teškoće iz male i neplanske „ad hock“ proizvodnje; uspostavljale horizontalne i vertikalne veze proizvođača ruralnih područja i tržišta (prehrambena industrija, domaći ili ino kupci, turistička ponuda i sl.); oblikovala konkurentnost domaće proizvodnje na tržištu; uspostavila čvrsta tržišna infrastruktura.

Proizvodnja različitih proizvoda u opusu ruralnog razvoja jako je složena, vertikalno i horizontalno slojevita i interaktivna. Stoga, ona zahtijeva gradnju međusobnih direktnih poslovnih veza. Te veze zahtijevaju dugoročnu poslovnu saradnju, uključujući i inpute, ukoliko se radi o poljoprivrednim proizvodima u preradi, čuvanju i distribuciji, kako bi se eliminisao bilo kakav rizik. Neophodno je: izgraditi takav sistem kakav bi mogao udovoljiti zahtjevima domaćinstva za sigurniji plasman svojih proizvoda (u Strategiji navodimo prijedloge i mjere da se prevaziđu navedeni problemi; težiti tržištu sa jednako funkcionalnim ulaznim tokovima za reprodukciju proizvodnje.

Kada je u pitanju sektor poljoprivrede neophodno je:

- odvajanje tržišnog od netržišnog dijela (tržišni dio podrazumijeva i proizvodnju predviđenu za sve vrste turizma), te identifikovanje proizvođača sa startnom pozicijom i potencijalima za komercijalnu proizvodnju (finansijskim imputom davati podršku takvim proizvođačima u aspektima kapitalnih ulaganja, a manja

gospodarstva finansijski podsticati u okviru ruralne podrške (fond za ruralni razvoj koga u prioritetu predlažemo za formiranje);

- pomoć ruralnim gospodarstvima u pružanju informacija da uvijek imaju odgovore na pitanja-šta, za koga i na koji način će proizvoditi;
- sistem podsticaja na nivou BPK Goražde reformisati, zadržavajući okvire harmonizacije sa FBiH, ali većom podrškom i sa više samostalnosti (nisu isti interesi u svim kantonima), svakako u sklopu podsticaja obezbijediti veći finansijski imput za ruralni razvoj (u okvirima Agencije i fonda koga predlažemo u prioritetu formirati na nivou BPK Goražde);
- uspostaviti domaću mrežu subjekata i institucija za efikasniji tržišni prihvata proizvoda (Preporuka: formirati robne rezerve na nivou BPK Goražde (predloženo u ranijem tekstu) radi sigurne proizvodnje i plasmana proizvoda poljoprivrednika ruralnih sredina, ali i za stabilizaciju cijena proizvoda koji često dostižu nerealne cijene i guše domaće proizvođače.

7.9. Institucijalna podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju BPK Goražde

Kantonalna i lokalna vlast u funkciji ruralnog razvoja BPK Goražde

Ostvarivanje vladinih ciljeva ruralne politike u velikoj mjeri ovisi o lokalnim akterima, stoga je od najveće važnosti „probuditi“ lokalnu upravu i uključiti je u većoj mjeri u planiranje i oblikovanje budućnosti ruralnih naselja. Potrebna je saradnja i partnerstvo, u kojem se promovira razvoj seoskih naselja na temelju uzajamnog interesa i solidarnosti. Važno je da ruralne sredine i lokalne zajednice sarađuju kroz zajedničke razvojne programe i kroz protok informacija, kontakte, kroz razmjenu i razmjenu iskustava. Mrežna ekonomija koja koristi lokalne kapacitete i resurse na način koji kontroliše lokalna zajednica, smanjuje ranjivost i povećava održivost života ljudi na selu. Dovodeći proizvođača bližem kontaktu sa lokalnim zajednicama, bliže potrošaču, povećava se proizvodna sigurnost, time i standard ljudi u ruralnim sredinama. Stvaranje

Prijedlog – Mjere:

- boljom i efikasnijom organizacijom, postupcima umrežavanja, vertikalnog i horizontalnog uvezivanja (putem udruženja – istinskih servisa poljoprivrednicima, (ne „tamburaškim društvima“ kojih imamo na pretek),
- investiranjem u znanje i tehničko – tehnološko unaprjeđenje, time i efikasniji nastup u prodaji,
- stvaranjem povoljnih infrastrukturnih uslova
- direktnim finansijskim imputom ruralnim područjima.

Stručne službe u funkciji ruralnog razvoja

Nije sporno da su potrebni efikasni i konkretni prijedlozi strateških opredjeljenja s kojim bi ruralna područja BPK Goražde postao značajniji partner vanjskom okruženju. Put do takvog rezultata vodi preko dosljedne implementacije zadataka iz ove strategije. Ruralna sredina može se razvijati samo uz odgovarajuću *institucionalnu podršku* svih faktora koji u njenom lancu imaju odgovarajuće obaveze i dužnosti (u ranijem tekstu navedeni akteri ruralnog razvoja). Svi oni i važni su i efikasni, razmjerno rangu u vertikalni svoje strukture, i to idući od općine pa preko kantona, i entiteta do države kao najvećeg nivoa vlasti. Sve one treba da se nalaze na zajedničkom zadatku:

- da se ruralnom razvoju osigura skladno i efikasno djelovanje od strane prije svega, poljoprivredne i veterinarske službe i
- da ljudi u ruralnoj sredini znaju gdje i na koji način mogu riješiti probleme.

Prijedlog – Mjere:

- da se ruralnom razvoju osigura skladno i efikasno djelovanje od strane prije svega, poljoprivredne i veterinarske službe i
- da ljudi u ruralnoj sredini znaju gdje i na koji način mogu riješiti probleme.
- **Prijem dva izviroca (agronoma) :**
 1. Specijalnost biljne proizvodnje
 2. Specijalnost animalne proizvodnje

Udruženja poljoprivrednika u funkciji ruralnog razvoja

Udruženja poljoprivrednih proizvođača „trebali bi“ da prate i analiziraju kretanja ne samo u poljoprivrednoj proizvodnji, već da predlažu mjere radi unaprjeđenja uvjeta rada i poslovanja svojih članova, da učestvuju u pripremi mjera razvojne politike i strategije razvoja, na poslovnom povezivanju privrednih subjekata, da učestvuju u mehanizmima zaštite domaće proizvodnje, da sprječavaju monopolističke položaje na domaćem tržištu i učestvuju u izgradnji sporazuma i dogovora koji se tiču života na selu (da budu istinski servis proizvođača). Dakle, udruženja poljoprivrednika trebali bi da imaju savjetodavnu, edukativnu i lobirajuću ulogu i predstavljaju prvu sponu poljoprivrednog proizvođača sa svim relevantnim institucijama i organizacijama u okruženju. U BPK Goražde svoju funkciju istinski obavlja samo Udruženje pčelarstva i ljekovitog bilja i Udruženje “Bagrem”

Veterinarska služba

Na nivou BiH uspostavljen je *Ured za veterinarstvo*. Ovim uredom uspostavljena je veterinarska kontrola sa nizom njenih zakonodavnih i koordiniranih funkcija. Zadaci Veterinarskih stanica na nivou BPK Goražde bili bi sljedeći: reprodukcija (vještačko

osjemenjavanje) i proizvodna sposobnost različitih vrsta i kategorija stoke, sa stanovišta zdravstvene zaštite i zdravlja životinja, liječenje i suzbijanje zaraznih i drugih bolesti; briga da sirovine i prehrambeni proizvodi životinjskog porijekla budu zdravstveno ispravni, i prevencija ostataka štetnih materija u prehrambenim proizvodima životinjskog porijekla.

SWOT ANALIZA

POLJOPRIVREDA	
RAZVOJNI PROBLEMI	○ Nedovoljan finansijski input za progres u poljoprivredi ruralnih prostora. ○ Nedostatak stručne poljoprivredne službe direktno u proizvodnji i preradi. ○ Neregulisano domaće tržište poljoprivrednih proizvoda. ○ Nedostatak intervencije na tržištu poljoprivrednih inputa ○ Nedostatak rashladnih i skladišnih prostora ○ Nedostatak kantonalnih rezervi za ugovaranje i otkup poljop. proizvoda ○ Nedostatak konzistentne poljoprivredne politike na nivou FBiH.
RAZVOJNE PERSPEKTIVE	○ Ugovaranje proizvodnje od strane kantonalnih poljop. rezervi (primarno je formirati). ○ Osiguravanje kvalitetnih i funkcionalnih skladišta i rashladnih kapaciteta za prihvatanje poljoprivrednih proizvoda. ○ Formiranje stručne savjetodavne službe u funkciji servisa poljoprivrednicima. ○ Formiranje Agencije za ruralni razvoj (prijedlog za primarno formiranje) ○ Koristiti autohtone voćne vrste za preradu u organske proizvode (primarno).
RURALNI PROSTOR - OKOLIŠ	
RAZVOJNI PROBLEMI	○ Osjetljivost područja na posljedice klimatskih promjena - poplava i požara. ○ Ograničene količine kvalitetnog zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju (nedovoljne površine prve i IIb bonitetne kategorije). ○ Nepostojanje jedinstvenog informacionog sistema za okoliš na nivou BPK Goražde. ○ Nedovoljna izgrađenost i zastarjelost postojeće infrastrukture ruralnih sredina. ○ Pojava invazivnih vrsta negativno utječe na autohtone i endemske vrste. ○ Postojanje divljih odlagališta i nesanitarno odlaganje otpada. ○ Nedovoljna sredstva za ulaganje u prometnu infrastrukturu, posebno na prostore ekstremnih ruralnih sredina.
RAZVOJNE PERSPEKTIVE	○ Mjere klimatskih promjena uvrstiti u strateške dokumente. ○ Održivo upravljanje zemljištem (smanjiti degradaciju - eroziju putem održivih poljoprivrednih praksi i kontrolisanom sječom šuma, te destrukciju kroz plansko privređivanje okolišem (najkvalitetnije zemljište čuvati za poljoprivredne svrhe). ○ Poticati monitoring okoliša i razvijati geografsko informacioni sistem (GIS). ○ Jačati sistem komunalne infrastrukture u ruralnim područjima. ○ Jačati sistem odvodnje i tretmana otpadnih voda. ○ Voditi računa o biodiverzitetu i statusu biljnih vrsta - zaštita autohtonih genetskih resursa. ○ Održivo upravljanje otpadom kroz povećanje obima organiziranog prikupljenja otpada i odlaganje na sanitarnim deponijama i zbrinjavanje divljih odlagališta.
RURALNI TURIZAM	
RAZVOJNI	○ Neprepoznavanje ruralnog turizma koji dodaje vrijednost turističkoj destinaciji. ○ Nepostojanje ekspertize u malim porodičnim gazdinstvima. ○ Nepostojanje zakona koji tretiraju problematiku ruralnog turizma.

	○ Uspostavljanje sistema turističkih zajednica sa ciljem efikasnog upravljanja turističkim razvojem na lokalnom nivou. ○ Neplanski razvoj pojedinačnih ponuda u segment ruralnog turizma. ○ Nedovoljna prepoznatljivost agroturizma. ○ Nedovoljan razvojni poticaj razvoju agroturizma, jer su porodična poljoprivredna gazdinstva "čuvari ruralnog kraja". ○ Niska stopa iskorištenosti smještajnih kapaciteta i nepovoljna struktura postojećih smještajnih kapaciteta u ruralnim područjima ○ Nedovoljna atraktivnost u turističkoj ponudi.
RAZVOJNE PERSPEKTIVE	○ Prepoznati ruralni turizam kao alat za socijalnu, ekonomsku, ekološku i socio-kulturnu ruralnog prostora - regeneraciju prostora. ○ Organizirati trening, stalno usavršavanje i edukaciju za lokalne stakeholdere, poduzetnike i zaposlenike za potrebe ruralnih prostora. ○ Popraviti lošu i neadekvatnu marketinšku aktivnost. ○ Izrada Strateškog marketing plana turizma BPK Goražde kojim bi se definisali glavni turistički proizvodi, tržišni segmenti, promotivne i komunikacijske aktivnosti. ○ Popraviti imidž turističke ponude u ruralnom području ○ Potaknuti razvoj ugostiteljsko-turističke ponude kroz razvoj tradicionalnih aktivnosti na poljoprivrednim imanjima - proizvodnja tradicionalnih proizvoda, doživljaj „seoskog“ ambijenta i sl. ○ Podizanje kvalitete postojećih smještajnih objekata i poticanje razvoja novih smještajnih objekata, kuća za odmor i porodičnih poljoprivrednih domaćinstava koja pružaju turističke usluge. ○ Osigurati ponudu aktivnosti iz različitih oblika ruralnog turizma (agroturizam, ekoturizam, zdravstveni, enogastronomski, kulturni i sl.)

8. OKVIR ZA PROVOĐENJE, PRAĆENJE, IZVJEŠTAVANJE I EVALUACIJU

U okviru predviđenih procesa primarno je izvršiti opis odgovornih institucija, dinamiku i okvir rokova. Potrebna je definisati i markirati nosioce provedbe i svih učesnika koji učestvuju u razvojnim procesima BPK Goražde kako bi na najbolji način odgovorili izazovima razvojnih procesa.

8.1. Provođenje Strategije

Provedba Strategije razvoja propisana je sukladno Zakonu o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH („Službene novine Federacije BiH“, broj: 32/17), kao i Uredbi o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj: 74/19).

Proces planiranja rada započinje izradom smjernica za koje priprema Premijer vlade BPK Goražde, u suradnji sa Stručnom službom Vlade. Plan rada nadležnih organa BPK Goražde je da realizuju strateške ciljeve, prioritete i mjere iz Strategije razvoja Poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2024 – 2028 godina. Prilikom izrade plana rada, organi uprave imaju obvezu preuzeti relevantne mjere iz Strategije razvoja sa pripadajućim indikatorima, kao i polazne i ciljne vrijednosti indikatora za svaku godinu navedenog trajanja dokumenta. U odnosu na svaku utvrđenu mjeru ili program utvrđuju se aktivnosti/projekti čija realizacija doprinosi ostvarenju mjere, prioriteta i strateškog cilja iz Strategije razvoja. Godišnji plan rada poduzimljeva mjere kako bi se implementirali strateški ciljevi, prioriteti i mjere iz usvojenih strateških dokumenata. Godišnji plan rada se priprema na osnovu usvojenih planova.

8.2. Monitoring i izvještavanje

Monitoring predstavlja sistemsko i kontinuirano prikupljanje, analiziranje i korištenje podataka i indikatora radi mjerenja napretka realizacije Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja BPK Goražde za period 2024 – 2028 godina u svrhu poduzimanja odgovarajućih mjera radi eventualnih korekcija i izvještavanja o ostvarenim rezultatima. Kvalitetno obavljanje monitoringa podrazumjeva da uprave BPK Goražde trebaju uspostaviti i redovno ažurirati elektronske evidencije o implementaciji strategije kao i osigurati praćenje indikatora ostvarenja strateških ciljeva, prioriteta i mjera iz Strategije razvoja, kao i indikatora iz godišnjih planova rada. Godišnji izvještaj o radu priprema se radi praćenja provođenja planiranih aktivnosti i ocjene doprinosa u ostvarivanju programa odnosno mjera tijela i institucija na nivou BPK Goražde. U godišnjem izvještaju o radu precizno se navodi jesu li i u kojoj mjeri izvršene planirane aktivnosti iz godišnjih programa rada, ostvareni očekivani rezultati, utrošena planirana sredstva za izvršenje aktivnosti, i za eventualno neizvršavanje, navode se razlozi za neizvršenje ili objašnjenje za djelomično izvršavanje. Pored naprijed navedenog, sektor za razvoj vrši

koordinaciju procesa monitoringa, evaluacije i izvještavanja o realizaciji Strategije, što podrazumijeva aktivnu saradnju sa svim institucijama nosiocima implementacije i monitoringa.

8.3. Evaluacija

Evaluacije je proces kojim se određuje vrijednost i značaj intervencije, odnosno programa, projekta ili sveukupne strategije razvoja, prema unaprijed definisanim kriterijima. Evaluacija se raditi u predzadnjoj godini (moguće i ranije) implementacije Strategije razvoja (2027. godine) i provest će ju nezavisni evaluator izabran od strane Stručnih službi BPK Goražde u ime Vlade. Evaluacija u toku se radi sa ciljem utvrđivanja stepena provedbe, te efektivnosti i efikasnosti planiranih mjera i rezultata prema zacrtanim ciljevima i očekivanjima, kao i sumiranja rezultata i osiguranja kvalitetnih ulaznih elemenata za strateške dokumente za sljedeće plansko razdoblje.

[illegible]

132

